

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

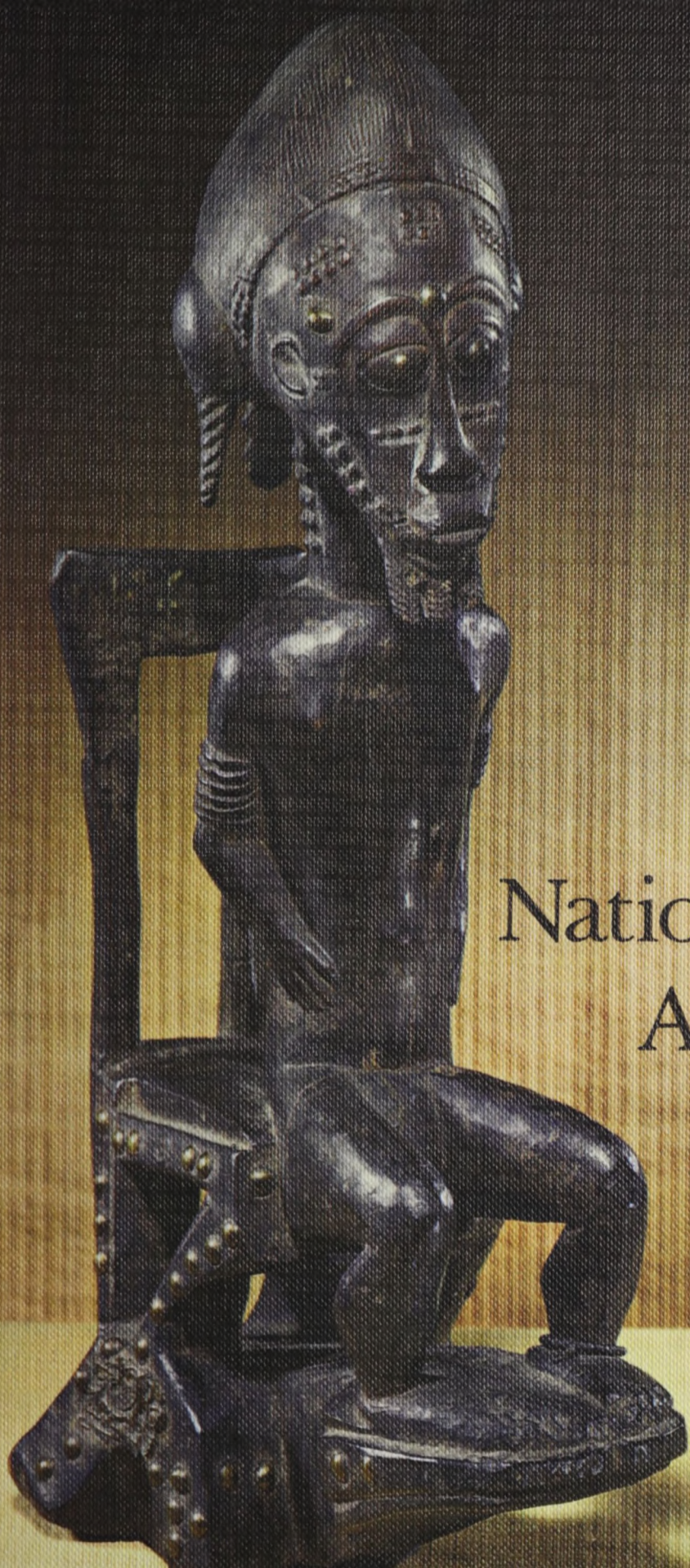
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Nationalmuseets
Arbejdsmark

1968

Nationalmuseets Arbejdsmark

1968

NATIONALMUSEET

Redaktion og tilrettelæggelse: Erik Kjersgaard.

Klicheer: Bernhard Middelboe's Reproduktionsanstalt.

Tryk: Andelsbogtrykkeriet i Odense.

Copyright © Nationalmuseet, København 1968.

Omslagsbilledet: anefigur fra Baule ved Elfenbenskysten. Figuren indgår i Carl Kjermeiers samling af afrikansk kunst, der i 1968 tilfaldt Nationalmuseet som testamentarisk gave. Jfr. artiklen side 89 ff. Lennart Larsen fot.

Indhold

<i>Henrik Thrane: Bronzernerne fra Luristan – og et dansk pionerarbejde</i>	5
<i>Bjarne Stoklund: Frilandsmuseets gård fra Lønnestak</i>	27
<i>Helle Salskov Roberts: Hun sad i sit hus og spandt uld</i>	45
<i>Morten Aaman Sørensen: Middelalderlige kridtstensgrave i Holtug</i>	59
<i>R. Meyer-Heiselberg: Freetown – de befriede neger-slavers by</i>	67
<i>C. J. Becker: Bronzealderhuse i Vestjylland</i>	79
<i>Torben Lundbæk: Ashanti-vægtlodder fra Carl Kjersmeiers samling</i>	89
<i>Tove Clemmensen: Skæbner og interiører fra rococo og empire</i>	93
<i>Merete Aagaard Henriksen: Den første hustomt fra Thailands stenalder</i>	103
<i>Inge Mejer Antonsen: Plantagen Bethlehem på St. Croix i det attende århundrede</i>	113
<i>Bodil Wieth-Knudsen: Polske julekrybber</i>	123
<i>Aino Kann Rasmussen: En byhøj i Thyland</i>	137
<i>Kirsten Bendixen: Fyrstebørn på mønter og medailler</i>	145
<i>Olaf Olsen: Om at udgrave stolpehuller</i>	155
<i>Jens Rosing: Sangen om „det menneskegjorte fjeld“</i>	171
Glimt fra arbejdsmarken	181
Noter og henvisninger	201

Bronzernerne fra Luristan – og et dansk pionerarbejde

Af HENRIK THRANE

Da fem danske arkæologer først i april 1963 i mudderdækkede landrovere kørte sydpå fra den lille by Shahabad ad en interimistisk vej gennem et snævert bjergpas, hvor regntunge skyer skjulte udsigten, var en stor drøm ved at blive til virkelighed. Verden over havde arkæologer i mange år ønsket at komme til at grave i Luristan – det forjættede, men fjerne og utilgængelige land, hvorom det fortaltes, at bronzefigurer væltede op af jorden, at gravpladser fra oldtiden lå tæt mellem de skovklædte bjerge – og at landet var beboet af røveriske og svigefulde stammefolk.

Bronzer i hundredvis, ja i tusindvis, var fra dette land strømmet ud til alverdens antikvitethandlere, men endnu var en rigtig „Luristan-bronze“ aldrig fundet på sin rette plads – i en urørt grav. Det er den slags, der får det til at krible i en arkæolog, en udfordring der ikke kan sidde

Fig. 1. I den varmeste del af året bor Lurerne i løvhytter. Her ligger en lille landsby ved foden af en gammel byhøj Kül Voim ved Sar-i-Tarhan. Byhøjens overflade er spættet af huller gravet for at finde bronzer. Okt. 1964.

overhørig. Ved et heldigt træf kom det økonomiske grundlag i orden og nu var en lille ekspedition på vej til mødet med Luristans fortid.

Inden fortællingen om hvordan det gik, vil det nok være på sin plads at forklare, hvad Luristan og Luristan-bronzer egentlig er.

Luristan – navnet betyder ordret lurernes land – ligger både geografisk og kulturelt fjernt fra Danmark. Landet omfatter en del af Sydvestpersien ved grænsen til Iraq, syd for Kurdistan (fig. 4–5). Både Kurdistan og Luristan er bjergområder og ligner hinanden meget i natur og kultur. De ligger begge i den store – over tusind kilometer lange – Zagrosbjergkæde, der danner en op til 4 km høj barriere imellem det mesopotamiske lavland mod syd og vest og den iranske højslette mod nord og nordøst. Hele Zagrosbjergkæden beboes af nomader, mod nord kurderne, mod syd bakhtiaristammerne og i midten lurerne.

Bjergene består af kalksten, de er meget forvitrede og ofte foldede i fantastiske formationer, dybe dale og stejle kløfter, men også med højtliggende sletter og smalle frugtbare dale med god agerjord. Bebyggelsen holder sig fortrinsvis til dalene især langs floderne Saimarreh og Karkeh.

Selv om det nuværende Luristans kultur på mange punkter er fascinerende, bl. a. fordi samfundet er i hastig forvandling fra omvandrende kvægavlerkultur til bofast landbrugskultur, var det ikke nutiden men landets fortid, der drog os til Luristan.

Uden for Iran kendes Luristan nemlig kun fordi navnet indgår i betegnelsen for en bestemt gruppe oldsager – de såkaldte Luristan-bronzer. Denne benævnelse dækker en ret broget samling smykker og våben af bronze, hvis eneste fælles træk er, at de siges at komme fra Luristan. Oftest forstår man dog ved Luristan-bronzer en række typer, der næsten altid er formet som eller udstyret med plastisk formede dyrefigurer og menneskebilleder. Det er især hestebidsler og seletøjsdele, økser og

Fig. 2. Tepe Giyan t. v. er en af de vigtigste byhøje i Persien på grund af de franske udgravninger her. Snart vil Tepe Giyan være væk, bonderne bruger leret fra de årtusindgamle ruiner til mursten til nye huse. (t. h.) Okt. 1964.

smykker – særlig dragtnåle – der prydes af denne dyreornamentik. Mest særpræget findes stilen på de såkaldte Gilgamesh-standarter (fig. 3). Det er 30–40 cm lange rørformede stænger med mandsansigter anbragt over hinanden, meget lig de indianske totempæle. På hver side af røret står et løvelignende dyr på bagbenene med åbent gab, i færd med at æde den centrale mandsskikkelse, der holder dyrene i ave med arme. Hvor der var plads, er der desuden anbragt forskellige fugle- og dyrehoveder.

Fig. 3. To Luristan-broncer, begge såkaldte Gilgamesh-opsatser. Til venstre er helten smeltet sammen med de dyr han betvinger i en kompakt stil (1:1), fragmenterne til højre viser den mere fantasifulde stil, se f. eks. hanchovedet nederst t.v. og de to extra hoveder over heltens ører. (Hans arme er brækket af ved den hårdhændede opgravning). 2:1.

Disse rør har været anbragt på en flaskelignende underdel, der formodes at have siddet på en stang så opsatsen kunne bæres som en stander. Navnet Gilgamesh, der ofte knyttes til disse opsatser, er hentet fra det mesopotamiske oldtidsepos om Gilgamesh og Enkidu, hvor helten Gilgamesh optræder i kamp med vilde dyr. Det er formentlig forkert at anvende navnet på disse opsatser, men svært at udrydde betegnelsen, der har vundet hævd i fagsproget.

Opsatserne viser tydeligt, hvad det er, der karakteriserer Luristan-bronzekunsten. Det er den kraftige, næsten groteske formede modellering med fremhævelse af hvert motivs karakteriserende dele, den ofte overlæssede sammenstilling af forskellige motiver samt en til tider meget

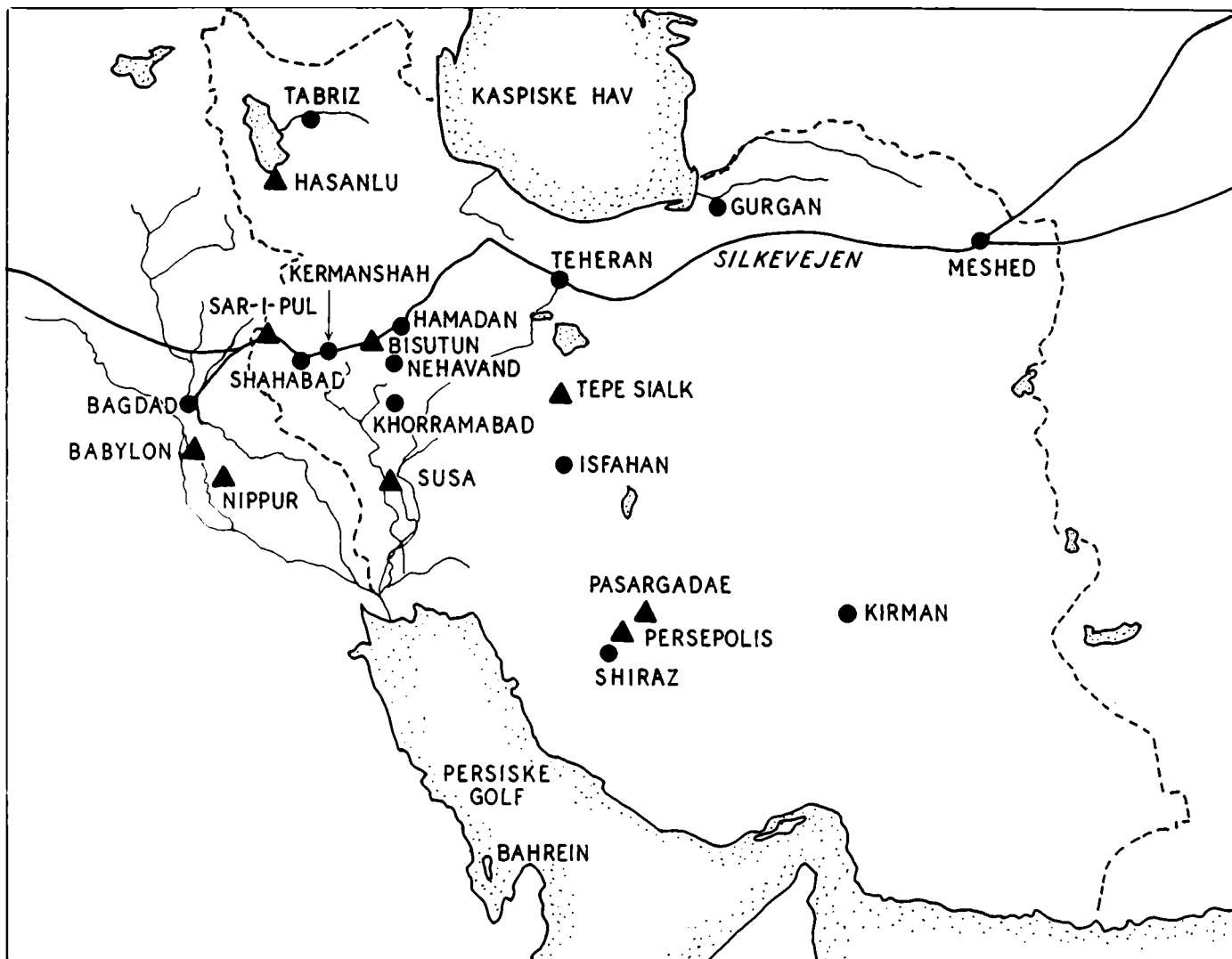

Fig. 4. Kort over Iran med de vigtigste byer; de antikke fundpladser, der nævnes i teksten har trekantet signatur. Den moderne hovedvej følger stort set samme linie som „silkevejen“.

grov teknik. Bronzestøbningens tekniske fordele og grænser har været stærkt bestemmende for Luristan-bronzekunstens hele præg.

Det er denne dyrestil, som er så helt særegen for Luristan, der har gjort bronzerne berømte over hele verden, og det er denne stil, der findes på de andre typer, jeg tidligere nævnte. Foruden dyrestilen kendetegnes en del af bronzerne af en barok udformning, hvor praktiske krav underordnes de stilistiske fordringer, som f. eks. en række økser, hvis brug umuliggøres af den deforme æg, der kan være formet som en løve.

Den dyreornamenterede gruppe suppleres af andre bronzer, som i modsætning til de førnævnte også kendes fra andre dele af Mellemøsten.

Der er efterhånden påvist mange forskellige elementer i Luristan-bronzekunsten; det kan ses at babylonisk, elamitisk og senere assyriske kunst og måske også skythisk kunst, leverede bidrag til Luristan-stilen. Dette virvar af stilindflydelser kan ikke undre, da landet netop i kraft af

sin beliggenhed måtte være udsat for mangeartede påvirkninger. Mod nord ved Sar-i-Pul går silkevejen igennem Zagrosbjergene og med den kom østlige og nordlige indflydelser. Mod syd lå i Susiana (landet omkring Shush – oldtidens storby Susa) det gamle Elam, en bystat af første klasse. Der synes at have bestået en slags alliance mellem Luristan og Elam i kampen mod den fælles fjende – stormagterne i Mesopotamien, først Babylon, senere Assyrien. Der var en stadig vekslende serie indfald fra bjergene efterfulgt af mesopotamiske straffeekspeditioner. Vi ved mest om assyrernes togter for at knægte de ufredelige bjergfolk, alle vigtige steder blev ødelagt og lejligheden blev brugt til at samle heste til det assyriske kavalleri. Hesteopdrættet synes at have spillet en stor rolle op til nyere tid i Zagrosbjergene og på den iranske højslette.

Luristan-bronzerne blev først for alvor kendt da der i 1928 pludselig begyndte at dukke samlinger af dem frem på antikvitetsmarkedet i Persien og Europa. Disse nye antikviteter vakte opsigt fordi de ikke lignede noget af det, man ellers kendte fra oldtiden. Man tvivlede ikke på at de hørte hjemme i en fjern fortid, men var meget uenige om hvor fjern den kunne være.

Snart gjordes de første forsøg på at finde frem til de gravpladser, hvor bronzerne blev gravet op af lurerne. I 1931 besøgte den franske arkæolog André Godard området ved Harsin, idet den første strøm af

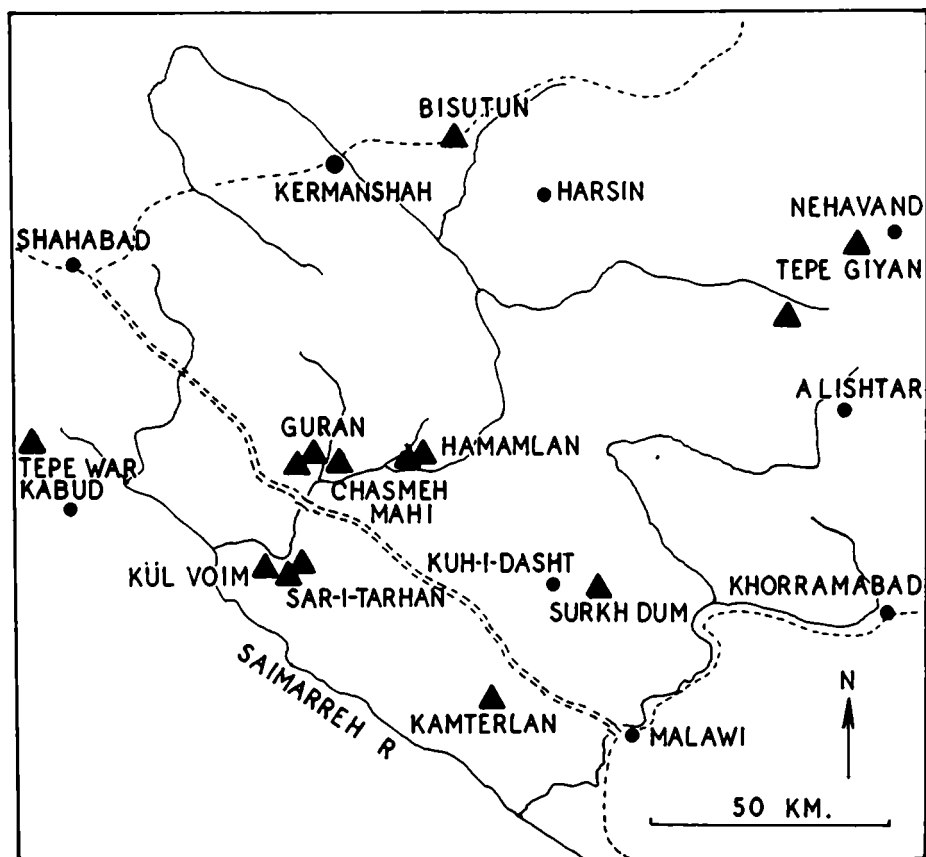

Fig. 5. Kort over den vestlige del af Luristan og det sydligste Kurdistan med de i teksten omtalte findesteder. Den nye vej er vist med dobbelt, punkteret linie, de ældre landeveje med enkelt punkteret linie.

fund blev fordelt fra denne lille bjergby. Han så adskillige ødelagte pladser, men fandt ingen urørte grave. Med sit førstehånds kendskab til området kunne han dog samme år udgive et stateligt bind med den første videnskabelige behandling af et stort antal vidt forskellige bronzer.

Samme år drog den engelske rejsende Freya Stark rundt i det nordlige Luristan, hvor hun forsøgte at finde Luristan-bronzegravpladser i området mellem Nehavand og Harsin. Hun berettede om sine ikke helt ufarlige rejser i en charmerende lille bog „The Valleys of the Assassins“ (London 1934).

Disse rejser var mere opdagelsesrejser end arkæologiske ekspeditioner, så det var rigtigt, når der i den første danske artikel om Luristan-bronzer fra 1933 stod at Luristan var et uvejsomt og meget lidt kendt bjerglandskab. „Ingen europæisk arkæologisk Ekspedition har endnu arbejdet her“.

Men i 1931 og 32 udgravede en fransk ekspedition på Zagrosbjergenes nordside en byhøj ved Nehavand – Tepe Giyan – hvor man fandt tykke aflejringer dækkende tidsrummet ca. 5000–700 f. Kr. (fig. 2). Foruden bopladslagene var der 122 grave. Materialet fra Giyan blev inddelt i fem perioder og disse har siden været grundlaget for inddelingen af nye fund af keramik fra Sydvestiran, selvom udgravningen, målt med moderne standard, var højst utilfredsstillende.

I to omgange, først i 1934–35, og siden i 1937–38, arbejdede en amerikansk ekspedition under ledelse af Erich F. Schmidt i den sydøstlige del af Luristan. Dels blev der foretaget omfattende recognosceringer med flyvemaskine, dels gravet på flere steder. Vigtigst var Surkh Dum ved Kuh-i-Dasht sletten, hvor man fandt en bygning med bl. a. mere end 200 seglsten, hvoraf mange fra den kassitiske periode – andet årtusinde f. Kr. – men også en del ny-assyriske fra 8.–7. århundrede f. Kr. I bygningens mure fandtes mange bronzer, især nåle med skiveformet hoved af type som fig. 23. Udgravningsberetningen er ret forvirrende, men Schmidt tolkede bygningen som et tempel. Keramikken fra grave udenfor templet svarer til Tepe Giyans tredje periode d. v. s. andet årtusinde f. Kr.

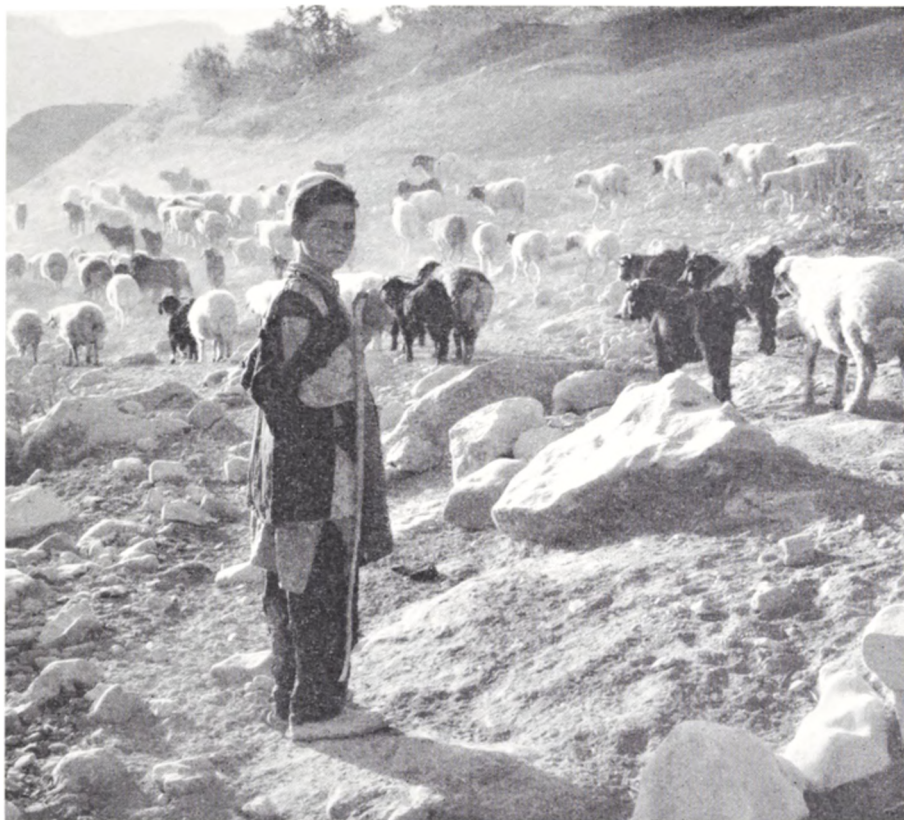
Den samme slags keramik fandtes på flere gravpladser, Chigha Sabz, Kamterlan II m. fl.

Schmidt nåede desværre ikke at publicere disse vigtige udgravninger før sin død i 1964 – og upublicerede udgravninger er intet værd videnskabeligt set.

I 1936 kom den store engelske asiensfarer Sir Aurel Stein igennem Luristan på sit store træk fra Indien med muldyrkaravane. Han udgravede nogle få urørte grave på Hulailansletten, men de var fattige og indeholdt ingen rigtige Luristan-bronzer. Derimod indsamlede han en del keramik af Giyan III-type.

Herefter gik udforskningsarbejdet i stå. En sammentælling foretaget i 1959 viste, at der var skrevet mere end 120 bøger og afhandlinger om

Fig. 6. Hyrdedrengen på vej ud i den tidlige morgen med flokken af geder og får, der er grundlaget for nomadernes eksistens. Sept. 1964.

Luristan-bronzerne, og det var i og for sig udmærket. Der var blot det kedelige, at der var næsten lige så mange forskellige opfattelser som der var afhandlinger. Grundlaget for alle opfattelserne var lige dårligt, nemlig de bronzer, der uden oplysninger – bortset fra at de syntes at være fundet i Luristan – solgtes til museer og private i Europa og Amerika.

Da salget gik strygende, varede det ikke længe inden forfalskninger dukkede op og øgede forskernes besvær med at få noget fornuftigt ud af materialet. Luristan-bronzernes høje kunstneriske kvalitet er blevet deres forbandelse. Den store efterspørgsel har bevirket en rovdrift på Luristans oldtidsminder af et uhyggeligt omfang, der snart vil ødelægge enhver chance for nogensinde at løse problemerne på solidt grundlag. Den eneste måde at skaffe et sådant grundlag er nemlig ved omhyggeligt udgravede og dokumenterede fund.

Vi står da med en hoben uløste spørgsmål. Hvem lavede bronzerne? Snart er svaret – kassiterne, snart kimmererne, snart mederne. Hvor- når skete det? Vi kan vælge mellem dateringer indenfor 1500 år, fra 2000 til 500 f. Kr.; nogle mener, at alle bronzerne tilhører samme periode, andre foretrækker at fordele dem over flere perioder.

Hvilken levevis havde Luristan-bronzefolket? Det almindelige svar er, at de var nomader, men er det ikke blot fordi vor tids lurer er nomader? Er sammenhængen ikke mere kompliceret? Jeg tror det. Hvad betyder de forskellige motiver? Der er muligheder nok at vælge mellem, oftest

tyer man til de mesopotamiske kilder for at forklare Luristan-bronzerne, men er det metodisk korrekt? O. s. v. – problemer er der nok af, men ingen solidt underbyggede løsninger.

Hvorfor holdt udforskningen af Luristan da op? Krigsudbruddet var naturligvis ensbetydende med at landet blev lukket og efter krigen var der mildt sagt usikkert i Luristan, Freya Stark skrev, at hun opholdt sig 14 dage i den del af Luristan, hvor man blev myrdet mindst hyppigt! Der var altid konflikt mellem lurerne, der ønskede at forblive uafhængige, og centralregeringen i Teheran, der ønskede at kontrollere landet. Manglen på veje gjorde det umuligt at udøve nogen effektiv kontrol med Luristan.

I 1962 kom imidlertid chancen for at genoptage feltarbejdet. Det danske ingeniørfirma Kampsax, der har lang tradition for arbejde i Persien bag sig, fik i 1955 overdraget konstruktionen af en moderne landevej tværs igennem Luristan på langs ad Zagrosbjergene.

Denne vej skulle føre fra Shahabad i nord til Malawi i syd og forbinde de to hovedveje fra Persien til Iraq. Den nordlige hovedvej var allerede gennem årtusinder benyttet som handels- og hærvej; den var et led i den berømte „silkevej“, der siden stenalderen trak sine stier fra Kina til Middelhavet. Fra Bagdad går den til Kermanshah og mod øst til de gamle perseres hovedstad Hamadan (Ekbatana) og videre til Irans hovedstad Teheran. Den sydlige vej forbinder Hamadan med den persiske havbugt – Basrah og Abadan.

I maj 1962 blev museumsinspektør Jørgen Meldgaard inviteret derud af Kampsax for at se, hvilke oldtidsanlæg i nærheden af den afstukne vej man eventuelt kunne udgrave. Takket være Kampsax-folkenes gode forhold til lurerne fik han forevist en hel række steder, hvor der var fundet bronzer. De fleste var nok ødelagt, men der syntes at være gode chancer for urørte fund på flere lokaliteter. Der blev derfor organiseret en ekspedition fra Nationalmuseet, og i foråret 1963 kunne arbejdet begynde under Jørgen Meldgaards ledelse og iransk bistand.

Vi koncentrerede os om en lille byhøj – Tepe Guran – i udkanten af den brede Hulailanslette, der gennemstrømmes af Saimarrehfloden. Denne tepe havde et tykt lag stenalderaflejringer fra en meget vigtig periode i menneskets historie – de århundreder da overgangen fra omrejsende, indsamlede fangertilværelse til bofast, fødeproducerende kvægavl og agerbrug fandt sted. Resultaterne er beskrevet af udgraveren Peder Mortensen i Nationalmuseets Arbejdsmark 1966. Op igennem de 8 meter tykke affaldslag kunne en udvikling spores, fra spinkle vinterhytter til en mere permanent bebyggelse med huse bygget af soltørrede lersten. De ældste beboere holdt tamgeder og fangede desuden vinterfugle som gæs, traner o. s. v., mens de senere landsbyfolk havde en rigere kultur med fin keramik og mere varieret jagtbytte. Bebyggelsen varede fra omkring 6500–5800 f. Kr.

Denne undersøgelse følger sig smukt ind i den række udgravninger, der siden krigen foregår i og omkring Zagrosbjergene for at belyse

Fig. 7. Det meste af Luristan kan stadig kun besørdes til fods. Udgravningsholdet er på vej hjem fra Hamamlan ad stierne langs Saimarrehfloden. sept. 1964.

problemerne omkring det ældste agerbrug, der er en af de mest skelsættende begivenheder i menneskets udvikling. Her lagdes grundlaget for hele den senere udvikling med den stadig stigende uafhængighed af naturen. Den danske udgravning har – kortvarig og lidet omfattende som den var – givet et væsentlig bidrag til vor viden om denne „neolithiske revolution“, og vist, at selv de små nationer kan gøre en væsentlig indsats i konkurrence med kostbare stormagtsprojekter.

Ved Tepe Gurans sydlige fod viste en række nyligt gravne huller, at lurerne havde søgt efter grave med bronzer. Selvom de ikke havde gjort de helt store fund, blev det besluttet at grave her. Et felt på 6×11 meter blev anlagt og vi gravede os derpå ned igennem to meters bronze- og jernalderlag. Samtidig undersøgte efterhånden 14 grave, hvoraf kun tre var plyndret. Selv om vi mangler visse oplysninger og selv om fortsatte gravninger kunne fortælle meget mere, er det muligt ud fra 1963-resultaterne at give en skitse af Tepe Gurans senere historie.

Efter at stenalderfolkene havde forladt byhøjen, varede det længe, inden den igen blev beboet. Omkring 1300 f. Kr. slog nogle bronzealderfolk sig ned ved foden af den kegleformede stenalder-landsbyhøj. De byggede lerbuse og begravde deres døde oppe på højens top i sten-

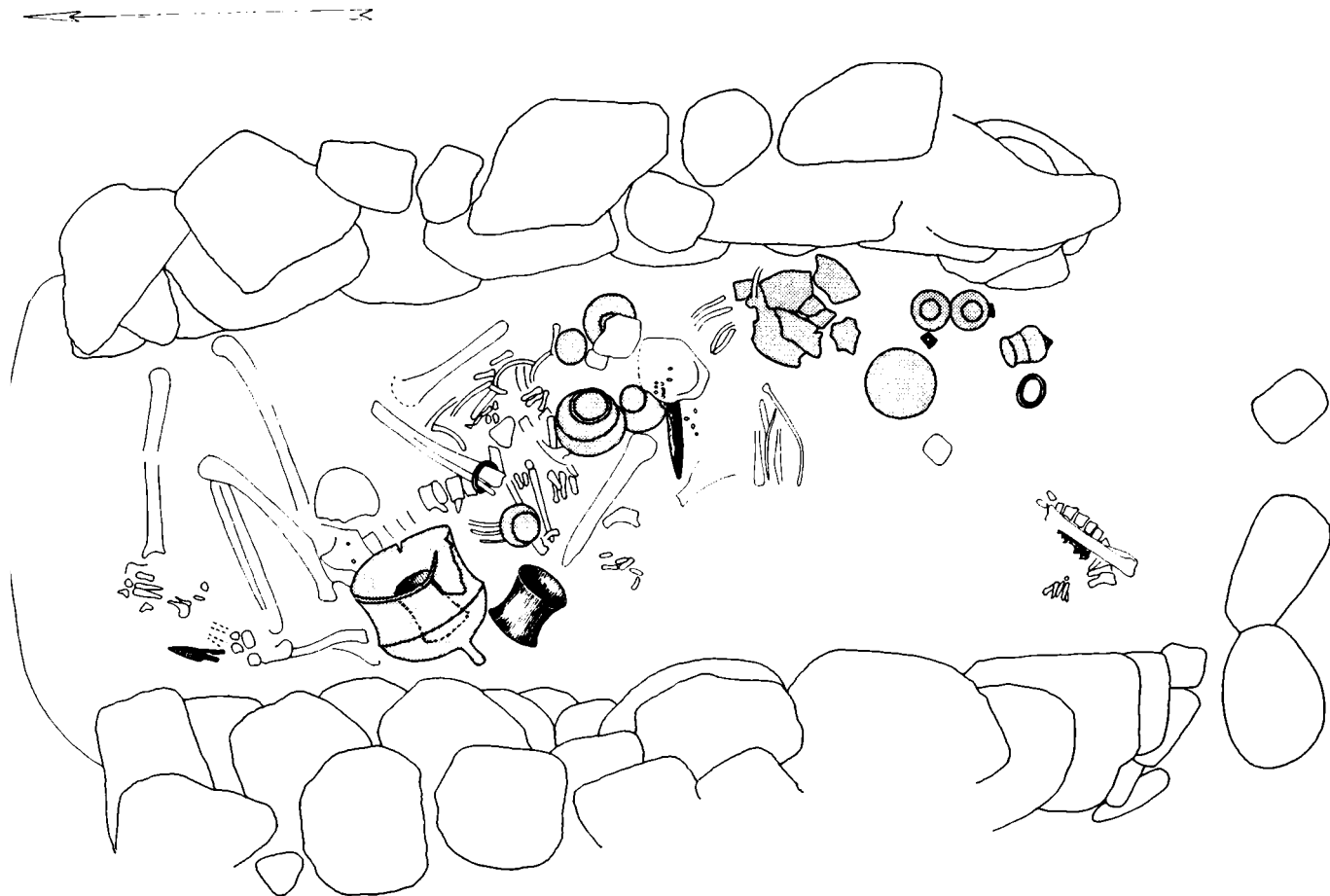
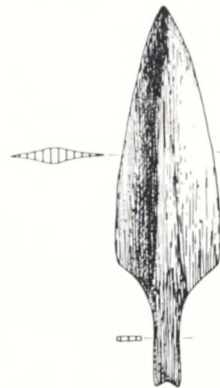
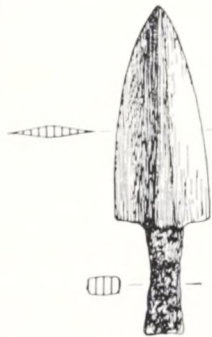
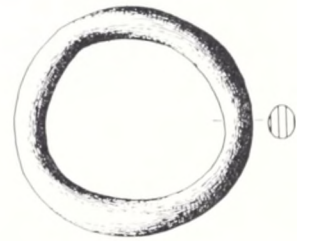
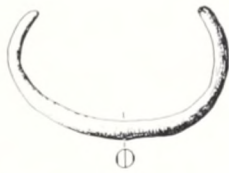
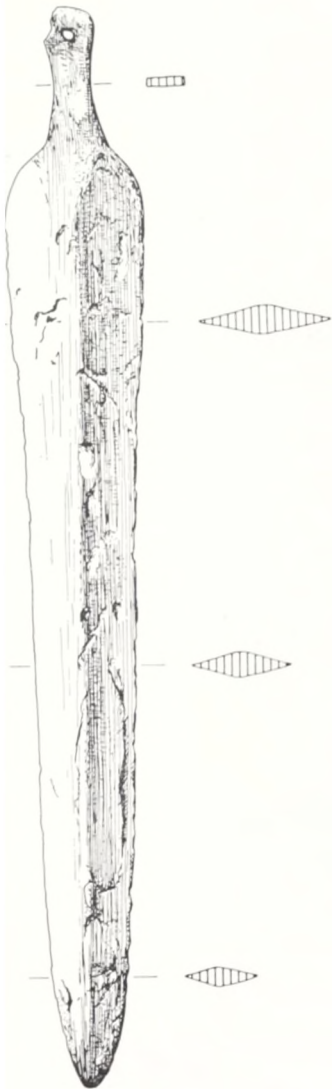
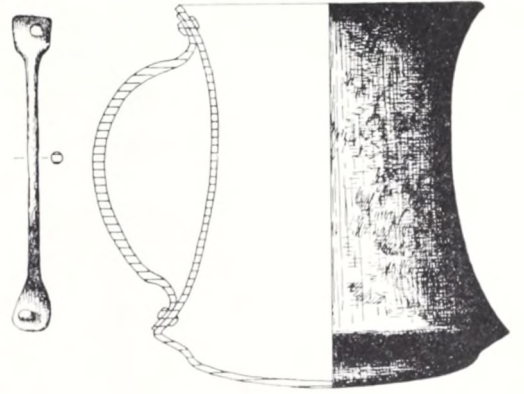
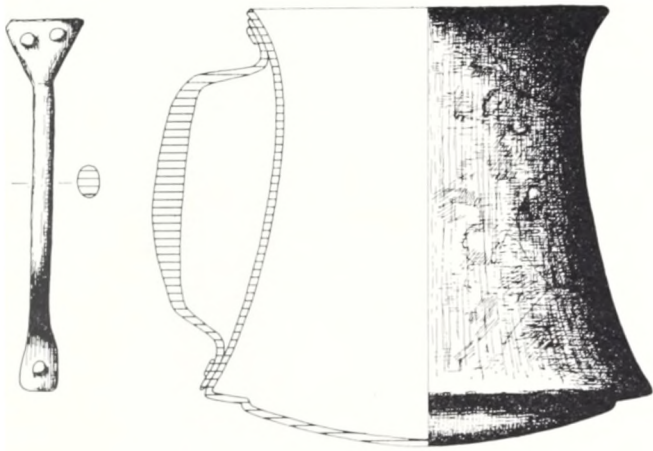

Fig. 8. Den ene af mandsgravene fra den lille gravplads på toppen af Tepe Guran indeholdt de ting, der er vist på fig. 9 og 11-12. Lerkar er vist med gråt, metalsager med sort.

kister; hver kiste indeholdt et enkelt skelet. De døde blev gravlagt i deres tøj med smykker og våben samt et godt udstyr af mad og drikke. Der var lammerygge og et helt stel med små lerkopper, skåle og større lerkar samt bronzekrus (til mændene) til drikkevarer. Gravene blev dækket med store stenplader og ovenpå dem anbragtes store forrådskar og mindre lerkar, formentlig med ofre til de døde. Bagefter blev gravene fyldt op. Af disse grave blev tre udgravet. En fjerde grav var anlagt allerede før husene blev bygget; de tilhørende boliger har vi ikke fundet.

To af gravene var mandsgrave, den tredje en kvindegrav og det var interessant, at der ikke var nogen forskel i gravens udstyr eller indretning – rent bortset fra at kvinden havde en bronzesnål liggende ved hver skuldekr, hvor den formentlig holdt hendes kjole sammen (fig. 10). Mændene gik anderledes klædt og havde ikke brug for disse dragtnåle. Ensartetheden i gravgodset tyder på social ligestilling imellem kønnene. Keramikken er drejet og malet med rødt i en simpel, lidt tør stil med enkelte oplivende træk såsom de tre fødder, som både høje og lave skåle kan være forsynet med (fig. 11). Trefodskarrene er typiske for denne keramikstil, der svarer til de franske arkæologers III fase på Tepe Giyan, hvor dateringen er 2000-1400 f. Kr. Vi har en kulstof 14-datering på smågrenene fra gravene og den viser 1220 ± 120 f. Kr. Der er

Fig. 9. (Modstående side.) Metalsagerne fra graven fig. 8; bortset fra den lille åbne sølvring er alt af bronze. 1:2.

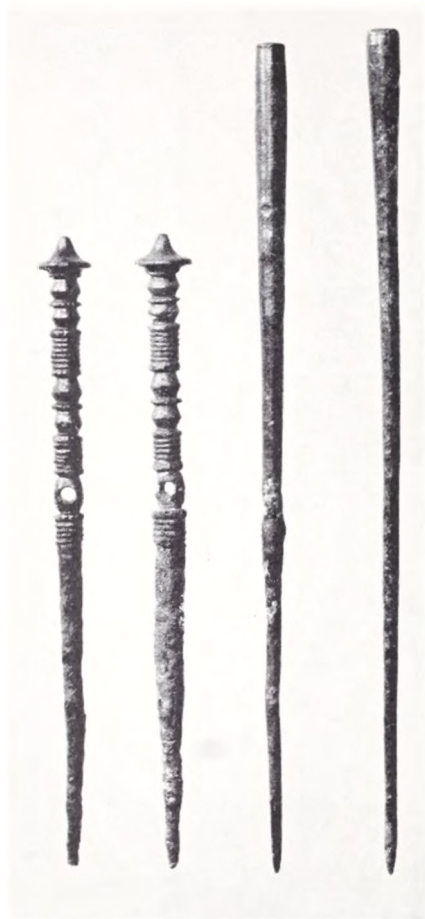

Fig. 10. To sæt dragtnåle fra kvindegrave, de profilerede nåle t.v. er fra den ældste bronzecaldergrav. 1:2.

åbenbart noget, der ikke er helt i orden her; det forekommer urimeligt, at den samme keramik uændret skulle fortsætte i 1000 år, men er det vor kulstof 14-datering eller den gamle arkæologiske datering, der er forkert?

Vi ved ikke om disse folk var nomader eller bønder, idet fundene ikke giver entydige vidnesbyrd. Man savner hesteudstyr i gravene, men det kan f. eks. skyldes, at den slags udstyr overhovedet ikke blev gravlagt i denne periode. Der er så mange ukendte faktorer i et lille materiale.

Trefodskeramikens brugere forsvandt og de næste beboere af Tepe Guran havde en helt anden keramik. De byggede huse med stenfundamenter og boede på stedet så længe at to huslag blev aflejret ovenpå hinanden. Ledeformen i deres keramik er en pokal med høj indsnøret fod. Vi fandt en enkelt næsten intakt på et husgulv, (fig. 13), ellers var det kun afknækkede pokalbunde, der lå i affaldslagene.

Under gulvene lå et par barnegrave; de små havde ikke fået noget gravgods med og var blot lagt ned mellem et par sten, en enkelt var dog proppet ind i et lerkar.

Hvis vi anslår et lerhus' funktionstid til mellem 20 og 60 år skulle pokalbærerne have boet på Guran omkring 50-100 år. Det må have været efter 1200 og før 800 f. Kr. (se side 19), men indenfor disse 400 år er det svært at give en nøjagtig datering, da sikkert daterbare former mangler.

Som kulturhistoriske vidnesbyrd er pokalerne spændende. De er så karakteristiske, at man kan forvente en sammenhæng, når de dukker op

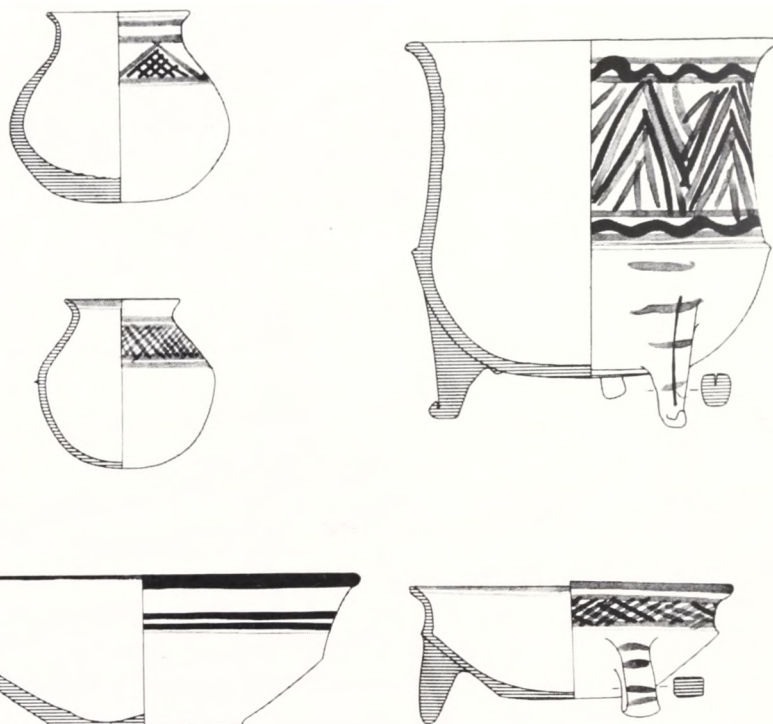
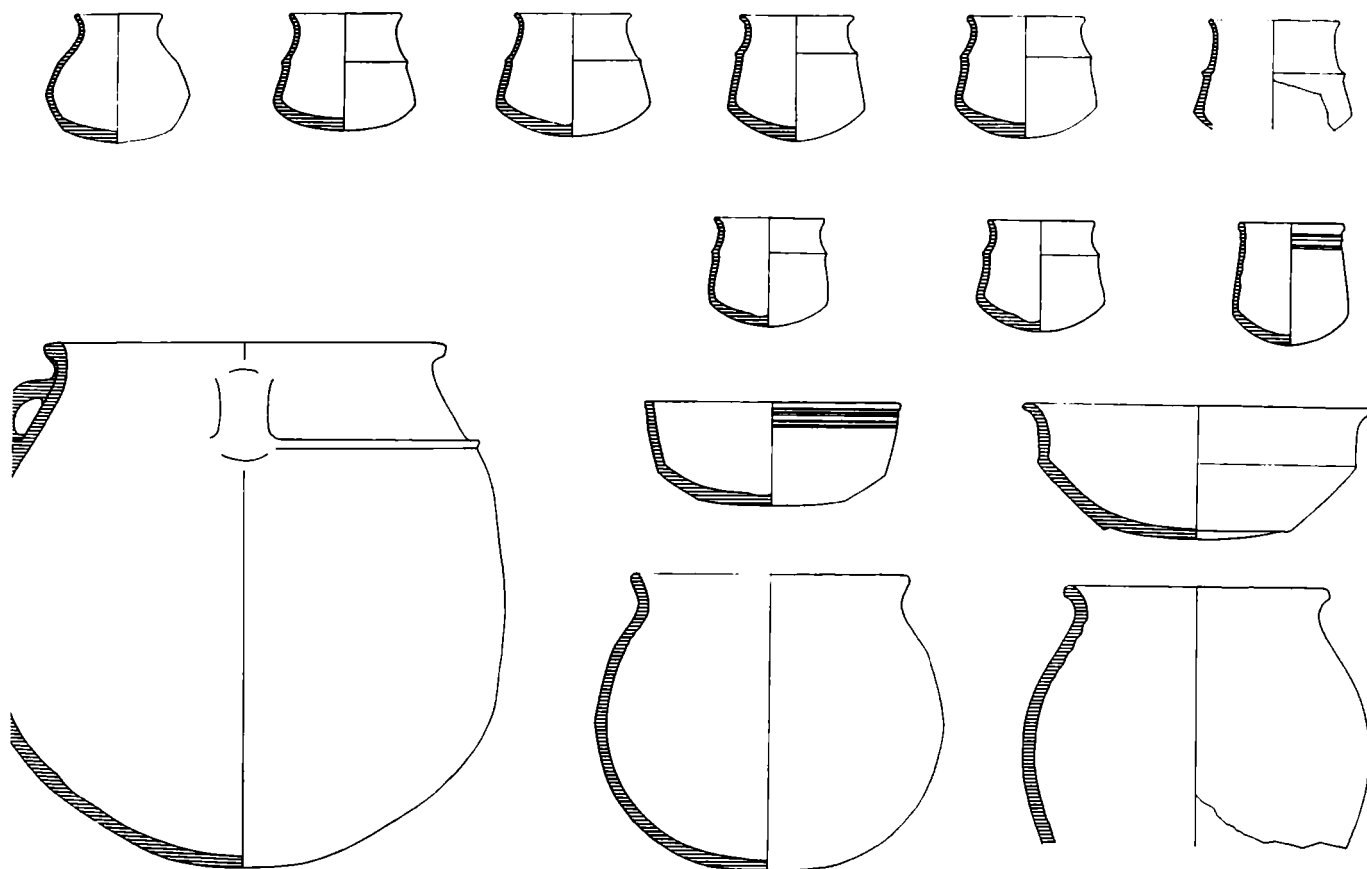

Fig. 11. Lerkar fra graven fig. 8, malet med rødt og sort på lys baggrund, keramikken er drejet. 1:4.

flere steder. Det er derfor vigtigt at tilsvarende pokaler optræder i Mesopotamien i Nippur, Ur og Babylon i lag, der hører til kassitertiden 1600–1100 f. Kr. Ved de danske udgravninger på Bahrein er lignende pokaler også fundet – „karamel-keramik“ – også de dateres til kassitertiden.

Her skulle altså endelig være en forbindelse til det folk – kassiterne – der ifølge mange forskeres opfattelse skabte Luristan-bronzerne. Kassiterne invaderede Mesopotamien i andet årtusinde f. Kr. og erobrede Babylon, som de derpå styrede i ca. 500 år før de blev fordrevet igen. Vi ved meget lidt om hvor de kom fra og hvad der blev af dem senere, men sproglige træk antyder at de oprindeligt kom fra Kaukasus. Formentlig slog de sig ned i Zagrosbjergene inden invasionen af lavlandet og dertil trak de sig vel også tilbage. Klassiske forfattere nævner i hvert fald kassiter i Zagrosbjergene på Alexander den Stores tid.

Dateringen af Guran-bebyggelsen viser klart, at det ikke kan være herfra kassiterne drog til Babylon, men der kunne eventuelt være tale om kassiter, der var kommet tilbage til Luristan igen, eller var blevet i Luristan medens deres stammefrænder herskede i Babylon. Men er der overhovedet tale om kassiter? Er en enkelt lerkarform, hvor karakteristisk den ellers kan være, nok til at bevise den slags vidtrækkende forbindelser? Det må være et samvittighedsspørgsmål for arkæologen, men som historisk og som forskningsteoretisk problem er pokalerne vigtige.

Fig. 12. Umalede lerkar fra graven fig. 8. Det store kar t. v. er i målestok 1:8, de andre kar i 1:4, nogle af karrene lå oven på dækstenene, andre nede ved skelettet.

Fig. 13. Pokalkeramik, pokalerne optræder både i finere og grovere udgaver, alle uden bemaling og drejet. Lignende kar kendes også fra Susa. 1:2.

Det skal nævnes, at pokaler i afvigende udformning karakteriserer de sidste faser af Tepe Giyan og optræder i andre dele af Iran i tiden 1400–800 f. Kr. Og hvordan skal disse pokalgrupper tolkes i forhold til de typiske kassitiske?

Ovenpå pokallagene kom et lag med pæne husrester, men med en ukarakteristisk keramik, og over dette lag fandtes et nedbrændt hus. Brandtomter vækker store forventninger hos arkæologer, da de ligesom giver et fotografi uden retouchering, et øjebliksbillede af fortidens liv. Hele indboet kan findes på plads som det stod, da folk skyndte sig ud af husene.

Huset havde to rum, ret små, vægge og gulv pænt pudset, og på gulvet stod der flere lerkar af forskellig størrelse, knust af det nedfaldende loft. I det ene rum fandtes især forrådskar, nogle med forkullet korn – linse og byg. I det andet rum var dels et par gennemborede sten – vævægte? – dels et større udvalg af forskellige lerkartyper, bægre, krukker og en kande.

Keramikken er ret særpræget med et meget lokalt tilsnit, kun enkelte former afspejler svagt modestrømningerne fra den store verden. Den lille kande fig. 14 er en flov kopi af de flotte malede kander, der kendes fra Tepe Sialk øst for Luristan. De større kar var malet, så det så ud som man havde tømt malerbøtten over karret og ladet malingen dryppe ned over karsiden. Stilen kendes ellers ikke i Persien.

Det morsomste fund var et lille skår af et groft forrådskar. Da det blev rensat kunne man nemlig se et seglaftryk på det (fig. 15). Det kan dateres til ca. 800 f. Kr.

Kun et par bopladslag uden betydende fund er senere end brandtomten. Vigtigere er fire grave, der synes at være gravet ned fra disse sidste lag. Gravene var stenkister, orienteret nord-syd og dækket af stenplader. To af gravene var plyndret, tilsyneladende i oldtiden, og kun småstumper var tilbage af gravgodset. Den tredje grav så også ud til at have været rørt, men skelettet var intakt og en del af gravgodset ligeså. Den fjerde grav var fuldstændig urørt (fig. 17). Her lå en mand

Fig. 14. Kanden fra det brændte hus mangler de yderste 2-3 cm af den næbformede tud. Låget var gledet ned og stod ved siden af kanden da den blev gravet ud. Forkullet tømmer fra huset er netop blevet kulstof 14-dateret til ca. 800 f. Kr. 1:2.

Fig. 15. Henover forrådskarrets våde yderside rullede den cylindriske seglsten med billedet af to vandrende fugle med skæggede menneskehoveder. Seglstenen er skåret i den ny-assyriske stil og sikkert importeret fra Assyrien, mens selve lerkarret må være et lokalt produkt. 2:1.

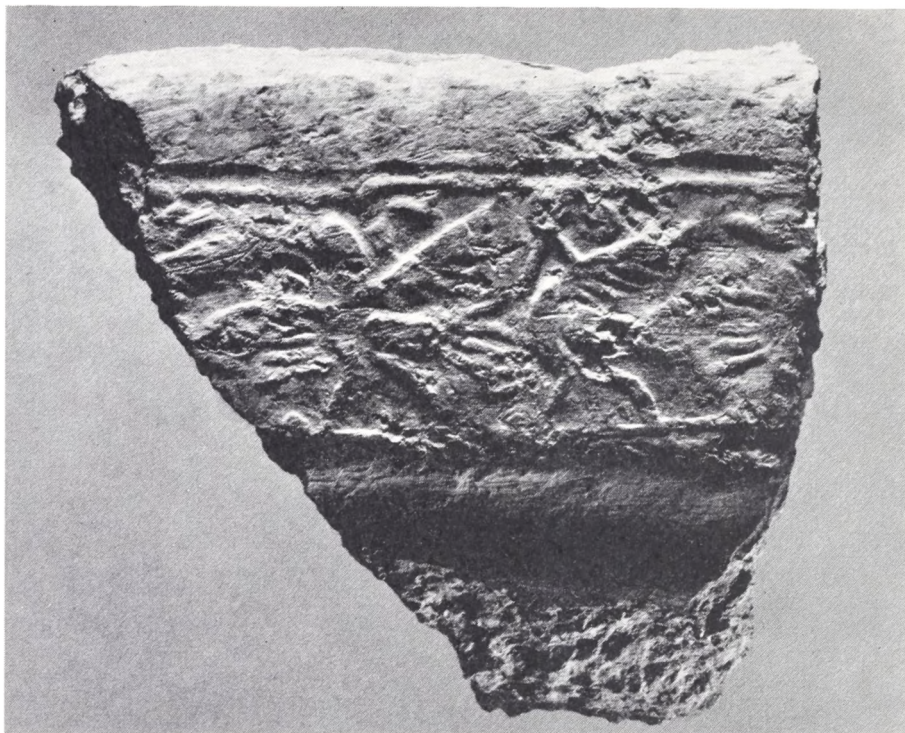

Fig. 16. Grebet af bronzedolken fra graven fig. 17. Tilsvarende dolke kendes med babylonske indskrifter fra ca. 1100 f. Kr. 1:2.

på en briks af fire soltørrede lersten. Han havde en bronzedolk ved bæltstedet og ovenpå fødderne var to bronzekar anbragt (fig. 18). Om arme og fingre havde han jernringe og ved siden af briksen lå forskellig kødmad og en lille perlekæde.

Disse grave tilhører en tidlig jernalder, hvor jernet endnu var så dyrt, at det brugtes til smykker snarere end til våben og redskaber. Formentlig kan gravene dateres til ottende årh. f. Kr.

Noget senere er de to yngste grave, hvoraf den ene indeholdt et udstrakt skelet med jernspyd og et kortsværd af jern samt en lille lerkop. Denne grav kan ikke sættes i forbindelse med nogen bosættelse, men da vi kun udgravede et lille område, kan der andetsteds på Tepe Guran være huse samtidig med graven.

Udgravningerne på Tepe Guran gav en stratigrafisk – d. v. s. lagdelt – fundserie, der kan danne udgangspunktet for senere studier af denne periode af Luristans fortid. Ved at sammenholde fund fra vore reconnaissance hermed kan man efterhånden få et indtryk af kulturforløbet i området – det vestlige Luristan.

Selvom resultaterne af denne ekspedition var over forventning på flere punkter, ville man dog forsøge at grave på nogle af de andre pladser for at få et mere alsidigt bronzealdermateriale. Nationalmuseet fik en bevilling fra Carlsbergfondet og gravetilladelse fra de iranske myndigheder og i september 1964 nåede den nye ekspedition ud til den plads, der stod øverst på programmet.

Der så græsseligt ud (fig. 19). Stedet var en dyb kløft, 440 meter lang

Fig. 17. Fra døråbningen kigger vi ind i en åbnet grav, hvor den døde ligger i sovestilling med hænderne samlet ved højre skulder (forgrund t. h.). Dolken fig. 16 ses på skrå ved bæltstedet, kraniet i forgrunden hviler på en stor soltørret lersten. maj 1963.

og 130 meter bred og overalt var bunden gennemrodet, hullerne fra rovgravninger lå tæt. Selv i Luristan, hvor den slags er daglig kost, har jeg aldrig set en så systematisk ødelæggelse. Der var ikke meget at stille op med hakke og skovl, men efterhånden fik vi lirket en del oplysninger om fundene ud af deltagerne. Hovedmanden var den lokale godsejer eller

Fig. 18. Den lille bronzekande kan måske anes i den fjerneste ende af billedet ovenfor. Denne underlige form er karakteristisk for Iran og er sikkert beregnet til udskænkning af en særlig kostbar drik. En enkelt kande nåede helt til den græske helligdom på Samos. 1:2.

Fig. 19. Det kan være svært at få øje på de tre arbejdere, der nogenlunde midt i billedet er i særd med at grave en søgegrøft midt mellem alle røverhullerne i Tang-i-Hamamlan. Har man fundet dem får man et bedre indtryk af stedets størrelse. sept. 1964.

„khan“, der med en kommerciel gravetilladelse havde organiseret foretagendet sammen med en antikvitethandler i Teheran.

Selv som ruin var der storhed over stedet, Tang – i – Hamamlan, højt oppe sejlede ørne langsomt afsted i den lille stribe blå himmel, der var synlig fra kløftens bund. Inderst lå en lille hule, hvor der altid var frisk vand og her groede vin, figer, mynte og flere andre krydderi- og lægeurter. Det var de sidste rester af en rig bevoksning; der havde været en egelund før „udgravningerne“ begyndte. – Måske et levn fra oldtiden.

Der skal være fundet en lille stenbygning med en trækiste i det ene hjørne. Kisten var fuld af dolke, dyrefigurer, bl. a. stenbukke, Gilgamesh-standarter, bronzenåle og kar samt et rigt dekoreret bælte af bronzeblik. Også cylindersegelsten, økser, hestebidsler (fig. 20) o. m. a. blev fundet i kisten. Såvidt vi kan dømme, synes fundene at høre til i de nærmeste århundreder omkring 1000 f. Kr.

En enkelt grav indeholdt 400 genstande, mest dolke og bronzekar bl. a. en kvindestatue med et kar på hovedet. Dette er tilsyneladende den eneste grav i Hamamlankløften.

Vi må derfor snarere tolke fundene som vidnesbyrd om et offersted, en slags naturhelligdom med et alter eller et lille tempel for de magter, der dyrkedes her. Man kommer uvilkårligt til at tænke på græske helligdomme som Delfi og Olympia, men også på Surkh Dum. Naturen er dog

anderledes ved Surkh Dum, hvor landskabet er åbent og frit. Vi ved desværre ikke, hvilke guder eller magter der ofredes til.

En borger fra det danske velfærdssamfund vil nok undre sig over hvordan den slags kan gå til. Grundene er mange. Lurerne er hverken værre eller bedre end andre folk, men fattige. Fårehold og primitivt landbrug med høje renter til godsejerne holder dem i live, men heller ikke mere. Luristan ligger langt fra Teheran og gendarmerne kommer nødtigt udenfor alfar vej. Det er de store antikvitethandlere, der sætter rovgravningerne i gang og smugler tingene ud af Persien, men de egentlige ansvarlige for udryddelsen af det arkæologiske fundstof er i sidste instans de samlere – ikke mindst de offentlige museer – der køber fundene til høje priser.

Ødelæggelsens størrelse er nok uhyggelig i Persien, men lad os ikke glemme, at der hvert år ødelægges mange fund i det oplyste Danmark, hvor der endnu er folk, der beholder jordfundet guld. Vi kan vist dårligt tillade os at hovmode os over fattige lure, der aldrig har hørt, hvad arkæologi er for noget.

Undskyld sidespringet, men det hører med til historien.

I nærheden af Hamamlan udgravedes en lille boplads, der på overfladen fremtrådte som et mønster af stenmure. Det var en såkaldt „boulder ruin“, hvoraf der er mange i Luristan (fig. 21). Det var første gang, der blev gravet i en af disse landsbyer. Der var ca. 2 meters aflejringer, de nederste fra samme tid som Tepe Gurans nederste bronzealderlag, de øverste nok fra syvende århundrede f. Kr. Imellem de to bopættelser synes pladsen at have stået tom.

Fig. 20. Denne fantasifulde Luristan-bronze er kæbepladen fra et hestebidsel, den ene ende af selve mundbiddet stikker frem midt i den helt opløste „Gilgamesh“, der ser ud som om han havde opgivet øvret. Bidslet skal være fundet i Tang-i-Hamamlan. Formentlig ca. 1:2.

Efter skuffelsen i Hamamlan flyttede vi ekspeditionen til Sar-i-Tarhandalen ca. 45 km længere nede ad Saimarreh-floden. Denne dal er lang og smal og klemmt inde mellem to lave parallelle bjergrygge, der fra sydøst løber mod nordvest. En lille klippehøj med tyndt mulddække rummede bygningsrester og grave; stedet hed Tepe Jarali. I sydskrånten udgravedes et hus, hvis vægge var bevaret i op til halvanden meters højde. Lerkar og småting lå på gulvet og flød, der var en ovn i det ene hjørne og en underlig konstruktion, der ikke kan være en ovn, da der ikke var noget aftræk. I kanaler i den lå brændt kalk, helt pulveriseret.

En lang fordybning langs den ene væg forklarede arbejderne os var til chamir – brøddøjg. Sådant havde de i deres egne huse. Der bruges den, når de blander vand i melet ved brødbagning. Det er et eksempel på, at Orientens kultur ikke ændres fra dag til dag.

Det udgravede hus hører formentlig til engang i tiden 1000–500 f. Kr., men keramikken lader sig ikke sammenligne med kendte former, så nogen bedre datering kan ikke gives i øjeblikket.

Foruden bygningerne var der på Tepe Jarali to store stengrave, hvoraf den ene var velbevaret, til trods for at den var plyndret. Det er en spændende gravtype, hvis vigtigste træk er det sadelformede tag dannet af store stenblokke (fig. 22). Graven var 4,80 m lang og 1,35 m bred og den indvendige højde fra gulv til tagets spids var 1,60 m. Graven har

Fig. 21. Surkh Dums udgraver Erich F. Schmidt tog i 1937 dette luftbillede af en „boulder ruin“ landsby nær ved Hamamlan. Det er Saimarrehfloden, der ses i hjørnet til højre foroven. (Oriental Institute Chicago).

formentlig tjent flere døde; det blev sagt at der havde været 6 skeletter og 11 lerkar. Vi fandt nogle skår, der er vanskeligt daterbare, men snarest betydeligt ældre end Guran-fundene.

Tilsvarende grave blev nemlig udgravet af Schmidts ekspedition og indeholdt keramik der synes at høre hjemme i tredje årtusinde f. Kr. Der findes „lihaq“ grave, som de hedder på lurmål, adskillige steder i Luristan samt på Tepe Sialk, hvor de hører til i ottende århundrede f. Kr.

Muligvis er der forbindelse til Kaukasus, men før man har sikre dateringer af gravformen i Luristan kan disse forbindelser ikke udnyttes historisk. (Der var måske en mulighed for her at komme i kontakt med kassiterne?) Det er værd at bemærke, at også kvaderbyggede grave fra tidlig achaemenidetid har sadeltag. Denne tagform er ellers ikke almindelig i Mellemøsten, hvor de lermurede huse har haft flade tage fra de ældste tider. Når f. eks. perserkongen Kyros den Store (død 530 f. Kr.) blev begravet i en grav med sadeltag, er det vel en tradition med aner tilbage til Luristangravene, der fortsattes i Perserrikets storhedstid. Det er svært at bedømme, hvor meget denne tradition betyder, men her er et glimt af vide perspektiver, der fortjener at undersøges.

På en temmelig ødelagt gravplads højt over Tepe Jarali udgravedes et par grave fra tiden 800–700 f. Kr. Gravpladsen Derech-e-Tabir ligger højt med udsigt til Saimarreh-floden, der her hvirvler afsted i en smal klippespalte dybt nede. Gravene var simple med jernsager og umalet keramik, samtidige med den yngste grav på Tepe Guran. Denne fase var ellers ukendt, men tilsvarende grave fra den tidlige jernalder begynder nu at blive erkendt flere steder i Luristan.

Vi kan ikke her omtale alle de pladser, der blev fundet ved recogno-

Fig. 22. Trods plyndring var den store stengrav på Tepe Jarali intakt. I v. fotografieret inden tømmingen, i h. ses kammeret indvendig. Den vandrette stenplade i gravens ene ende markerer måske en indgang. Okt. 1964.

sceringer i 1962–64, mange af dem ser yderst lovende ud, men der er ikke penge til at fortsætte arbejdet.

Endnu er de videnskabelige udgravninger i Luristan så få og spredte, at vore undersøgelser har rejst flere problemer end de har løst.

De to danske udgravningskampagner åbnede Luristan for arkæologer efter lang stilstand. Nu fortsætter andre nationer vort arbejde. I Harsineegnen graver englændere i et citadel fra ca. 800 f. Kr. og mod vest er belgierne gået i gang. Her graver professor Vanden Berghe i bjergene ved Ilam to gravpladser, der synes at høre til den samme jernalderfase som vore sene grave fra Guran og Derech-e-Tabir. Han mener at de viser den sidste efterklang af Luristan-bronzekunsten med stærk assyrisk påvirkning.

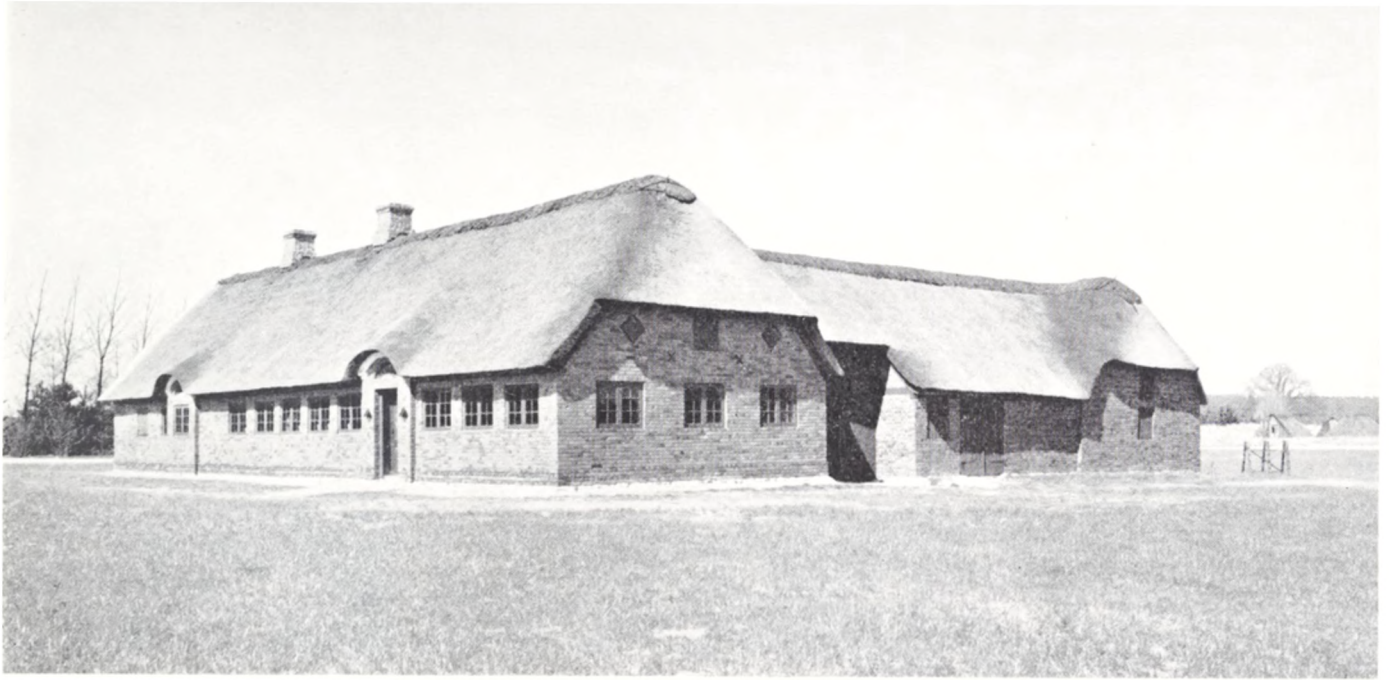
Hvis man synes det er trist, at vi ikke herhjemme magter at fortsætte det spændende arbejde med udforskningen af Luristans fortid – et arbejde som Kampsax' goodwill derude og det lille lands ufarlighed gjorde os særlig velegnet til – må man dog glæde sig over at andre kan fortsætte, så vor indsats forhåbentlig bliver et led i en lang kæde.

Vi, der var med derude, glemmer det nok aldrig. Det giver en egen tilfredsstillelse at vide, at man udfører pionerarbejde, at hvert fund, hver oplysning bringer vigtigt nyt; selv enhver oplysning om ødelagte fund er værdifuld på baggrund af den store uvidenhed, der lå forud. Vi husker de forårsgrønne dale, da vi kom derud, de var solsvedne da vi drog hjem igen – trætte, men tilfredse. Vi mindes svømmeturene i den kølige Saimarreh efter en varm arbejdsdag, den skoldhede søde the i små glas, serveret på et slidt tæppe i et sort telt efter en streng march.

Hvem ved, måske får vi engang lov til at komme tilbage til lurernes land.

Fig. 23. Det tynde bronzeblik fra en stor dragtnåls hoved viser en gudinde med opvartende kavalerer. På hendes skuldre sidder to nåle med rundt hoved vendt nedad. Det er den samme måde at bære nålene som kendes fra bronzealdergravene på Tepe Guran (fig. 10). Den her afbildede nål findes i Rietbergmuseet i Zürich. 1:2.

Frilandsmuseets gård fra Lønnestak

Af BJARNE STOKLUND

Ved Ringkøbing fjords gamle udløb mod syd, Nymindegab, ligger Lønne sogn med Vesterhavet som nærmeste nabo. En stor plantage skærmer nu mod den evige vestenvind, men i ældre tid sås kun spredte, forkrøblede træer og lidt krat af egepur, som ikke gav meget læ for vinden. Rejste den sig da til storm, truedes sognet af vestkystens gamle svøbe, sandflugten, som navnlig hærgede i det 17. og 18. århundrede og lagde adskillige gårde øde. Størsteparten af sognet er flyvesandsarealer, som nu for en stor del er tilplantet, men som tidligere lå hen som hedestrækninger eller åben klit. De dyrkede jorder, som har klaret sig i kampen mod flyvesandet, ligger som et smalt bælte i sognets østlige del, og her finder man også den ret spredte bebyggelse langs landevejen, som fører fra Varde til Nymindegab.

I året 1793 lod bønderne i Lønne sogn deres sparsomme agerland og store lynggroede udmarksstrækninger udskifte, og i den anledning blev der målt og tegnet et kort over gårdene og deres tilliggende. Dette kort findes nu i Matrikelarkivet i en kopi fra 1817, udarbejdet til brug for Rentekammeret ved den matrikulering af landets jorder, som fandt sted i første halvdel af forrige århundrede. I 1819 blev opmålingen efter-

Fig. 1. Frilandsmuseets gård fra Lønnestak, set fra sydøst. N. Elswing fot. 1968.

Fig. 2. Udsnit af matrikelkortet fra 1793, revideret 1819. I de hvide cirkler ses de to stadier i gårdens historie: Øverst gården, som den så ud, da kortet blev målt, nederst den firlængede gård fra 1803, som blev tegnet ind ved revisionen.

prøvet på stedet og de nødvendige rettelser af ejendomsskel, vejforløb o. l. indføjet på kortet. I 1793 var også gårdenes bygninger tegnet ind på kortet, men på dette punkt fandt man ingen anledning til at rette, for det, at en gård havde skiftet udseende, havde jo ingen betydning for matrikuleringen af jorderne. Kun hvis ændringerne var meget radikale, hvis f. eks. en gård var blevet flyttet, blev der foretaget rettelser på kortet. Det var netop tilfældet med den gård, som vi her interesserer os for, matr. nr. 14 af Lønnestak. Ved opmålingen i 1793 lå den lidt inde på marken og bestod af to parallelle længer med gavlene i øst og vest. Men ved revisionen i 1819 konstaterede man, at disse længer var revet ned og afløst af en nybygget, firlænget gård, som var placeret ca. 150 m derfra. Heldigvis raderede man ikke den gamle gård ud, men slog blot et par streger over dens længer og det indtegnede havedige og tegnede så den firlængede gård ind på det nye sted. Vi er da i den heldige situation, at vi på samme kort har to stadier i en gårds historie.

Om den gamle gård med de to længer ved vi ikke meget. Der er ikke fundet skifter eller lignende, som kan fortælle om dens udseende og indretning. Vi ved, at den er blevet takseret til brandforsikring engang i 1790'erne, men de ældste brandtaksationer er desværre gået tabt. Kun ved en udgravning af tomten vil det være muligt at kaste lys over de ældre stadier i gårdens historie, og forhåbentlig vil det senere være muligt at foretage en arkæologisk undersøgelse. Ved vi ikke meget om den gamle gård, så kender vi til gengæld dens nyere afløser såre vel. Den eksisterer nemlig endnu, dog ikke på sin gamle plads ved vejen til Nymindegab, men i nye omgivelser i Frilandsmuseet i Sorgenfri. Den havde længe været i museets søgelys som en usædvanlig god repræsentant for bygge-

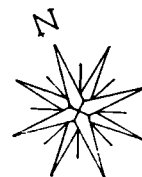
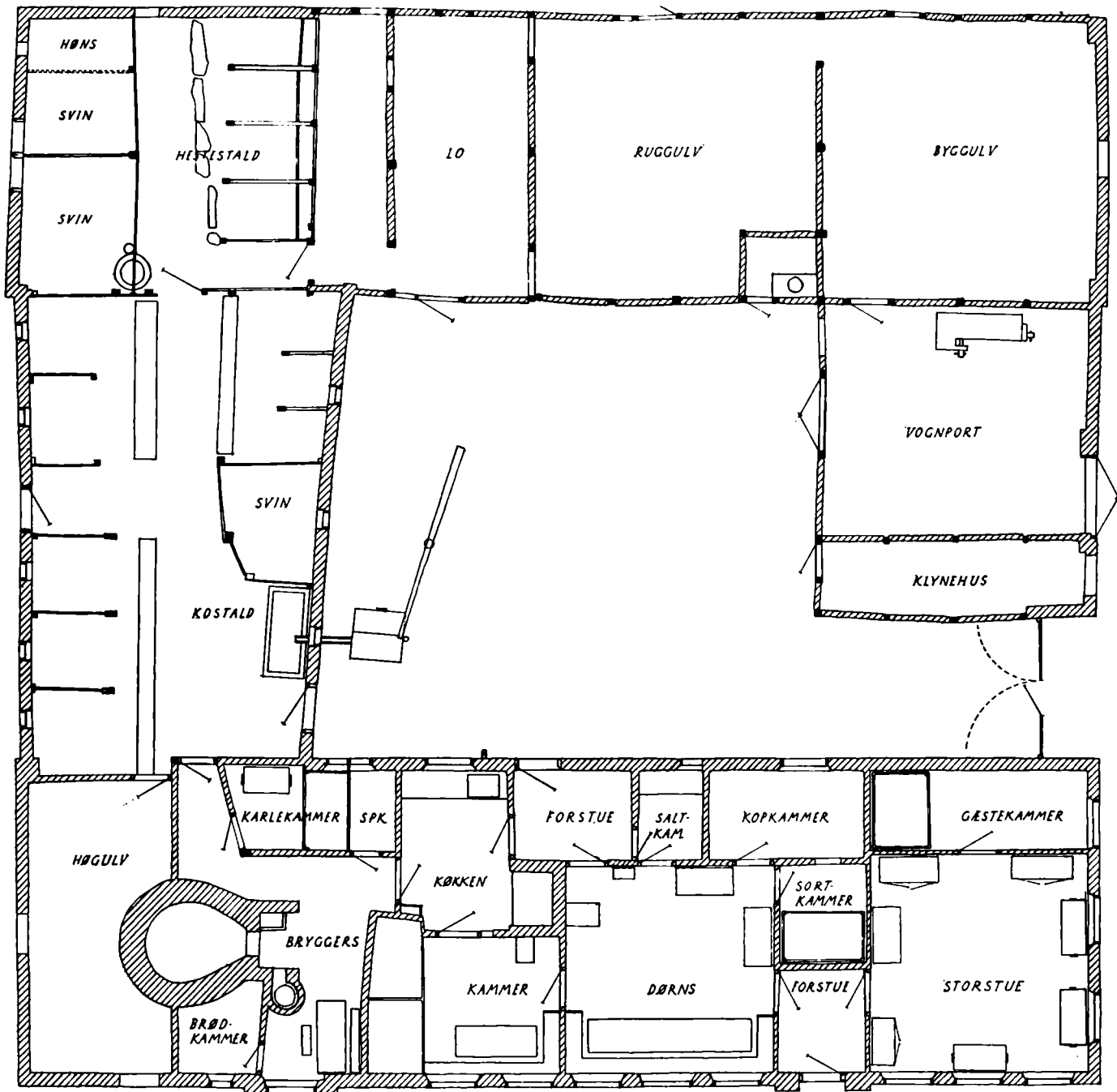

Fig. 4. Stuehusets sydfacade med de to symmetrisk anbragte risalitter. N. Elswing fot. 1968.

skikken i det sydvestlige Jylland, da der i 1959 frembød sig en mulighed for at erhverve bygningerne til museet. I 1964 blev gården opmålt og nedbrudt, og i efteråret 1967 var arbejdet med genopførelsen på Frilandsmuseet afsluttet, således at gården kunne åbnes for publikum.

Frilandsmuseets gård fra Lønnestak er bygget i 1803. Det fortæller den selv, idet bygherren, Christen Thuesen, har ladet sine initialer og årstallet indskære i hammeren over køkkenskorstenen. Samme år anmodede han om at få sin nybyggede gård takseret til brandforsikring, og den beskrives da således i taksationsprotokollen: A) Stuehus i sønder, 14 fag, 11 alen dyb, af grundmur med stråtag til beboelse med skorsten. B) ibygt A i øster, 3 fag, $9\frac{3}{4}$ alen dyb, af bindingsværk med stråtag, til vognport. C) i samme længde, 7 fag, $7\frac{1}{4}$ alen dyb, bindingsværk med stråtag, til lade. D) ibygt C i nord, 5 fag, $7\frac{1}{4}$ alen dyb, af bindingsværk med stråtag, til lade. E) i samme længde, 7 fag, $9\frac{3}{4}$ alen dyb, af bindingsværk med stråtag, til stald. F) bygt i vester, 6 fag, $9\frac{3}{4}$ alen dyb, af bindingsværk med stråtag, til stald.

Taksationsmændenes beskrivelse af gården kan måske ved første øjekast forekomme lidt uforståelig og kræver derfor en fortolkning. Gården er en helt sammenbygget, firlænget gård tækket med strå. Sydlængen, stuehuset, er den bredeste og er opført af grundmur, mens udlængerne alle er bindingsværk. Mod vest ligger kostalden på 6 fag og sammenbygget hermed hestestalden i nordlængen. Den har samme bredde, mens resten af nordlængen, der bruges som lade, er smallere, kun ca. $4\frac{1}{2}$ m. Den smalle lade fortsætter i østlængen, som mod syd går over i et bredere parti med vognport. Nord- og østlængens sammensætning af bredere og smallere partier kunne tyde på, at de ikke har været bygget

helt af nyt. Måske har laden i den gamle gård indeholdt så mange brugelige materialer, at man har valgt at anvende dem i den nye gård. Længden på bjælker og spær har da været afgørende for, at laden er blevet så meget smallere end de øvrige dele af gården.

Er denne formodning rigtig, så synes man imidlertid ret hurtigt at have fortrudt den udviste sparsommelighed. I 1818, året før gården blev tegnet ind på udskiftningskortet, bliver den nemlig påny takseret til brandforsikring efter foretagne ombygninger. Stuehuset er der ikke sket noget med, men udlængerne er bygget radikalt om. De angives nu alle at bestå af grundmur og bindingsværk med tavlmur, d. v. s. tavlene mellem tømmerstykkerne er udmuret med brændte sten. Mod vest er en stald på $6\frac{1}{2}$ fag og $9\frac{1}{4}$ alens bredde, mod nord en lade på 15 fag og $9\frac{1}{2}$ alens bredde og mod øst en vognport på 6 fag og $9\frac{1}{4}$ alens bredde. Dermed har gården i alt væsentligt fået det udseende, som den har i dag. Der skete visse ændringer sidenhen, men de var ubetydelige; f. eks. lod man i 1841 de sidste bindingsværksvægge i kostalden udskifte, således at denne længe nu kunne takseres som en helt grundmuret bygning. Både i nord- og østlængden er store dele af bindingsværket endnu bevaret. Tømmeret er tildels strandingsgods, et vidnesbyrd om havets nærhed.

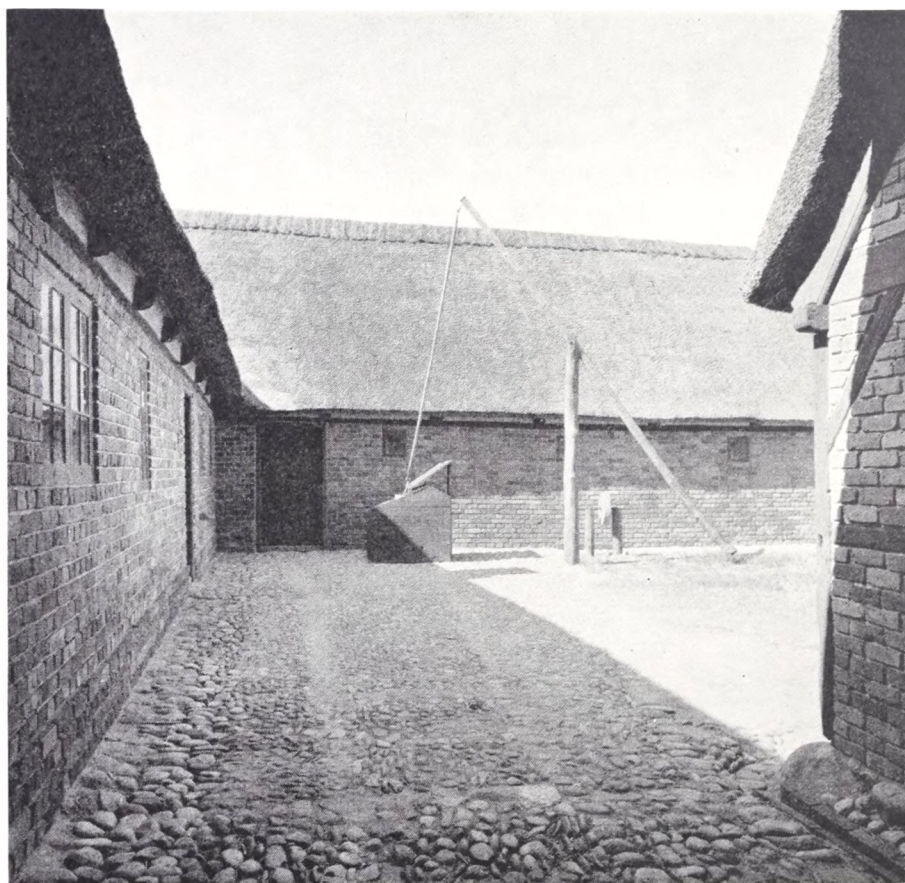

*Fig. 5. Nordlængens vestgavl med møddingen i forgrunden. Midt i gavlen rensellemme til svinestierne og til venstre stige op til hønehuset over svine-
ne. N. Elswing fot. 1968.*

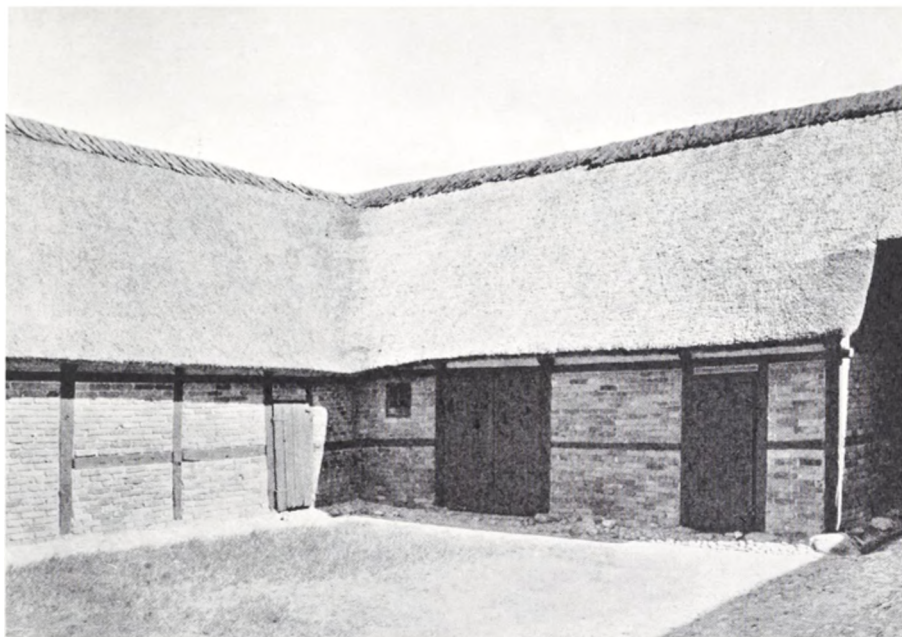
Christen Thuesen kunne med rette være stolt af den nye gård, som han kunne tage i brug i 1803. Det var den første sammenbyggede, fir-længede gård i sognet, hvor gårdene ellers bestod af få og i reglen frit-liggende længer. Mange af ejendommene havde kun to længer, sådan som hans egen gamle gård havde haft det. I sådanne gårde var den ene længe i reglen stuehus med stald i den ene ende, mens den anden var lade. Fandtes der flere længer end de to, var de i reglen af meget beskeden størrelse, kun på 4–5 fag, og blev brugt som bagerhus, vognport eller fåresti. Men Christen Thuesens gård udmærkede sig også på andre områder. Den synes at være den første i sognet, hvor man har taget en byggeteknisk nyhed, grundmuren, i anvendelse.

Grundmuringen var en nyhed, som netop i disse år begyndte at nå frem til Varde-egnen sydfra. Allerede i begyndelsen af 1600-årene byggede man teglstenshuse i de træløse marskegne syd for den nuværende grænse. Derfra bredte metoden sig langsomt nordpå. I reglen skiftede man først de lerklinede tavler i bindingsværkshusene ud med brændte sten eller skalmurede husene, så tømmerkonstruktionen blev skjult. Siden begyndte man at bygge huse af nyt uden bærende stolper. Omkring midten af 1700-årene var den nye skik nået frem til egnen omkring Ribe. Sognepræsten i Vilslev skriver 1766–67: „At brænde teglsten og

Fig. 6. Gårdspladsen set fra porten i østlængen. I baggrunden vippebrønd og slibesten. I forgrunden karakteristisk brolægning af strandsten på kant. N. Elswing fot. 1968.

Fig. 7. Nord- og østlængen har endnu bevaret en del af det oprindelige bindingsværk, men tavlene er udmuret med brændte sten. N. Elswing fot. 1968.

bygge med grundmur i steden for bindingsværk etc. er, skønt ganske langsomt, på en tid af 50 år avanceret ligesom skridt for skridt, fra sogn til sogn, fra sønder mod nord, så at exempli gratia her i sognet, hvor før ej fast var en mursten at se og intet andet end lervægge i husene, nu ere adskillige teglovne oprettede og få eller ingen bøndergårde, der jo enten ganske eller til dels bestå af grundmur, mest på søndre og vestre side . . .“.

Først i begyndelsen af 1800-årene dukker den nye byggemetode op længere nordpå i Vestjylland. I området mellem Varde og Ringkøbing fjord synes 1700-årenes bondebygninger at have været meget simple og beskedne. I en indberetning fra midten af århundredet fra Lunde og Ovtrup sogne siges, at de i almindelighed er „ringe og slette, hvilket ikke er meget at undre over, da ingen skov haves, som kunne skaffe bygnings-tømmer“. Mange kostalde og enkelte beboelseshuse havde da også på den tid vægge opsat af græs- eller lyngtørv. Der var således i disse egne et stærkt behov for nye og bedre bondebygninger, og der blev da også i første halvdel af 1800-årene bygget eller ombygget en lang række gårde, som alle fik grundmurede stuehuse. De ukendte bygmestre, som i disse år var virksomme i Sydvestjylland, har ikke været rene novicer i faget. De har skabt bevidst arkitektur, præget af klassicismens stilidealer, således som det ses på Lønnestak-gårdens stuehus med dens to symmetrisk anbragte risalitter.

Men de grundmurede huse var ikke den eneste nyhed, der blev indført i disse års byggeri. Der synes at være fulgt nye normer for gård- og boligindretningen med sydfra i følge med teglstenen. Det bliver almindeligt med helt sammenbyggede gårde, og den lukkede gårdsplads, som i reglen er af ret beskeden størrelse, bliver efter vestslevigsk mæn-

Fig. 8. Storstuen med skabelonmalet dørstykke og frise. Til venstre for døren står det skab, som Peder Schmidt havde med, da han kom til gården i 1896. N. Elswing fot. 1968.

ster forbeholdt gårdens beboere. Møddingen lægges ikke på gårdspladsen, og kreaturerne lukkes ikke ud den vej som i de egne af landet, hvor man fra ældre tid har haft den helt lukkede gårdsplads.

I de gamle gårde kunne stuehuset være sydlænge, men det almindeligste var dog, at det lå mod nord og vendte vinduerne ud mod gårdspladsen mellem længerne. Under påvirkning sydfra og vel også for at give de nye smukke stuehuse en bedre placering går man i stigende grad over til at lægge stuehuset mod syd, således at hovedfacaden med døre og vinduer vendte bort fra gården og var det første, den fremmede så. Man kan følge denne udvikling i brandtaksationerne fra Lønne sogn, som det fremgår af følgende oversigt over stuehusets placering i de ejendomme, der er blevet takseret fra 1800 til 1850:

- 1800–1809: 18 takserede ejendomme;
13 har stuehus mod nord, 5 mod syd.
- 1810–1819: 19 takserede ejendomme;
8 har stuehus mod nord, 11 mod syd.
- 1820–1850: 24 takserede ejendomme;
2 har stuehus mod nord, 22 mod syd.

Fig. 9. Dørnset domineres af et langt bord omgivet af faste bænke og løse stole. Væggene har skabelonmalet tapetmønster. N. Elswing fot. 1968.

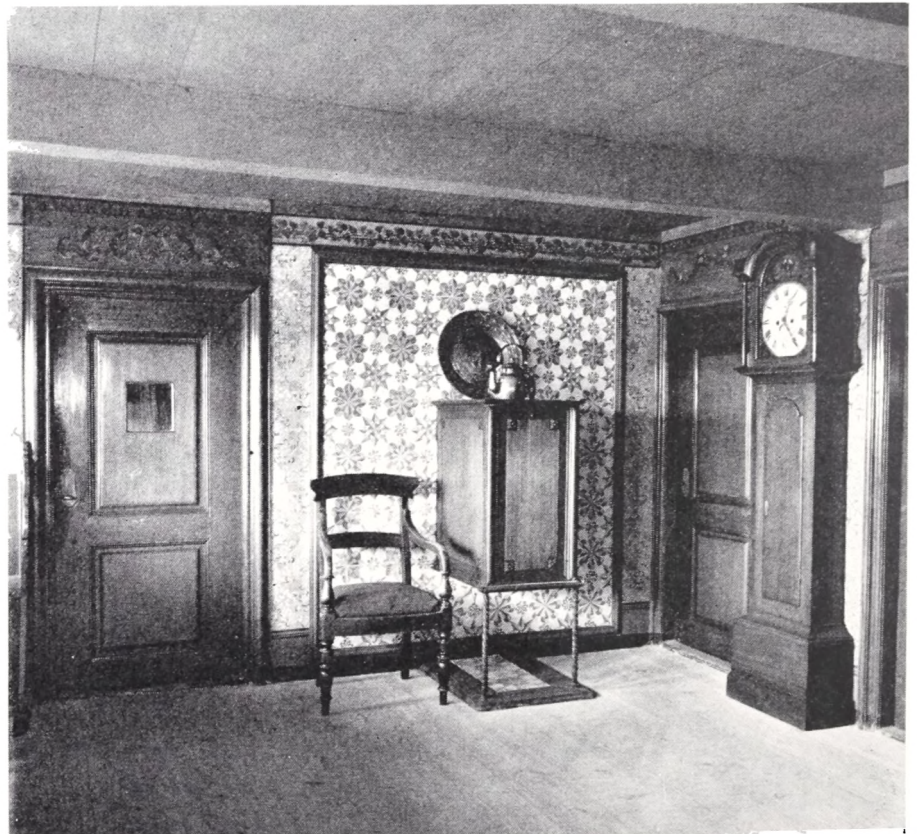
Det var således en virkelig radikal omvæltning, der i disse egne fandt sted på byggeskikkens område i første halvdel af 1800-årene, og som gården fra Lønnestak var med til at sætte igang.

Gårdens bygherre, Christen Thuesen, var født i 1761 og synes at have overtaget ejendommen i en ret ung alder, formentlig da han blev gift i 1782. I hvert fald var han ejer af den i 1787, da den første folketælling blev foretaget. Han havde da sin far og mor på henholdsvis 57 og 61 år på aftægt. Faderen, Thue Christensen, døde i 1802, året før den nye gård blev færdig, mens moderen, Kirsten Gundesdatter, levede til 1813, da hun døde i den høje alder af 88 år. Præsten noterede i kirkebogen, at hun „var i det sidste år stokdøv, men kunne læse uden briller“. Året før var Christen Thuesen selv gået på aftægt og havde overdraget gården til sin ældste søn Thue, men denne solgte allerede i 1821 ejendommen videre til sin yngre bror, Peder. Peder Christensen var gift med Ane Henriksen fra Nr. Nebel og havde 4 børn med hende. Den ældste hed Anna, og hun blev i 1846 gift med Søren Hansen, en yngre søn fra en af de andre gårde i Lønnestak. Det var ikke første gang, der blev knyttet ægteskabsforbindelser mellem disse to gårde, for Christen Thuesens kone var en søster til Søren Hansens far, og Peder Christensen var således fætter til sin svigersøn.

Søren Hansen fik skøde på gården i 1852, men allerede fire år før

var der blevet oprettet en aftægtskontrakt mellem ham og hans svigerfar, et omstændeligt dokument, som ikke overlader noget til tilfældet. Kontrakten bestemmer, at Peder Christensen skal forestå gårdens bestyrelse indtil 1851, og inden han afstår den til svigersønnen, skal denne have bygget „6 fag forsvarlig bondehus til vor aftægtsværelse“ ved det sydøstlige hjørne af gården. Det bestemmes i detaljer, hvilke møbler der skal flyttes fra gården over i aftægtshuset, og kontrakten fortsætter: „Så længe vi finde det for godt at blive gående i huset hos vor svigersøn, efter at han har overtaget gårdens bestyrelse, beholde vi fri adgang til alle fødevarer i huset, at tage øl og mad, når vi finde for godt, så intet deraf låses eller lukkes for os, og vi nyde da ingen anden aftægt; men såfremt vi ønsker at føre særskilt husholdning, og til den ende indflytter i fornævnte aftægtshus, skal han eller efterkommende gårdens ejere levere os til underholdning og fri afbenyttelse følgende kornvare og andre produkter . . .“.

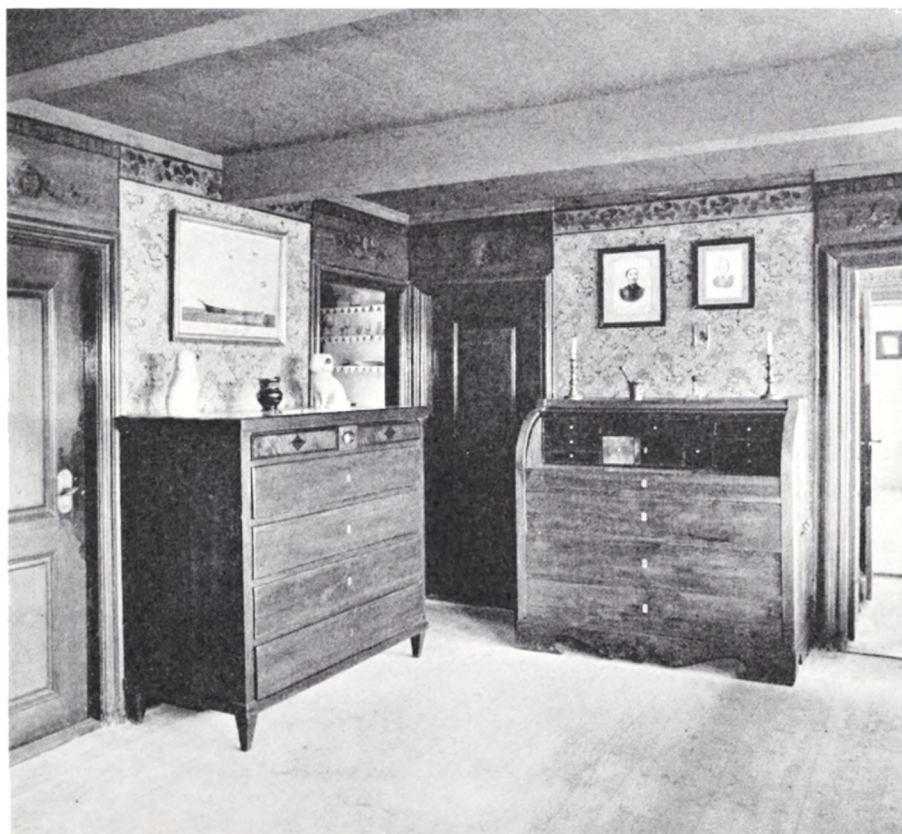
Og nu følger en detaljeret opregning af, hvad der skal leveres fra gården årlig, ugentlig og daglig. Aftægtsfolkene skal hvert år have 3 tdr. rug, 2 tdr. byg og 1½ td. kølletørret malt. De skal hver dag have „4 pottes uforfalsket, nymalket mælk“ og hver uge 1 pd. smør – i sommertiden dog 2 pd. – 2 pottes kærnemælk og 1 potte kornbrændevin. I fisketiden skal der leveres 6 gode torsk og 6 snese saltede og tør-

Fig. 10. Væggen bag bilæggeren i dørnset er beklædt med hollandske fliser. Døren med det lille vindue fører ind til kammeret. N. Elswing fot. 1968.

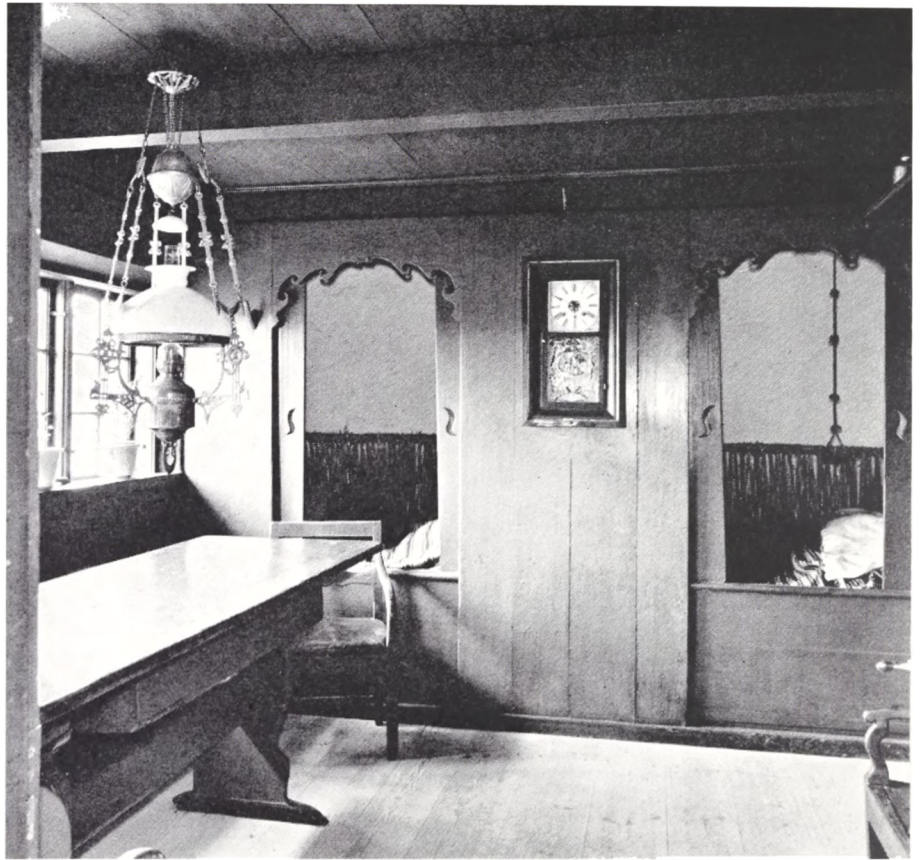
rede hvillinger, ved Skt. Hansdag 6 pd. tør sød ost, hvert efterår i slagte-tiden 2 lispd. 8 pd. saltet flæsk og desuden hvert år 200 hønseæg. Yderligere en række varer, hjemlige produkter eller købmandsvarer, skal leveres i efteråret, nemlig salt, humle, sæbe, sirup, svinefedt, tran, hør, kartofler, kaffebønner og brun sukker. Til ildebrændsel skal aftægtsfolkene årligt have 10 forsvarlige læs tørv (hedetørv), 4 læs klyne (mo-setørv) og 2 læs lyng. De skal endvidere nyde yngel og uld af 3 får, som aftægtsgiveren skal fodre og passe samt erstatte, hvis et eller flere af dem skulle dø.

Men der var endnu mere at tænke på, hvis man skulle være helgarderet. Aftægtsfolkene forbeholder sig fri adgang til kålhaven og skal have fri befordring med hestevogn til familie og venner og til købstaden. Peder Christensen vil kunne gå frit i huggehuset og bruge de redskaber, der findes der, og hans kone forbeholder sig samme ret med hensyn til bryggers og bagerovn. Endvidere skal svigersønnen „stedse gå os til hånde med fornøden opvartning, som besørge vort brød bagt, øl brygget og klæder vasket m. m., når vi behøver eller forlanger, men fornemmelig i alderdoms svagheds tilfælde skal han og husets folk være pligtig at yde os al den pleje, tilsyn og opvartning, vi måtte behøve og således som for gud og menneskene kan forsvares“. Sluttelig skal han lade dem godt og anstændigt begrave efter egnens skik og brug.

Fig. 11. Udover langbord og bænke er dørnsets vigtigste møbler et chatol og en dragkiste. Der er kneben plads til dem, fordi stuen har seks døre, hvoraf de fire ses på billedet. N. Elswing fot. 1968.

Fig. 12. I kammeret opholdt man sig til daglig, og her sov man i to alkover med skydedøre. N. Elswing fot. 1968.

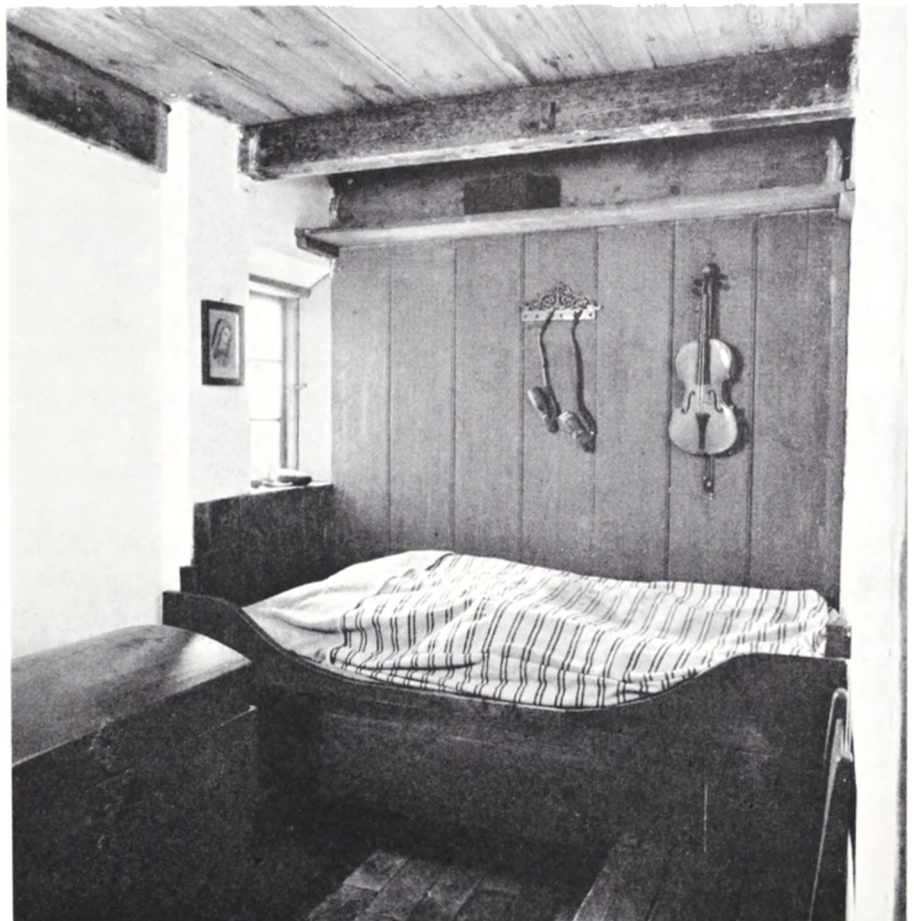
Aftægtsmanden havde imidlertid uforsørgede børn, og kontrakten måtte derfor også give detaljerede forskrifter for „den udstyr og underholdning m. m., som skal ydes vore 2 yngste børn, Henrik og Elisabeth.“ Om den sidste bestemmes, at så længe hun er ugift, skal hun blive boende på gården og gøre tjeneste som pige mod passende løn, og bliver hun gift, da skal Søren Hansen bære et sømmeligt bryllup for hende. Henrik, som må have lidt af en eller anden sygdom, skal have underhold hos aftægtsgeberen, til han bliver 36 år og skal i den tid „udrette ved gårdens drift, forsåvidt hans helbred tillader, hvad slags arbejde han bedst kan tåle.“ Vedbliver han at være svagelig og ugift, når de gamle er afgået ved døden, skal han have lov til at bo i aftægtsghuset, og gården skal levere ham mælk, tørv og andet, som han har brug for.

Når der er gjort så udførligt rede for denne aftægtskontrakt, så skyldes det, at den med sine mange detaljer giver et ganske godt billede af de daglige fornødenheder på en vestjysk gård for godt hundrede år siden, da husholdningen endnu i hovedsagen var baseret på selvforsyning og præget af de ressourcer, som fandtes på egnen. Derimod skal man ikke tage alt for tungt på selve kontrakten og de mange forpligtelser, som den lægger på den unge gårdejer. Den er ikke stort værre end så mange andre aftægtskontrakter, og om de fleste gælder, at de aldrig er blevet efterlevet til punkt og prikke. De rigoristiske bestemmelser gav

aftægtsmanden en sikkerhed for det tilfælde, at sagerne ikke kunne klares i mindelighed, men det kunne de i reglen, også i vort tilfælde. Aftægtshuset, som svigersønnen skulle bygge til Peder Christensen, er aldrig blevet opført, og de to gamle synes at have delt husholdning med Søren Hansen og hans kone, så længe de levede. Peder Christensen døde i 1859, hans kone et par år før, og i 1862 blev aftægtskontrakten officielt annulleret. Hvad der blev af de to ugifte børn vides ikke.

Søren Hansen fik en meget lang virketid på gården, længere end nogle af de tidligere ejere. Et lille halvt århundrede kom han til at stå for gårdens drift. Han og hans kone døde begge i august 1896 med kun 17 dages mellemrum. Når Søren Hansen ikke gav gården fra sig og gik på aftægt, må det skyldes, at han ikke havde nogen arving, som naturligt kunne rykke ind i hans sted. Han havde fire børn, tre døtre og en søn, men sønnen var uhelbredeligt sindsyg og boede på gården i „det sorte kammer“ bag forstuen. En af døtrene blev gift, men døde ret tidligt, mens de to andre, Margrethe og Hansine, som var ugifte, overtog gården efter forældrenes død.

Som bestyrer antog „de rige piger“, som de hed i folkemunde, Peder Schmidt, der tidligere havde tjent på gården som karl i slutningen af

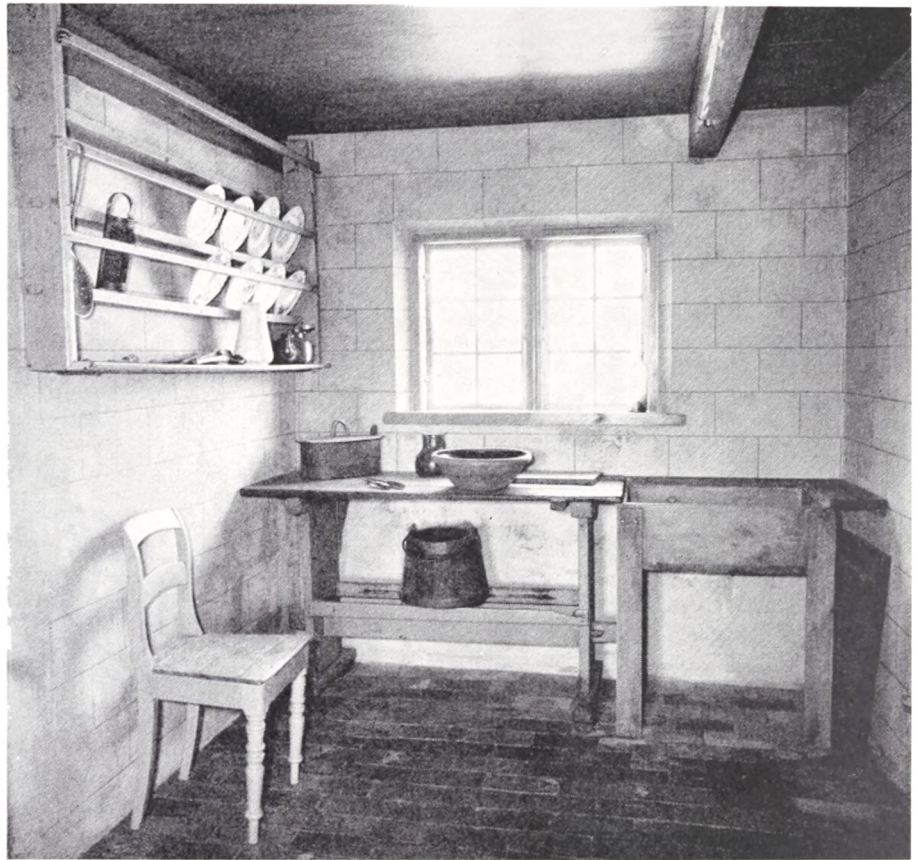

Fig. 13. Det lille kammer ved bryggeret, som blev indrettet til Peder Schmidt i 1896. Til venstre står en grønmalet kiste med hans navn på. N. Elswing fot. 1968.

Fig. 14. De kalkede vægge i køkkenet er dekoreret med et kvaderstensmønster. Til højre for køkkenbordet står en trævask med afløb gennem muren.

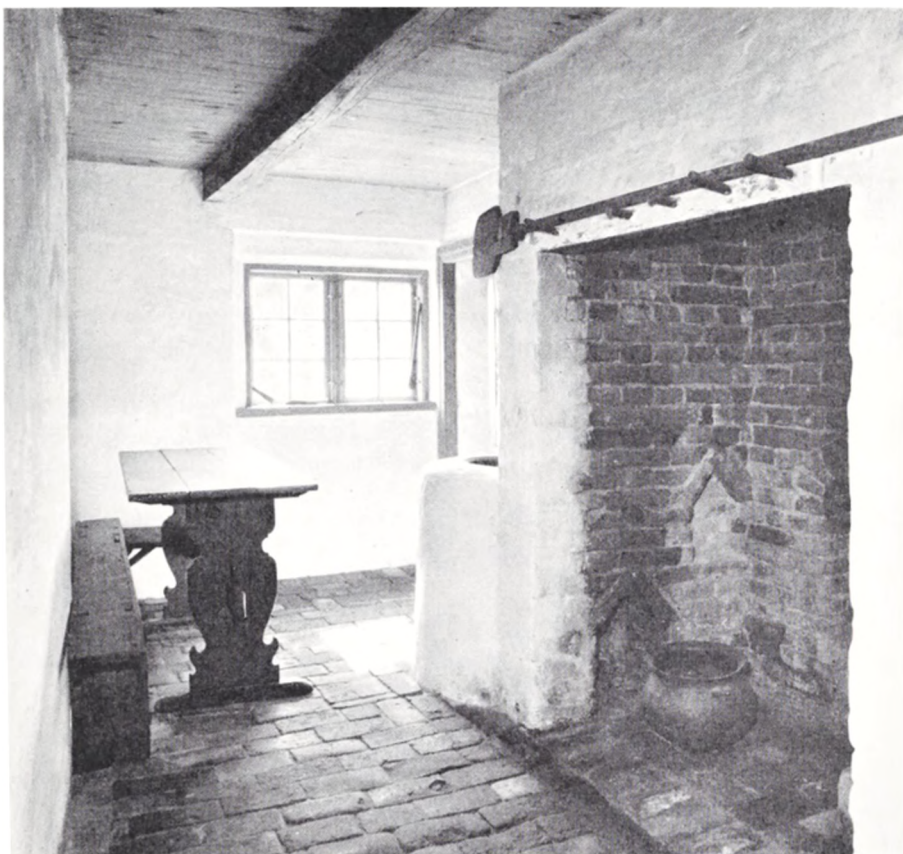
N. Elswing fot. 1968.

1880'erne. Der blev indrettet et lille kammer til ham i bryggerset tæt ved døren til kostalden, og her står endnu en grønmalet kiste med hans navn på. Efter nogle års forløb solgte „de rige piger“ gården til ham og flyttede selv ind i en lille villa, der blev bygget nær gården. Peder Schmidt blev imidlertid boende i det lille kammer også som gårdejer; i den første tid delte han seng med karlen, men så ønskede karlen sit eget rum og blev flyttet til gæstekammeret bag storstuen. Peder Schmidt var en konservativ natur, som ikke brød sig om forandringer, og der blev derfor kun foretaget små ændringer i gårdens indretning i hans tid. Han levede endnu, da Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser i 1946 målte gården op, og kunne da fortælle om dens udseende og indretning i slutningen af forrige århundrede. Disse oplysninger har været en vigtig kilde ved indretningen af gården på Frilandsmuseet.

I øvrigt var det i meget ringe grad nødvendigt at rekonstruere ved genopførelsen. Skillevæggene behøvede man ikke at flytte, for de stod endnu på deres gamle plads, men enkelte ting, f. eks. køkkenskorstenen, har måttet føres tilbage til en ældre skikkelse. Mange af møblerne stod endnu således, som de var placeret i Søren Hansens tid, andre kunne sættes på plads på grundlag af meddelelser fra Peder Schmidt og andre, som har kendt gården i ældre tid. Som altid i et gammelt hus er ældre og nyere træk blandet mellem hinanden; hver generation har føjet nye

Fig. 15. Bryggerset med den store åbne skorsten, hvorfra der kan fyres i bagerovn og gruekedel. I baggrunden bordet, som man spiste ved om sommeren. N. Elswing fot. 1968.

detailler til. Enkelte ting, f. eks. dørene, kan være ældre end huset og kommer måske andetsteds fra. Jævn gamle med bygningen er sikkert de to bilæggerovne og de hollandske fliser, som beklæder væggene bag dem. Det er et træk, som er karakteristisk for de sydvestjyske kystegne, og ligesom grundmuringen et vidnesbyrd om kontakten sydpå. Af nyere dato er derimod stuerne skabelonmaling, som skal være udført i 1870'erne af en lokal maler ved navn Vind. I hovedsagen har gården, som den står i dag, det udseende og den indretning, som den fik i sidste halvdel af forrige århundrede, da Søren Hansen ejede den.

Når museumsgæsterne i dag besøger gården, kommer de i reglen ind ad døren på stuehusets sydside. Det er på en måde forkert, for det var den fine indgang, som kun blev benyttet ved ganske særlige lejligheder. Døren fører ind til en forstue med et ejendommeligt tøndehvælvet træloft. Til højre ligger storstuen, som er møbleret med kister og skabe. Der står bl. a. det skab, som Peter Schmidt bragte med sig, da han kom til gården i 1896. Både karle og piger havde deres skabe eller kister stående i storstuen, og når de skulle have fat i nogle af deres ting, måtte de gå fra den ene ende af stuehuset til den anden. Ellers var det familiens eget forråd af uldent og linned, der opbevarede her. Bag storstuen er der et gæstekammer med en stor seng. Kammeret har nu vindue i østgavlen, men det kunne ved nedbrydningen konstateres, at der oprin-

Fig. 16. I kostalden er der til højre købåse, til venstre en svinesti. I baggrunden ses bagerovnens store hvidkalkede pukke, som stikker ind i høgulvet. N. Elswing fot. 1968.

delig i stedet har været et vindue lige over for døren til storstuen. Det vendte ud til porten, og til begge sider var der alkovesenge; mærker af dem kan endnu ses i væggene.

På den anden side af forstuen ligger det såkaldte dørnset, som er gårdens fine stue. Den kan varmes op af en stor bilæggerovn, men det var meget sjældent, det skete. I den tid, der huskes, var det faktisk kun når man havde „julbojel“ (julegilde), at denne stue blev taget i brug; så blev der også danset oppe i storstuen. Men normalt stod altså disse to stuer, som tilsammen optager mere end halvdelen af stuehusets længde, kolde og ubenyttede. Langs hele vinduesvæggen i dørnset står et imponerende langbord, omgivet af faste bænke på de tre sider og stole på den fjerde. Her kunne mange gæster bringes til sæde, og slog pladsen alligevel ikke til, så hentede man en løs bordplade med tilhørende bukke og to lange bænke, som stadig findes på gårdens loft.

De øvrige møbler i dørnset er et standur, en dragkiste, et chatol og et par armstole. Trods stuens størrelse er der sparsomt med plads, for der er ikke mindre end 6 døre. To fører til forstuerne mod syd og nord, én til „det sorte kammer“, hvor Søren Hansens sindsyge søn boede, én til det såkaldte „kopkammer“, hvor husets fine kopper, tallerkener o. l. opbevaredes, og én til det lille „saltkammer“, hvor der altid stod en tønde med nedsaltet kød og en anden med nedsaltet fisk.

Den sjette dør fører ind til „kammeret“, som var gårdens daglige opholdsrum. I ældre tid havde gårdene i disse egne et stort rum i hele husets bredde, som på éngang var opholdsstue og køkken. Senere blev det skik at dele dette rum i to med en skillevæg, så man fik et særligt køkken og bagved det et lille rum, hvor man kunne opholde sig, og som

var sovekammer. Denne opdeling synes at være slået igennem på det tidspunkt, da Lønnestak-gården blev opført, for der er ikke spor af ændringer på dette punkt. Kammeret har ligesom dørnset bilæggerovn med indfyring fra køkkenskorstenen. Mod vest er der to alkover med skydedøre. I den inderste sov omkring århundredskiftet Søren Hansens to døtre, i den yderste en tjenestepige. Der er langbord med faste bænke ved vinduesvæggen, og her spiste man, dog kun i vintertiden, for om sommeren var måltiderne henlagt til bryggerset. Den ene af Søren Hansens døtre mente egentlig, at det var vel flot at sidde og spise i kammeret, men i køkkenet var der ikke plads.

Gennem køkkenet kommer man ud i bryggerset, som domineres af en stor åben skorsten med bagerovn. Ovnens stikker sin runde pukkel ud i „høgulvet“ i vestenden af stuehuset. Ovnhvelvingen blev set grundigt efter hvert år, inden høet kom ind, så man kunne være garderet mod brandfare. Der er kneben plads i bryggerset til det bord med tilhørende bænke, som man spiste ved om sommeren. Det skyldes, at der er skilt flere småkamre fra bryggerset. Syd for ovnen er der et „brødkammer“, hvor man ikke blot opbevarede brødene, men også bageredskaber og andet til brug i bryggerset. Mod nord er der et lille spisekammer og ved siden af kammeret, som i 1896 blev indrettet til Peder Schmidt.

Det er karakteristisk for gårdene i det sydlige Vestjylland, at man fra bryggerset kan gå direkte ud i stalden uden at passere gårdspladsen. Kostalden, „kjørres“, har i den ene side 5 kobåse og i den modsatte side et par kalvebåse, en svinesti og et muret vandtrug, som gennem en trærende kan fyldes direkte fra vippebrønden på gårdspladsen. Der er ikke krybber i kobåsene. Skulle kørerne have kerne, fik de det i en spand eller

Fig. 17. I den ene side af hestestalden er der indrettet svinestier og over dem et lille hønsehus med tremmevægge. N. Elswing fot. 1968.

en trækasse. Staldgulvet er brolagt, men der ligger en køreplanke hen til døren. På den kørte man ved mugningen gødningen ud til møddingen, der som nævnt ligger uden for gården.

Nord for kostalden ligger hestestalden med plads til fire heste. I vestsiden er der indrettet 2 „svinebinge“, og over dem findes efter vestjysk skik hønsehuset, et bur med tremmewægge og forsynet med siddepinde til hønsene. Udvendig fører en lang hønsestige op til den højtsiddende hønselem. Ved siden af hestestalden ligger hakkelseskammeret med hakkelsesmaskinen, som har afløst den mere primitive skærekiste. På dette sted har der tidligere været indrettet et karlekammer.

Derefter følger tærskeloen, hvor kornet blev tærsket med plejl, og resten af nordlængen bruges til lade. Der er 4 fag „ruggulv“ og 4 fag „byggulv“, tilsammen blot en fjerdedel af gårdens samlede bygningsmasse, et tydeligt vidnesbyrd om den underordnede rolle, korndyrkningen spillede i det vestjyske landbrug. Når avlingen skulle bringes hjem, blev læssene væltet af nord for laden og negene stukket ind gennem luger i ladevæggen.

I det østre hus er indrettet en vognport, som samtidig tjener som huggehus. Her står en høvlebænk, og omkring den hænger værktøj og materialer, som skulle bruges ved vedligeholdelse og reparation af gårdens mange forskellige redskaber. Loftet i vognporten er et slydeloft af løst oplagte rafter og brædder, dækket af et lag store græstørv. Her opbevarede hedetørvene, „flaverne“, mens mosetørvene, „klynerne“ sattes i det tilstødende klynehus. Porten mellem klynehuset og stuehuset blev ikke benyttet i gårdens sidste tid. Den var da blevet lukket ind mod gårdspladsen og indrettet til fåresti. Hvor man tidligere har haft fåresti vides ikke, men i øvrigt har der kun været brug for sti i de hårdeste frostperioder, for resten af året kunne fårene selv finde føden i de hede- og klitstrækninger, som hørte til gården.

Blandt de mange forskellige brugsgenstande, som findes på gården, vil man også støde på enkelte fiskeredskaber, som minder om havets nærhed og om, at bønderne i disse vestkystsogne ikke blot var landmænd, men også fiskere. Bønder og husmænd fra Lønne sogn havde i forrige århundrede deres små boder ved Nymindegab, hvor de holdt til i fiske-tiden. Den sidste af disse boder kom i 1910 til Frilandsmuseet, og den er nu sammen med kopier af et par andre boder opstillet i et lille klitlandskab ikke langt fra Lønnestak-gården, således at også denne vigtige side af gårdens erhvervsmæssige baggrund kan studeres.

Gården fra Lønnestak står nu på Frilandsmuseet fuldt udstyret med alle de møbler og redskaber, som rettelig hører til på en sådan gammel vestjysk gård. Nogle ting kommer fra andre gårde på egnen, men de allerfleste møbler og en væsentlig del af redskaberne hører fra gammel tid hjemme på gården, og Frilandsmuseet skylder den sidste ejer, fru Oline Høy, stor tak, fordi hun har værnet om disse ting og ladet det hele følge med, da gården blev flyttet til museet i Sorgenfri.

Fig. 18. Forstuedøren er udsmykket med et stort hjulornament i fladsnit. N. Elswing fot. 1968.

»Hun sad i sit hus og spandt uld«

Af HELLE SALS KOV ROBERTS

„Hun sad i sit hus og spandt uld,“ således ender en gravskrift fra slutningen af det 2. årh. f. Kr. over en romersk kvinde, der hed Claudia, og heri udtrykker den sørgende enkemand, at han har haft en mønsterhustru, der har udøvet den traditionelle beskæftigelse for kvinder i Middelhavsområdet i oldtiden, selvom det næppe har været en økonomisk nødvendighed for en Claudia af den romerske overklasse at fremstille familiens beklædning.

Vi ved også, at kejser Augustus satte pris på at bære tøj, som kvinderne i hans egen familie havde vævet, til trods for, at vi har mange vidnesbyrd om, at Rom på Augustus' tid har kunnet byde på langt mere raffinerede produkter, end det er sandsynligt, de kejserlige damer selv havde mulighed for at frembringe. Man har da også en mistanke om, at Augustus' interesse skyldtes den åndelige værdi, han tillagde spinning og vævning i den gode, gamle tradition fra det simple bondesamfund, hans samtids verdensrige var rundet af.

Denne tradition kan vi spore langt tilbage. I den romerske sagnhistorie berømmes den kyske Lukretia, som trofast sad og arbejdede med uld sammen med sine tjenestekvinder, da hendes mand uventet kom hjem fra felten med kongen Tarquinius (Superbus) af det etruskiske dynasti, der for en tid havde magten i Rom. Den historiske kerne i overleveringen er for nylig bekræftet ved fund af etruskiske indskrifter fra 7.-6. årh. f. Kr. i selve Rom.

I Etrurien selv kan man i det arkæologiske materiale se uldforarbejdningens betydning i alle samfundslag. Ved de svenske udgravninger af den etruskiske by Aqua Rossa ca. 100 km nord for Rom er der fundet huse med tre rum, hvoraf det største var udstyret med ildsted. Her fandtes desuden vævevægte, garntrisser o. l., tydelige spor af, at der har stået en væv.

Fig. 1. Kvinder beskæftiget med tekstilbehandling. Vasebillede fra Athen, ca. 540 f. Kr. Metropolitan Museum, New York, inv. nr. 31.11.10.

Fig. 2. Etruskisk ten af bronze. 7. årh. f. Kr. Nationalmuseet, Antiksamlingen, inv. nr. 6551.

Et af de rigeste fund fra ældre udgravninger stammer fra byen Cerveteri ca. 50 km nord for Rom. Her fandtes den berømte Regolini-Galassi-grav, hvis indhold nu befinder sig i Vatikanmuseet. Graven består af flere kamre, hvoraf det inderste var optaget af en kvindebegravelse med meget imponerende udstyr af guldsmykker og kar af guld, sølv og bronze, nogle med ejerindens navn Larthia. Blandt Larthias mange ejendele, som fulgte hende i graven, var en ten – af sølv – af omtrent samme form som fig. 2. De senere romerske historieskrivere yndede at fremstille etruskiske damer som letlevende og drikkældige og mistænkte dem næppe for at ofre megen tid på huslige sysler, men de forbigår ganske det faktum, at en rig, etruskisk fyrstinde kunne ønske at få sin ten med sig i graven som tegn på sin kvindelige værdighed.

På græsk område får vi samme indtryk gennem de homeriske digte. Homer udstyrer Helena med en ten af guld, som hun flittigt bruger, da hun er kommet hjem igen til Menelaos' kongsgaard efter sit trojanske eventyr. Alle de andre heltes hustruer finder vi i samme situation – og det gælder både i Troja, blandt grækerne og hos det gådefulde fajakerfolk, hvor Odyssevs havner på sin hjemfærd: Andromakhe, Penelopeia, fajakernes dronning Arete, og for resten også Odyssevs' løserer forbindelser nymfen Kalypso og heksen Kirke. Alle får de af deres mænd besked på at passe deres ten og væv sammen med kongsgårdens tjenestekvinder, mens mændene kæmper, men også ved mere officielle modtagelser af gæster sidder husets værtinde og spinder ved arnen i hallen.

I beskrivelsen af både Odyssevs' egen og af fajakernes kongsgård med 50 arbejdersker beskæftiget med maling af korn, vævning og spinding får vi et billede, der svarer udmærket til de udgravede paladser i Knossos på Kreta og Pylos og Mykene på det græske fastland. Gennem de bevarede regnskaber i linear-B-skriften erfarer vi, at paladsernes ejere ledede en ret velorganiseret tekstilindustri, der formentlig har spillet en betydelig rolle i disse samfunds økonomi (fig. 3). En af de største tekstgrupper fra Knossos har at gøre med fåreflokkene, uld, tekstiler, lister over kartere, valkere, væversker o. s. v. Fåreflokkene synes regelmæssigt at have været på 100 stykker, som hyrderne skulle svare for og levere en passende mængde uld fra til paladset, der tog sig af at organisere den videre forarbejdning med kartning, spinding, vævning og farvning, dels i selve kongsgården med de derboende arbejdere, dels muligvis fordelt til kvinder, der boede ude i byen.

Tavlerne giver oplysning om, at fire væddere gennemsnitlig gav tre kg uld, d. v. s. 0,750 kg pr. får. Det passer smukt med, at får i middelalderens England, hvis uldproduktion på mange punkter viser parallel til oldtidens Grækenlands, gav 1,5 til 2 engelske pund. I nutiden er gennemsnittet noget højere.

Andre tavler opregner færdige kapper, der sikkert har været brugt som delvis betaling til paladsets funktionærer, på samme måde som det var tilfældet i Ugarit på Syriens kyst, hvor der ligeledes i 2. årtusind

Fig. 3. Linear-B tegn fra Knossos-tavlerne, slutn. af 2. årt. f. Kr.

 Linear-B tegn for tekstiler. Måske betegner de forskellige detaljer forskellige kvaliteter og vævninger. Slutn. af 2. årt. f. Kr.

 Linear-B tegn for uld.

 Linear-B tegn for vædder.

 Linear-B tegn for hunfår.

Fig. 4. Mykensk drikkekar med stiliseret gengivelse af purpormusling. 13. årh. f. Kr. Antiksamlingen, inv. nr. 5503.

Fig. 5. Odysseus undslipper fra Polyfemos' hule. Detalje af sortfiguret lekythos (olieflaske) med hvid grund malet i Athen o. 500 f. Kr. Nationalmuseet, Antiksamlingen, inv. nr. 13788.

Fig. 6. Dobbeltvædder med ophængningshul. Bronze. 7. årh. f. Kr. Sydøstitalien. Nationalmuseet, Antiksamlingen. Inv. nr. ABa 479.

f. Kr. var en vigtig tekstilindustri. I havneområdet her er der fundet store mængder pulveriseret purpormuslingeskal, det vigtigste farvestof, der anvendtes til farvning af uld i oldtiden. Fundet tyder på, at der her har ligget et stort farveri i slutningen af det 15. årh. f. Kr., som er gået til grunde i den store ødelæggelse af Ugarit i anden fjerdedel af det 14. årh. f. Kr.

Også Troja var tekstilproducerende, og affald fra et stort purpurfarveri er fundet i det lag, der kaldes Troja VI, og som repræsenterer en af byens blomstringsperioder, hvor der i øvrigt var livlig handel med den mykenske verden, formentlig baggrunden for den spænding, der førte til den trojanske krig.

Men allerede i tidlig-minoisk tids 2. periode (ca. 2600–2200 f. Kr.) har der været en stort anlagt tekstilindustri med tilhørende farverier ved byen Myrtos på sydsiden af Kreta, at dømme efter fund ved de engelske udgravninger inden for de allersidste år. Igen er det overvældende mængder af purpormuslingeskal, der er det tydeligste bevis herfor. Intet under, at purpormuslingen med det i øvrigt meget dekorative udseende blev et yndlingsmotiv i den kretisk-mykenske kunst (fig. 4).

Også fåret eller vædderen findes ofte som motiv i kunsten, f. eks. i småbronzer, der har været anvendt som votivgaver til guderne, repræsenterende et offer af denne rigdomskilde, som ulden var for ejeren af fåreflokke, eller tak for disses trivsel og bøn om fortsat velsignelse af dem (fig. 6).

Får fik også indpas i den græske sagn- og eventyrtradition. En af de mere eventyrprægede episoder i Odysseus' niende sang er fortællingen om Odysseus' oplevelser hos uhyret Polyfemos, den énøjede kyklop, der levede i en øde egn som hyrde for en stor fåreflok. Polyfemos, der til daglig må have levet af fåremælk og ost, havde for vane at betragte vildfarne fremmede som en kærkommen variation i kosten, og han fik fortæret en hel række af Odysseus' kammerater, før det lykkedes Odysseus og enkelte overlevende af hans mænd at blinde den énøjede kæmpe og undslippe fra den hule, hvor de var indespærret, ved at hænge sig fast under bugen af de store væddere, den scene, vi ser på en sortfiguret olieflaske fra omkr. 500 f. Kr. (fig. 5).

Det er i øvrigt fra vasemaleriet i 6. og 5. årh. f. Kr., vi har det meste af vores viden om uldens behandling i oldtiden. Fremstillinger af væve er sjældne, men fra omkr. 540 f. Kr. har vi et vosebillede, der udmærket illustrerer dagligdagen for de græske kvinder (fig. 1). Billedfrisen er opdelt i fem grupper, hvoraf den vigtigste viser en opretstående væv, som to kvinder arbejder ved. Den ene af dem håndterer skytten, mens den anden skubber islætrådene tættere sammen. Kædetrådene holdes strammet ved hjælp af vævevægte, der tydeligt ses forned. Sådanne vævevægte, der kunne være af brændt ler eller metal (fortrinsvis bly), er som regel det eneste materielle levn af hele væven, idet stølper, bom m. v. har været af træ, der ikke har gode muligheder for at bevares i det

græske klima (fig. 7). Gruppen til venstre for væven består af en spindende kvinde og én, der rækker hende en ny portion kartet uld til at sætte på rokken. Til højre for væven ses en kvinde med en vægt, hvorpå en anden lægger råuld. En tredje tilkendegiver ved sine armbevægelser, at hun ivrigt går op i diskussionen eller måske optællingen. Med Knossos-tavlerne i tankerne kan vi fortolke scenen enten som vejning ved aflevering af den pligtige mængde uld til paladset eller storbonden, eller som udlevering samme sted af en vis mængde uld til en arbejderske, der senere skal svare en bestemt mængde viderebehandlet uld i forhold hertil. Gruppen yderst til venstre i billedet viser en proces, der går umiddelbart forud for spindingen, som det fremgår af fremstillingen lige til venstre for væven, hvor vi ser samme slags kurv og ulden i en tyk pølse. Både den siddende og den stående kvinde er i færd med at trille den kartede uld til en sådan pølse. Selve kartningen, som vi i øvrigt ved foregik med hænderne uden nogen speciel karte før i den senere oldtid, ser vi ikke. Måske er ulden, der vejes til højre for væven, allerede kartet. Endelig viser den sidste gruppe to kvinder, der folder det færdigvævede produkt sammen, parat til at anvendes som den peplosdragt, kvinderne har på, eller som kappe til husets mænd. Man spildte ikke det kostbare stof ved at tilskære det, som senere moder med tætsluttende dragter for-

Fig. 7. Ten, vævewægte og knæbeskyttere, 6.-5. årh. f. Kr. Nationalmuseet, Antiksamlingen, inv. nr. 4955, 1013, Chr. VIII 916, 1636, 6458.

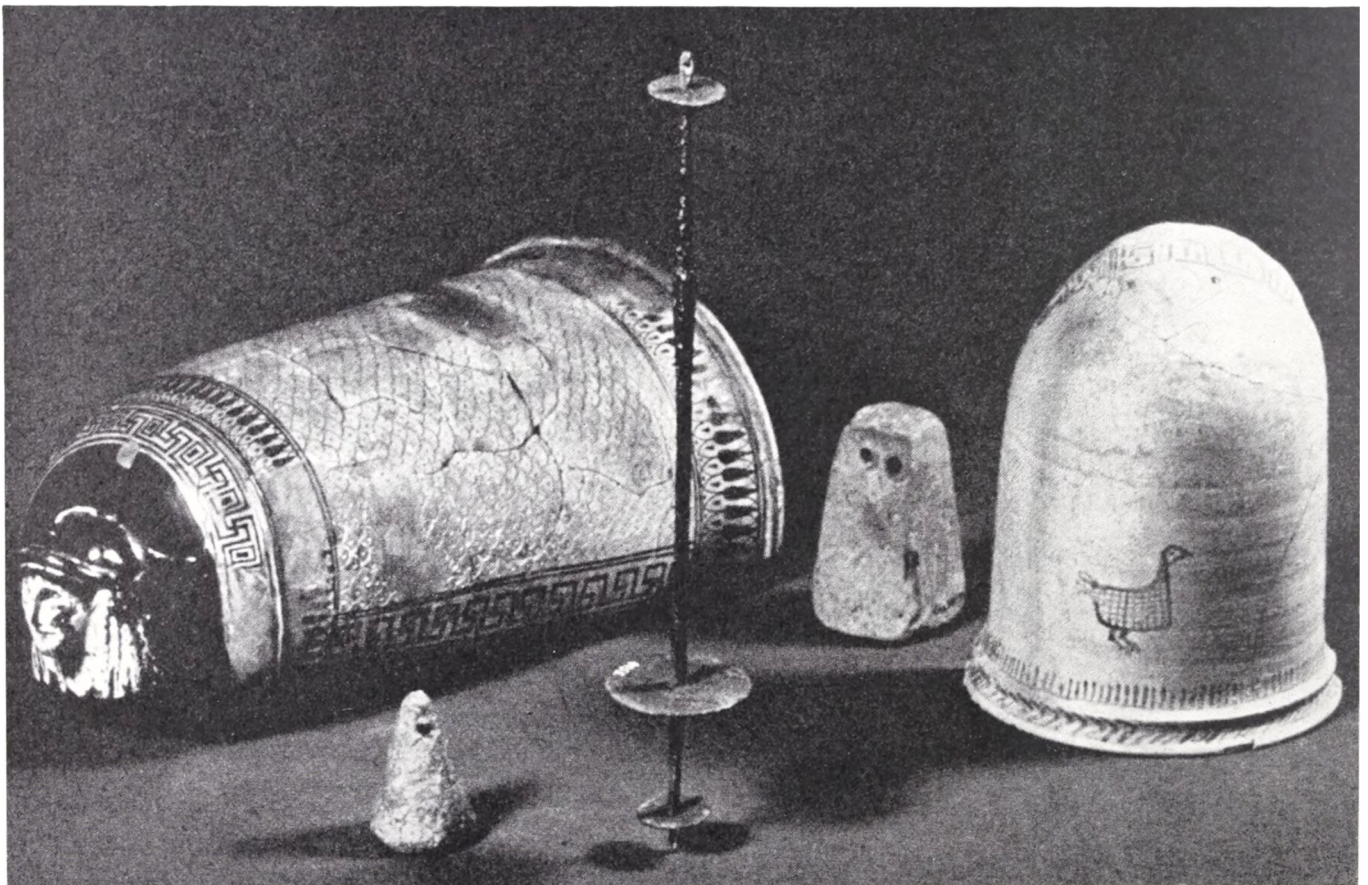

Fig. 8. Rødfiguret vandkrukke (hydria).
Fra Athen, ca. 460 f. Kr. Nationalmu-
seet, Antiksamlingen, inv. nr. 5.

drer. Vi kan se, at det færdige stykke stof har borter i siderne af afvigende farve, og disse genfinder vi i de dragter, kvinderne bærer.

Opstillingen fig. 7 viser en række genstande fra Nationalmuseets antiksamling med tilknytning til uldforarbejdningen. I midten ses en ten af bronze, foran til venstre for denne en konisk vænevægt af bly og bagest en større vænevægt af brændt ler, formet som en pyramidestub svarende til de vænevægte, der er gengivet på vasebilledet fig. 1. De to større redskaber til højre og til venstre i billedet er formet som halve cylindre afrundet og lukket i den ene ende. Deres anvendelse fremgår af andre vasebilleder, der viser dem placeret på en kvindes lår med rundingen over hendes knæ, mens kvinden karter uld eller triller den til en pølse, som det er fremstillet tre gange på fig. 1.

At kartningen blev anset for en vigtig proces, fremgår af den omstændighed, at vi har vidnesbyrd om, at der var konkurrencer blandt unge piger i denne færdighed. I Metropolitanmuseet i New York findes der en

Fig. 9. Rødfiguret vandkrukke fra Athen, ca. 440–430 f. Kr. Nationalmuseet, Antiksamlingen, inv. nr. Chr. VIII 520.

græsk drikkeskål fra tiden 540–530 f. Kr. med en indskrift, der utvetydigt oplyser, at denne skål er vundet som præmie i en kartekkonkurrence af pigen Melosa. Skålen er fundet ved den italienske by Taranto, der er grundlagt som Taras af græske kolonister fra Lakonien, hvor kvinderne ifølge traditionen hvert år gav Apollon en ny khitondragt, på samme måde som det gamle Athenbillede på Akropolis ved Panathenæerfesten fik en ny peplos vævet af Athens værdigste kvinder. Måske skal kartekkonkurrencen ses i forbindelse med fremstillingen af den hellige dragt til Apollon, man måtte gøre sig særlig umage med.

Spinding er i modsætning til kartning og vævning et meget populært motiv i vasemaleriet, især fra 5. årh. f. Kr. Fig. 8 er en rødfiguret vandkrukke, hydria, igen med en fremstilling af kvindernes liv og arbejde inden døre. I midten står en kvinde iført khiton og kappe med rok i den løftede venstre hånd og spindende tråden med den sænkede højre hånd. Til hver side sidder en kvinde på en stol, der har inspireret det 19. århundredes Christian den VIII-stil.

Fig. 10. Udsmykning på rok bemalet i livlige farver, fra landskabet Epirus i Nordvestgrækenland, 19.-20. årh. e. Kr. Privateje.

Fig. 11. Spindende græsk kvinde med barn på ryggen, Rhodos.

En hydria af samme form, men fra lidt senere tid, viser ligeledes en siddende, påklædt kvinde, der ved sin håndstilling synes at demonstrere for den stående, spindende kvinde, hvordan hun skal bære sig ad (fig. 9). Det umiddelbart mærkelige ved denne pige er, at hun har lagt alt tøjet på stolen bag sig, igen i samme stil som på den foromtalte vandkrukke fig. 8. Det eneste, hun har på, er et bånd om låret, sandsynligvis et smykke af ædelmetal, som der kendes flere eksempler på. Forklaringen er muligvis, at det er bekvemmere ikke at have den lange, løsthængende dragt på, hvor ulden let kan hænge fast og filtre. Vi kender jo også til at smøge ærmerne op, når der skal tages fat. Temperaturen har størstedelen af året ikke været nogen hindring for at lægge tøjet, og indiskrete blikke har kvinderne i 5. årh. f. Kr. været godt beskyttet mod i deres del af huset, der ikke var åben for uvedkommende herrer.

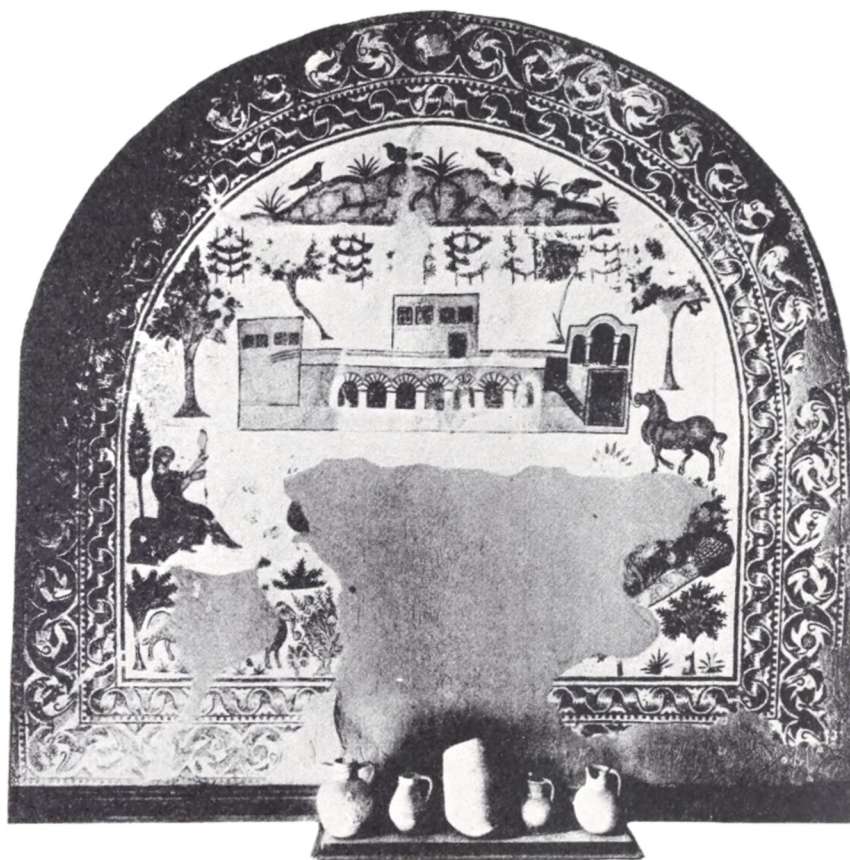
En af de besynderlige opgaver, Herakles skulle udføre, var, at han som slave for den lydiske dronning Omfale skulle spinde for hende iført kvindetøj, og heri får han ulden frygteligt indviklet. I de fleste fremstillinger har han i sin fortvivlelse også lagt tøjet, men en nøgen mandsfigur virker mindre overraskende end en kvindelig i ældre græsk kunst, med mindre der var tale om letlevende damer, og det er ikke let at se, hvorfor en sådan skulle spinde i selskab med en påklædt, d. v. s. anstændig, kvinde.

Selve spindemetoden og udformningen af rok og ten har ikke ændret sig stort fra oldtiden til vore dages Grækenland. I de fleste egne bruges stadig håndrok, og tenens udformning med den koniske afslutning, der skal hindre tråden i at løbe ud over spidsen, svarer fuldstændigt til vasebilledernes tene fra 5. årh. f. Kr. Fig. 10 viser et relief i træskærerarbejde, der pryder det øverste af en rok, der har været i brug til nutiden i landskabet Epirus i Nordvestgrækenland. Bondekvinden er iført egnens dragt og bærer sko med de karakteristiske store kvaster. Hendes ten er som den antikke type, men træet foran hende antyder, at hun i modsætning til sine stammødre ofte færdes ude, mens hun spinner, ofte med sit spædbarn på ryggen i en pose, så at hun har begge hænder fri til sit arbejde (fig. 11).

Fra senantik tid kendes en mosaik, der viser den nære forbindelse i traditionen fra oldtid til nutid, repræsenteret ved det epirotiske træskærerarbejde. På mosaikken, der i øvrigt stammer fra en anden uldproducerende del af middelhavsområdet, Tunis, ses tv. en kvinde, der sidder og spinner under et træ i næsten samme stilisering som det moderne. Foran hende har der i det nu delvis ødelagte parti af mosaikken været en fåreflok blandt træer og buske. I baggrunden ses landbrugsejendommens anlæg (fig. 12).

I den klassiske oldtid er det altid den opretstående væv, der afbildes. En af de kendteste fremstillinger findes på en rødfiguret drikkeskål, hvor vi ser en sørgmodig kvinde sidde med hånden under kind foran en stor, opretstående væv. Ved siden af hende står en ung mand med hån-

Fig. 12. Mosaik fra det 4. årh. e. Kr.,
Tunis, Musée du Bardo.

den i siden, og scenen fortolkes naturligt som Odyssevs' unge søn Telemakhos, der trøster sin moder Penelopeia, der på det tyvende år afventer sin mands tilbagekomst og ihærdigt søger at undgå at give efter for det pres, der lægges på hende for at gifte sig igen. Som påskud har hun fundet på den undskyldning, der åbenbart må accepteres af alle, at hun skylder sin første svigerfader at væve ham et værdigt ligklæde, før hun kan indgå nyt ægteskab. Selv hendes utålmodige bejlere ved, at vævning er et langsommeligt arbejde, og i tre år lykkes det hende at holde dem hen, idet hun væver om dagen og optrævler sit arbejde om natten, indtil en af hendes upålidelige tjenestepiger røber hendes list i det fjerde år, hvorpå bejlerne tvinger hende til at færdiggøre stoffet (fig. 13).

En mindre højtidelig fremstilling med væv har ligeledes hentet sit motiv fra Odysseen. En boiotisk karikatur i sortfigursstil viser heksen Kirke i nærheden af sin væv, der forlener hende med en almindelig, god kvindes troværdighed. Men Kirke har magt til at forvandle mennesker til svin, og det sørgelige er allerede overgået de fleste af Odyssevs' mindre forsigtige mænd. En repræsentant for dem sidder til højre for væven, mens Kirke på den anden side forsøger at gentage sin kunst ved

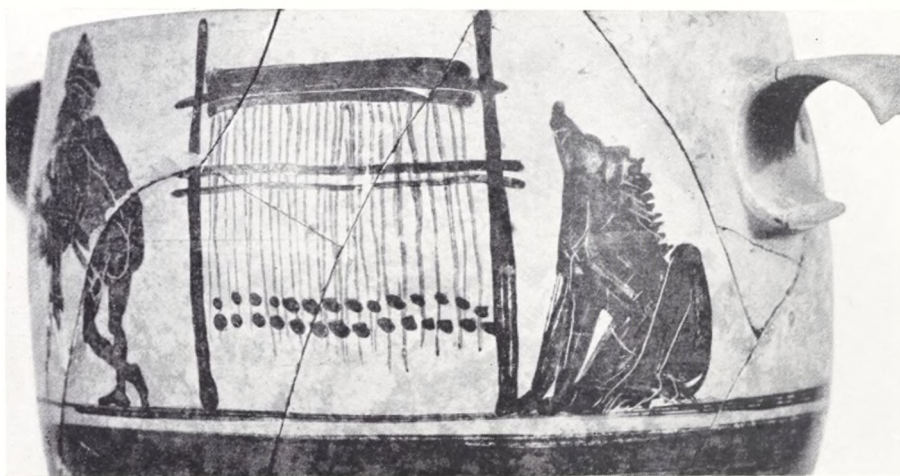
Fig. 13. Rødfiguret drikkeskål (skyfos) fra Athen, ca. 440 f. Kr. Museo di Chiusi, inv. 1831.

at servere sin trylledrik for Odyssevs, der heldigvis på forhånd har indtaget modgift, så at trolddommen er magtesløs over for ham (fig. 14).

Den opretstående væv, der kendes som tæppe- og gobelinvæv i nutiden, afløstes i hvert fald i 1. årh. e. Kr. af den langt mere komplicerede trækvæv, der formentlig er fremstillet på et relief på Nervas Forum i Rom. Men også på den opretstående væv kunne man fremstille kunstfærdige mønstre, som det fremgår både af vasemaleriet og den litterære overlevering. Homer omtaler talrige gange pragtfulde, flerfarvede stoffer og giver somme tider indgående beskrivelser af mønstre. F. eks. fortælles det i Odysseens 19. sang, at Odyssevs havde en purpurfarvet ulden kappe med et mønster, der forestillede en glubsk hund, der mellem poterne holdt et gispende dådyrlam. Muligvis er der her dog tale om broderi, ligesom hvor det fortælles, at Helena skildrer slagscener mellem grækere og trojanere eller Andromakhe laver et broget blomstermønster.

De to kvindeskikkelser på en sortfiguret, tidlig-attisk vandkrukke fra ca. 570 (fig. 17) er iført peplosdragt, der almindeligvis var af uld, med friser af forskellige dyr. Igen er det vanskeligt at afgøre, om det

Fig. 14. Boiotisk drikkeskål (skyfos) i sortfigurstil. Indskrift i dialekt (KIRKA) malet over heksen. British Museum, inv. D 1.

drejer sig om vævede eller broderede mønstre. De ældste bevarede tekstilrester med mønstre fra græsk kulturområde viser begge former for teknik anvendt foruden påmalede motiver. De stammer fra græske kolonier i Sydrusland og er formentlig fra 5. årh. f. Kr.

Derimod er det forholdsvis sikkert, at der er tale om vævede borter på den kappe, som en ung rytter bærer på et medaljonbillede på indersiden af en attiske drikkeskål fra o. 510 f. Kr. (fig. 15). Borterne ligner meget dem, vi ser på Penelopeias væv på fig. 13, og som vi kan iagttage på en lang række fremstillinger, hvor puder og tæpper forekommer.

De komplicerede friser på kappen, som den stående kvinde på fig. 16 bærer, minder om Homers omtale af kampscener. Desuden er der lidt simple borter med fugle og delfiner. Kvinden med aks i den ene hånd og en fakkel i den anden må være Demeter, kornavlens gudinde, der står bag den unge Triptolemos, der i sin vingede vogn bringer kendskabet til korndyrkning til menneskeheden. Under den mønstrede kappe bærer Demeter en lang dragt med ærmer, den græske khiton, der falder i tætte folder og er af tyndt lærred, der sjældent angives som mønster-

Fig. 15. Dekoration på indersiden af attisk drikkeskål (kylix) fra ca. 510 f. Kr. Antikensammlung München, inv. nr. 2620.

vævet, men eventuelt kan være broderet med spinkle roset- eller prik-mønstre, som f. eks. to af kvinderne på hydriaen fig. 8 har det.

Antiksamlingen har for nylig erhvervet en etruskisk bronzekande fra 6. årh. f. Kr. med lidt stofrester fastkorroderet på hanken. Det drejer sig om et stykke hør i simpel, toskaftet lærredsbinding uden mønster af nogen art. Farven er nu grøn af bronzens patina, men stoffet har formentlig været naturfarvet. Så vidt vi ved, farvede man ikke hør, men kun uldne stoffer i oldtiden. Fra samme fund stammer en hul armring af bronze, hvor der ligeledes sidder en rest af tyndere, og tættere vævet stof, der må formodes at komme fra ejerens dragt. På randen af et stort bronzefad, der også tilhører dette fund, er der endnu en rest fint lærred. Sådanne fastkorroderede rester eller aftryk på lerkar er næsten de eneste muligheder for direkte kendskab til tekstiler fra Grækenland og Italien, vi kan regne med at få, på grund af de klimatiske forhold i disse lande (fig. 18–20).

Imidlertid er der noget bedre muligheder i andre lande omkring Middelhavet, hvor bevaringsforholdene er anderledes. Således er der bevarret en hel del tekstiler fra Ægypten, der oldtiden igennem havde livlig

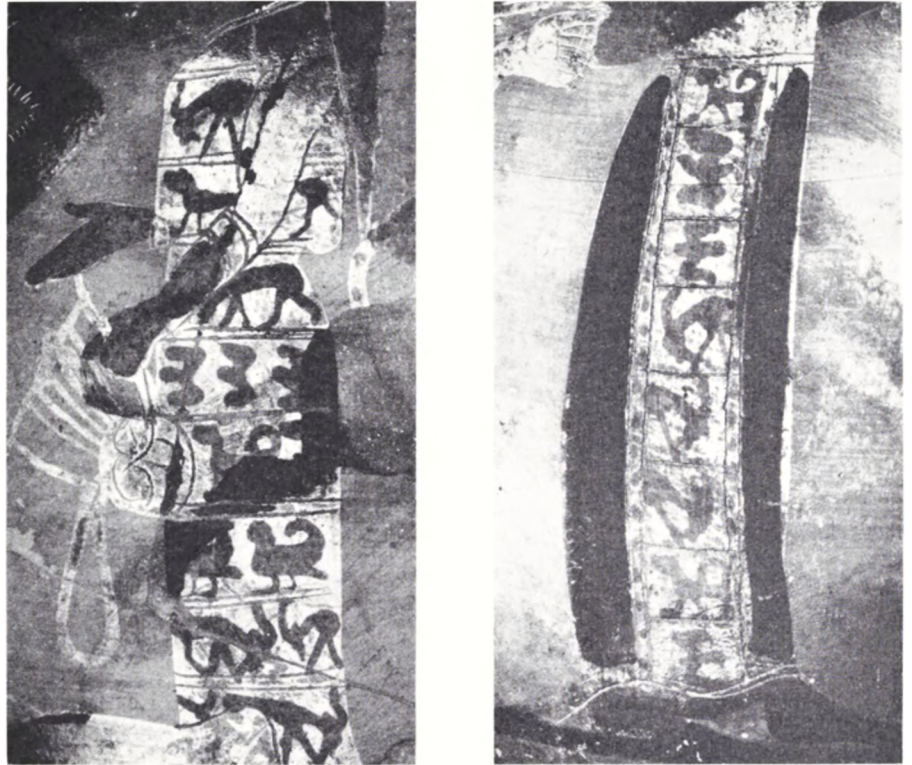
kulturel og handelsmæssig forbindelse med såvel Grækenland som Italien. Bl. a. kendes der fra Antinoë uldstoffer vævet med dobbelt kæde og komplicerede, flerfarvede mønstre fra 1. årh. f. Kr. De er dateret ud fra stilen i mumiemasker, der er fundet sammen med puder med den slags betræk. Den romerske epigramdiger Martial fra 1. årh. e. Kr. omtaler netop den slags puder og kommenterer, at ægyptisk vævning har udkonkurreret babylonisk broderi, der åbenbart tidligere havde været på mode i Rom. Også den ældre Plinius, der ligeledes levede i 1. årh. e. Kr., henfører i sin „Naturhistorie“ vævning med flere søllehoveder til Ægypten.

Fra den senere oldtid kender vi bestemmelser om, at hver provins i Romerriget skulle levere en årlig kvota tekstiler til hæren. Hver enhed bestod af fem kapper og seks skjorter og et halvt tæppe. Således ved vi, at der i 4. årh. e. Kr. i Kyzikos ved Sortehavet var statsansatte vævere, der hvert år skulle præstere en kvota soldaterkapper til det offentlige. Der synes både at have været frie vævere, der boede rundt i byen, mens de offentlige værksteder synes at være drevet ved slaver. Under Diokletians kristenforfølgelser i årene efter 303 e. Kr. blev mange kristne sendt til

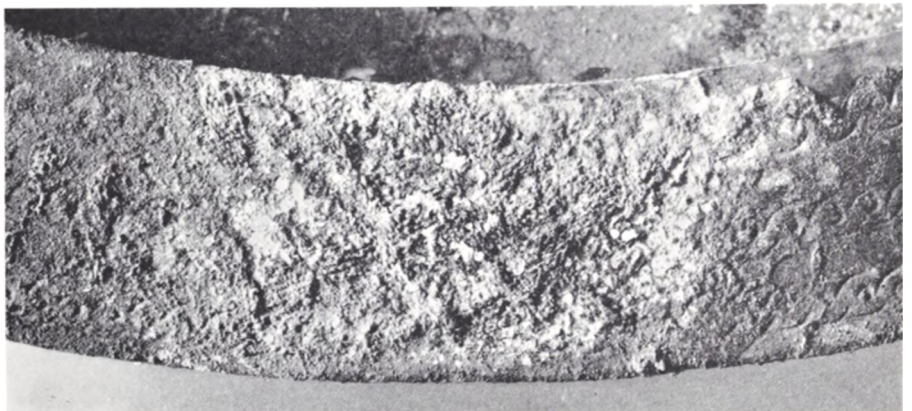
Fig. 16. Rødfiguret skyfos malet i Athen ca. 480–470 f. Kr. British Museum, inv. nr. E 140.

Fig. 17. Detaljer af attisk, sortfiguret vasebillede fra ca. 570 f. Kr. Nationalmuseet, Antiksamlingen, inv. 13536.

strafarbejde i væverier. Der var strenge bestemmelser mod slaver, der løb bort fra disse værksteder, og mod privatpersoner, der ansatte dem til deres egne værksteder. Forordninger fra år 369 og 424 e. Kr. viser, at man forsøgte at bremse privat vævevirksomhed, idet det blev forbudt at væve silke og anvende purpurfarvede garner i privathuse. Formentlig ønskede man at kanalisere denne luksusproduktion i de kejserlige væverier, mens man dog anerkendte hjemmeproduktion af uld og hør til husets eget forbrug.

Fra den anden ende af Romerriget kender vi til offentlige væverier i provinsen Britannia, der havde udmærkede betingelser for uldproduktion. Bestemmelser fra 4. årh. e. Kr. angående et væveri (gynaeceum) i

Fig. 18. Detalje af stort bronzesfad, på hvis rand der sidder stofrester. Privateje.

Fig. 19. Detalje af etruskisk bronzekande med stofrester på hanken. 6. årh. f. Kr. Nationalmuseet, Antiksamlingen, inv. nr. 14773.

Venta var øjensynligt et led i Diokletians plan for forsyning af tøj til hæren, og hovedparten af produktionen har sikkert været grove soldaterkapper. Forskellige byer i England gør krav på at være det antikke Venta, men der er ikke fundet spor af noget større væveri, der kunne afgøre spørgsmålet.

Priser på uldne produkter fra denne tid har vi kendskab til gennem kejser Diokletians edikt eller dekret vedrørende maksimumpriser og minimumlønninger fra år 301 e. Kr. Inflation er ikke noget nyt fænomen, og Diokletians dekret må ses som et forsøg på at bremse den alvorlige økonomiske krise, Romerriget befandt sig i i slutningen af 3. og begyndelsen af 4. århundrede. Vanskeligere er det at omsætte priserne til moderne mønt, men vi kan i hvert fald få en forestilling om forholdet mellem forskellige varer og deres kvalitet. En tyk ulden kappe af bedste kvalitet fra Laodicea i Syrien måtte koste 5000 denarer, mens en anden type yderbeklædning, der kaldes byrrus Britannicus, og som må være en britisk specialitet, kunne koste fra 1.500 til 15.000 denarer. En til 1.500 må have været en grov slavekappe, og en til 15.000 den vildeste luksus. En byrrus af sekundakvalitet kostede 4.500 denarer. En anden britisk vare, der nævnes, er en særlig slags tæppe. En indskrift, der opregner naturalie-betaling til en mand, der har gjort tjeneste for guvernøren over Britannia Inferior, nævner, at han får en kappe af uld fra Canusium i Syditalien, en indendørsklædning (dalmatica) af uld, igen fra Laodicea i Syrien, en guldfibula med sten som spænde til kappen, to tæpper og et særligt, britisk tæppe foruden et sælskind. Man ser, det var af stor betydning for kvaliteten, hvor ulden kom fra.

Her i senromersk kejsertid med maksimumpriser, offentlige væverier, hvor man kunne sendes på strafarbejde som slave, og bestemmelser for, hvad slags tøj man måtte væve hjemme, er der unægtelig sket en udvikling langt bort fra den tid, hvor de gode, græske, etruskiske og romerske kvinder drev deres huslige sysler og bidrog til familiens økonomi med deres eget, skabende arbejde, som deres himmelske kærlighedsgudinde Afrodite Ourania spinder de uldne skyer til livets gyldne tråd.

Fig. 20. Etruskisk bronzearmring med rest af tyndt lærredstof. 6. årh. f. Kr.

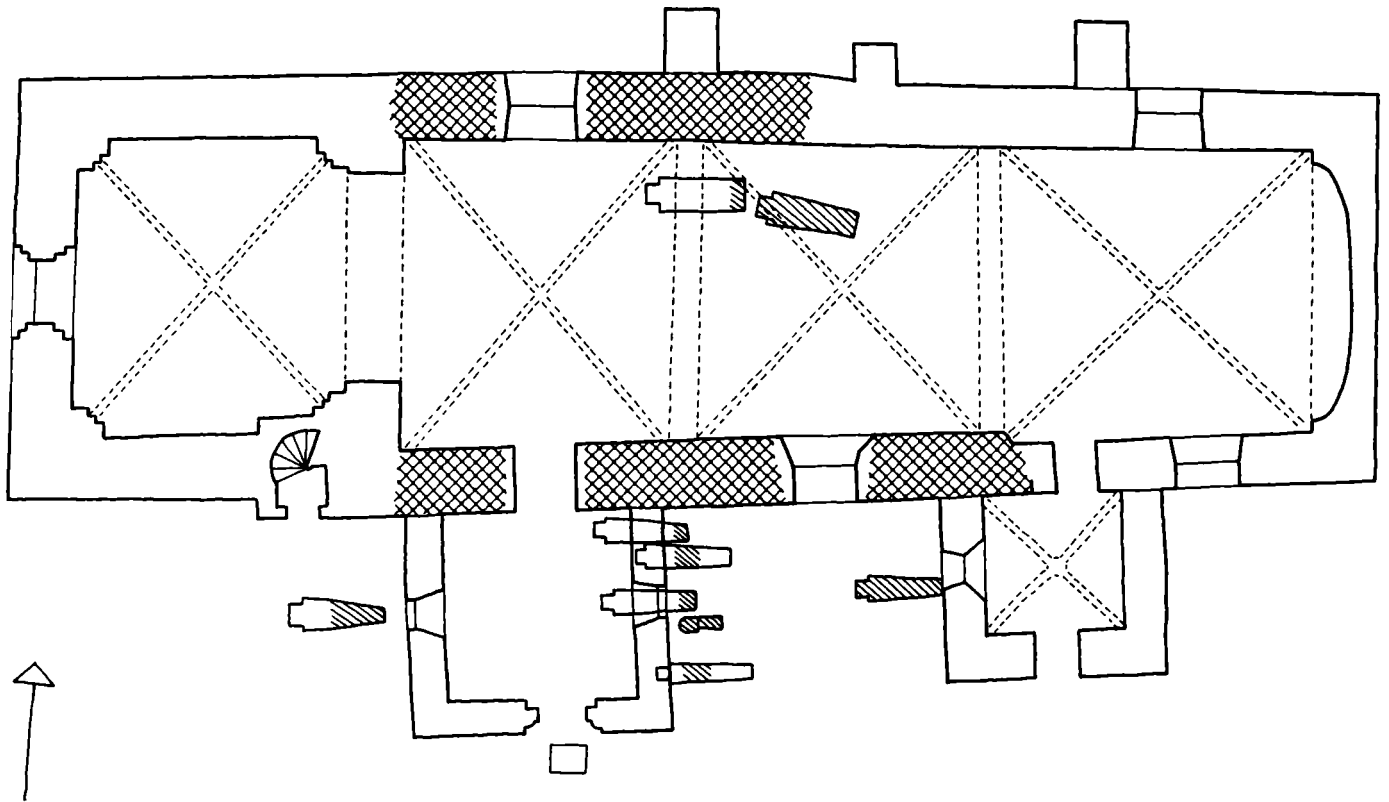
Middelalderlige kridtstensgrave i Holtug

Af MORTEN AAMAN SØRENSEN

I begyndelsen af april måned 1967 meddelte pastor Ellebjerg, Holtug, Nationalmuseet, at der nu var noget at se på i udgravningerne oppe ved kirken. Denne meddelelse førte til opdagelsen af en hel gruppe middelalderlige kridtstensgrave, hvis undersøgelse forøgede vor viden om begravelsesskikkene i den tidlige middelalder væsentligt.

Forhistorien er den, at menighedsrådet i Holtug for at komme meget kraftige fugtangreb af kirkens murværk til livs, havde besluttet at lægge et dræn rundt omkring kirken. Museet var på forhånd klar over, at man måtte være på vagt netop ved denne kirke, idet der i 1922 ved udgravning for varmeanlægget inde i kirken, var blevet afdækket og fjernet

Fig. 1. Holtug kirke fra sydvest.

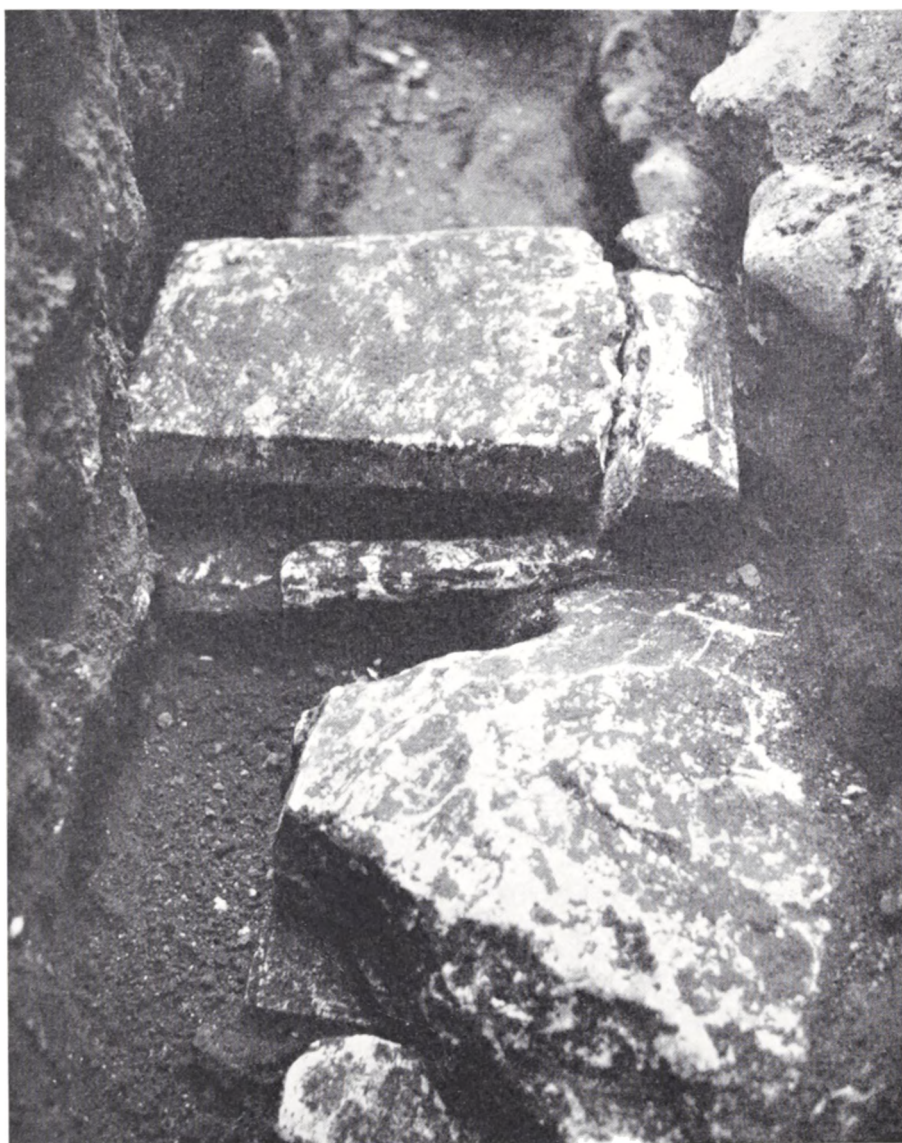
to eller tre middelalderlige kridtstensgrave og senere i 1928 yderligere fundet én syd for skibet lige vest for sakristiet. Begge disse tidlige fund er imidlertid ret dårligt beskrevet, og det ville være kærkomment med yderligere oplysninger om denne ved almindelige landsbykirker ikke særlig hyppige begravelsesform. Arbejderne var derfor på forhånd informeret om at give besked til Nationalmuseet, så snart de under grøftgravningen traf på noget mistænkeligt.

En kort beskrivelse af kirken, der ligger synlig fra alle sider på en bakke mellem den gamle bispeborg Gjorslev og Stevns Klint, vil måske være på sin plads her, inden vi går over til omtalen af selve fundene. Som så mange andre landsbykirker er den sammensat af en broget mangfoldighed af bygningsdele fra forskellige tidsaldre, der dog alle for størstedelens vedkommende er opført af kvadre udhugget i klintens let bearbejdelige kridtsten. Af den oprindelige romanske kirke, hvortil gravene slutter sig, er der nu kun skibets langmure tilbage, idet det romanske kor omkring 1400 er blevet afløst af et bredt gotisk langhuskor, på hvis sydside kvaderen med runeindskriften „Tirad rist“ er blevet indsat. Samtidig hermed er sikkert sakristiet tilføjet og hele kirken blevet overhvalvet. Det kraftige tårn er først kommet til omkring år 1500, hvorefter byggeriet er blevet afsluttet omkring år 1600 med opførelsen af våbenhuset. Hele bygningen virker med de lavt siddende vinduer lidt trykket og har sine gulve beliggende et godt stykke under det omlig-

Fig. 2. Plan af kirken med de i tidens løb fundne kridtstensgrave. Krydsskravering angiver de bevarede romanske dele. Enkeltskravering angiver de udgravede dele af gravene. Barnegraven er beliggende som nr. to lige øst for våbenhuset.

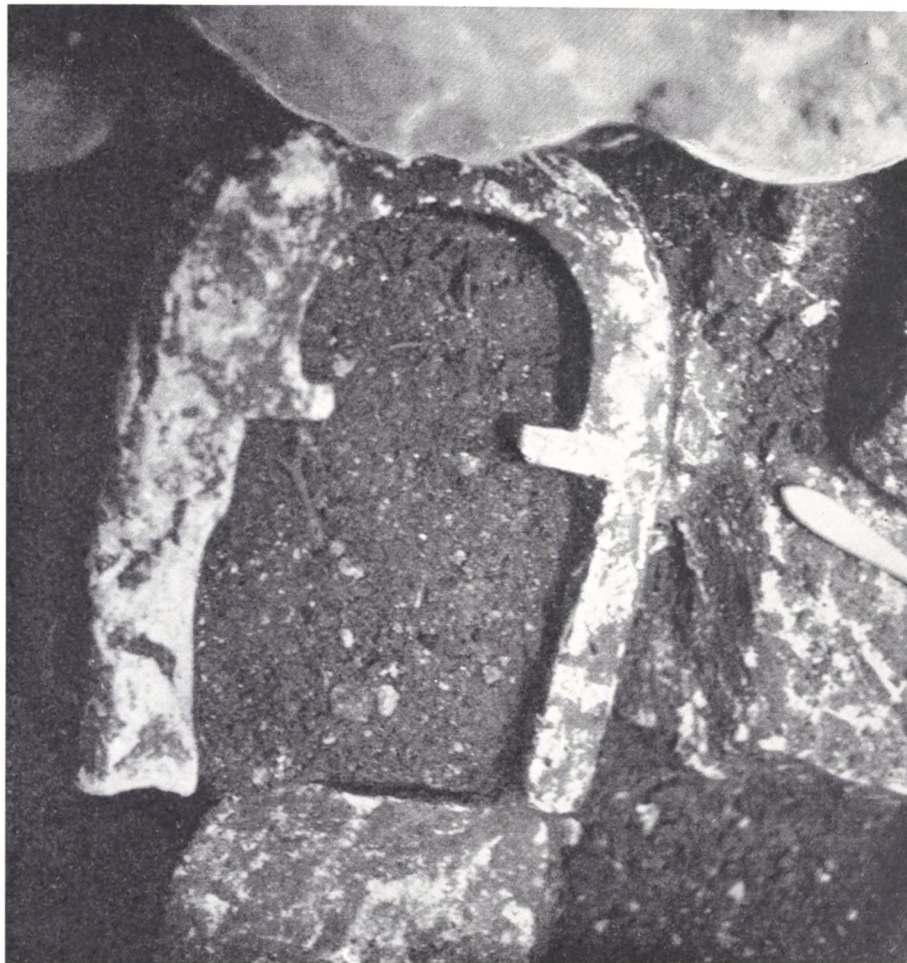
gende terræn, hvilket sammen med kridtstensens porøsitet er skyld i den megen fugt i murene.

Da meddelelsen om fundet kom, rykkede man fra museet straks ud, og det var ganske rigtigt en middelalderlig kridtstensgrav, arbejderne var stødt på i ca. to meters dybde syd for tårnet, lige vest for våbenhuset. Udformningen var den for middelalderlige grave sædvanlige, bredest i vestenden ved skuldrene og smallest i østenden ved fødderne. Vestenden var imidlertid ødelagt af en senere begravelse, men har sikkert været udformet med en lille smal udbygning til hovedet som de i 1922 fundne grave. Siderne var opbygget dels af kantstillede 7 cm til 15 cm tykke og 30 cm til 40 cm høje kridtstensplader, og dels af opstabilede flade kridtsten. Overdækningen var på det smalleste stykke i øst foretaget med to lag uregelmæssige flade kridtsten, medens den bredere del

Fig. 3. Barnegraven, med den let beskadigede dæksten, inden åbningen, set fra nord. I forgrunden en ikke åbnet voksengrav, der fortsætter til højre (vest) ind under våbenhusets fundament.

Fig. 4. Den endnu jordsfyldte barnegrav efter fjernelse af dækstenen. Foruden ses den omvendt liggende fodende.

var overdækket med to tagstillede kridtstensplader, som af den overliggende jords tryk var presset ned i gravens delvis med jord opfyldte hulrum. Der blev ikke foretaget nogen egentlig udgravning eller tømnings, da drænledningen kunne føres over graven uden at berøre denne. Det blev dog konstateret, at den indeholdt et ikke særligt velbevaret skelet af et voksent menneske.

Arbejdet med drænledningen gik videre, og allerede få dage efter at den første grav var blevet opdaget, blev der kaldt igen; denne gang var det dog delvis falsk alarm. Man var vest for tårnet stødt på en meget stor kridtstensplade, stor nok til at kunne dække halvdelen af en grav. Der var imidlertid ingen grav under dækstenen, men blot et tykt lag af byggeaffald og opfyld, så stenen må sikkert hidrøre fra en grav ødelagt ved tårnets opførelse.

Næste gang pastor Ellebjerg ringede til Nationalmuseet, var det imidlertid ikke falsk alarm. Der var umiddelbart øst for våbenhuset blevet afdækket en gruppe grave liggende tæt ved siden af hinanden fra 1,10 til 1,25 meter under jordoverfladen. En nøjere undersøgelse viste, at det foruden en fritliggende barnegrav drejede sig om fire voksengrave,

der strakte sig ind under våbenhusets fundament. Voksengravene var af omtrent samme konstruktion som den tidligere fundne grav med sider og vandret overdækning af kridtstensplader. To af gravene havde fået østenden ødelagt af en moderne begravelse. Ingen af de fire voksengrave blev åbnet, da drænledningen også kunne passere hen over disse, medens barnegraven lå så højt, at en åbning og undersøgelse var nødvendig. Den rektangulære omhyggeligt udformede dæksten, 27 cm lang og 44 cm bred, med skarpe hjørner, affasede kanter og udhulet underside blev taget op og derunder afslørede hovedenden af en ejendommeligt udformet kiste af kridtsten, 33 cm bred, 40 cm lang og op til 20 cm tyk, med en bred afrundet vestende og lidt smallere, lige sluttet østende. I denne stens glatte overside var udskåret og udhugget et 10 cm dybt hulrum, der i østenden var firkantet og fulgte stenens ydersider for efter en kraveagtig indsnøring at udvide sig til et halvcirkelformet rum til hovedet. Som lukke for det mod øst åbne hulrum lå en større kridtsten, der fortsatte videre ind i grøftens jordvæg. Kisten var helt jordfyldt og tilsyneladende kun lidt forstyrret i overfladen af arbejdernes værktøj, hvorfor det blev besluttet at optage den og foretage tømningen og den

*Barnekisten udgravet og sam-
t. Resterne af de to skeletter
de i fundstillingen. Fot. L. Lar-
s.*

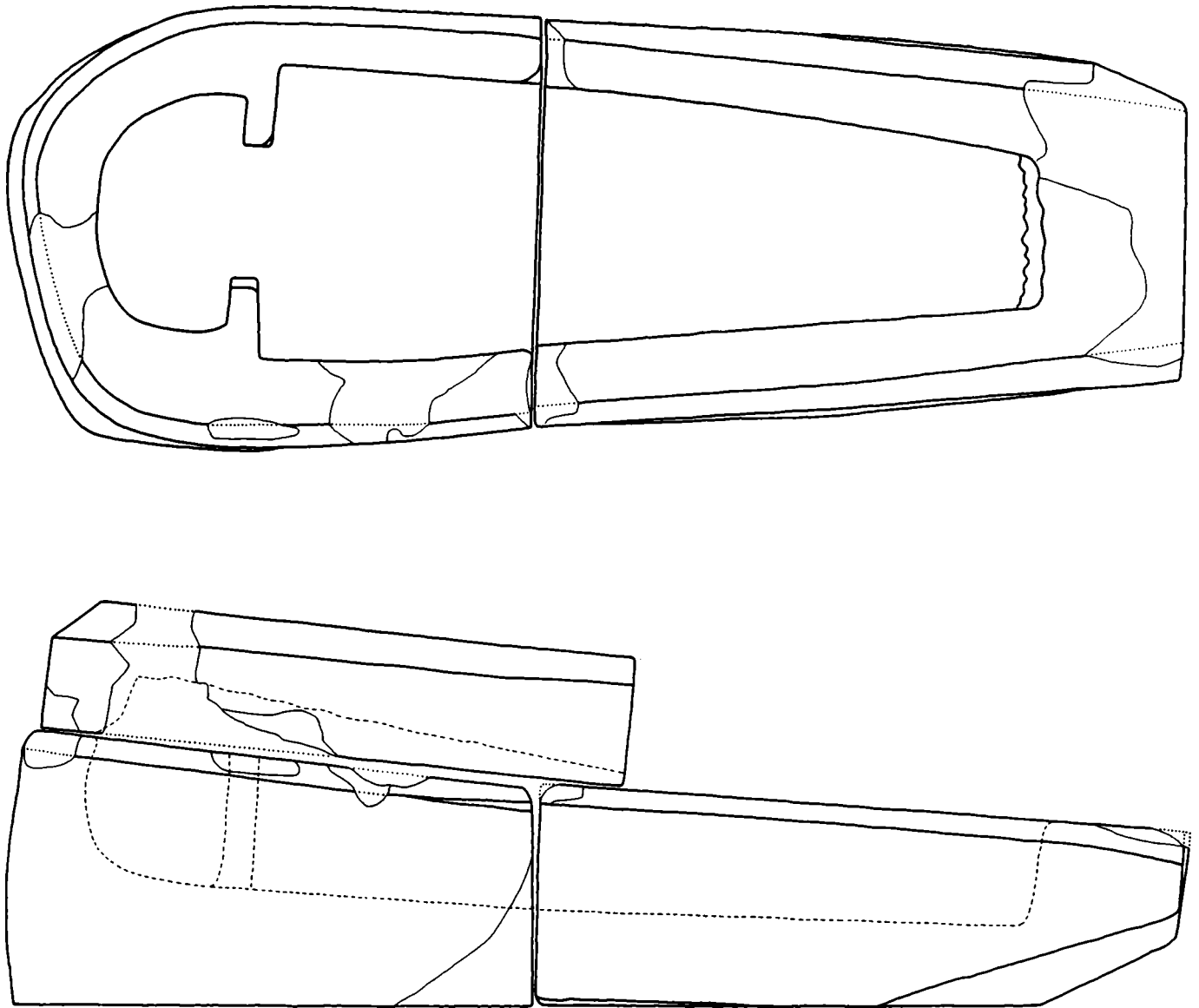

Fig. 6. Barnegraven sammenstillet efter konserveringen. Tilvenstre i hovedstenen ses tydeligt to sæt overarmsknogler. Fot. L. Larsen, 1968.

nøjere undersøgelse under mere ideelle og rolige forhold hjemme på museet.

Stenen der lå østfor blev derefter frilagt, og den viste sig at være fodenden af kisten, lige så fint og omhyggeligt udført som hovedenden, men desværre fuldstændig tømt og forstyrret. Den dæksten, der havde ligget over denne ende, lykkedes det desværre ikke at finde, så det er ikke muligt at sammenstille hele kisten, men det fundne er fuldt tilstrækkeligt til at danne sig et klart indtryk af gravens oprindelige udformning.

Fig. 7. Plan og opstalt i mål 1:5 af barnekisten, med indtegnet indre kontur og indprykket rekonstruktion af den manglende dæksten over fodenden.

Middelalderlige kridtstensgrave med „sarkofagagtig“ udformning kendes fra flere andre fund, ligesom der kendes kridtstensgrave, der har en særlig udformet sten til hovedet. Udskæringen er imidlertid altid mere eller mindre rektangulær. Tilsyneladende er der altså ikke før fundet kister eller hovedsten med denne specielle indsnøring og halv-runde rum til hovedet. Vi er desværre endnu ude af stand til at afgøre, om dette eventuelt er noget specielt for Holtug, idet der nok blev fundet en hovedsten i graven, der i 1928 blev konstateret lige vest for sakristiet, men denne er beklageligvis siden forsvundet.

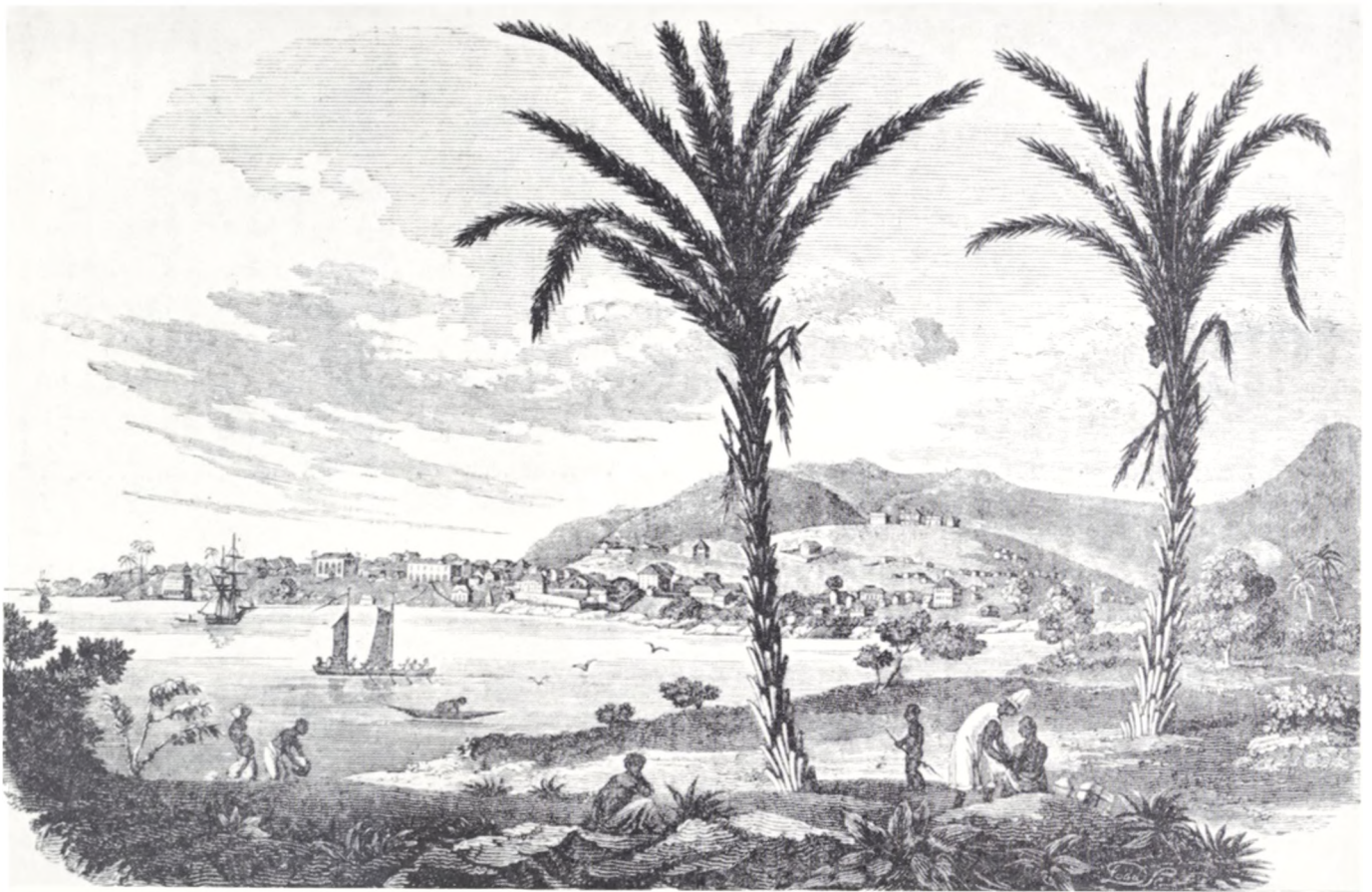
Ved tømningen af kisten for jord hjemme på museet kom den næste

overraskelse. Der var ikke blot ét, men to velbevarede barneskeletter i graven, placeret oven på hinanden. Underst et ca. 1-årigt og derover et næsten nyfødt, anbragt så omhyggeligt, at det underste skelet ikke er blevet forstyrret eller bragt ud af stilling. Det blev besluttet at fixere skeletterne på deres plads i kisten og bevare fundet som et samlet hele, skønt den antropologiske undersøgelse herved er blevet noget besværliggjort.

Kistens indvendige højde er så lille, ca. 13 cm, at begravelsen af de to børn ikke kan være sket samtidig, det er der simpelthen ikke plads til. Det må være sket med adskillige års mellemrum og er foretaget så pietetsfuldt og forsigtigt, at man fristes til at forestille sig en form for slægtskab mellem de to børn. Var den sidste begravelse sket i en tilfældig fundet kiste, ville denne sikkert have været ryddet inden genanvendelsen. I det hele taget viser fund af grave fra den tidlige middelalder, at begravelser næsten altid respekterer hinanden, meget få griber ind over hinanden, først senere tiders mangel på plads har ændret dette forhold.

Der er altså nu fundet og påvist ni eller ti middelalderlige kridtstensgrave ved Holtug kirke, og der er sikkert muligheder for, at der er eller har været flere, både inde i kirken og specielt under våbenhus og sakristi. Det er mange flere end man sædvanligvis venter at finde ved en almindelig landsbykirke. En af årsagerne hertil kan være den nemme adgang til det letforarbejdede materiale kridtstenen, som enhver har kunnet bryde i Stevns klinter. Andre steder har man måttet benytte sværere tilgængelige materialer som granit og mursten. En anden årsag og måske den mest sandsynlige, er de særlige terrænmæssige forhold der er ved Holtug kirke. I en gammel beskrivelse i et af kirkens regnskaber står: „Terrænet hæver sig højest øst og sydøst for bygningerne. Mellem kirkedøren og ringmuren (kirkegårdsdiget) lå en bakke, så at vandet løb ind i kirken. 1740 blev bakken gennemgravet for at lede vandet ud under kirkelågen“. Disse forhold kunne delvis konstateres under udgravningen, og noget tyder på, at en stensat grube, der fandtes 60 cm under jordoverfladen lige foran kirkedøren, er anlagt for at opsamle det regnvand der ellers ville løbe ned ad bakken og ind i kirken. Foruden gennemgravningen af bakken – det har måske i virkeligheden været en afgravning – er der sket en kraftig påfyldning af jord omkring hele bygningen for at skaffe afløb, således at våbenhusets sokkelsten nu ligger ca. 65 cm under jordoverfladen. Samme dybde som gruben foran døren. De ellers sædvanligvis højtbeliggende og derfor sårbare middelalderlige grave har på denne måde fået så meget jord over sig, at først de dybe moderne begravelser har kunnet berøre og ødelægge dem.

Påfyldningen af det tykke lag jord op ad kirkens mure er årsag til den megen fugt i disse og på den måde måske medvirkende både til gravens bevaring og til dens opdagelse.

Freetown – de befriede neger-slavers by

Af R. MEYER-HEISELBERG

„Vi kom til sejls og kom til Salione (Sierra Leone), der fik vi endnu 150 slaver, og det i en tid af 2 måneder. Nu måtte vi krydse, snart hist, snart her, for at få de øvrige 100 slaver, thi flere kunne skibet ikke rumme. Omsider fik vi dem, og så gik det fremad til Vestindien . . . Men inden jeg kommer til Vestindien, må jeg først fortælle Dem, hvorledes slaverne er inddelt i skibet. På rejsen fra Kjøbenhavn skal tømmemanden adskille skibet i to dele, nemlig med plankeværk tværs over skibet fra styrbord til bagbord, tæt forbi stormasten. Mandsslaverne lever foran i skibet, fruentimmerne agter. Hver dag kommer de op på dækket, dels for at skaffe, dels for at få forfriskelse af luften. Mandfolkene er i jern, nogle på hænderne, 2 og 2 samlet, nogle om fødderne, ligeledes. Når de kommer op om morgenen kl. 7, bliver de vasket, idet matroserne

Fig. 1. Freetown 1838. (The Quarterly Papers of the Church Miss. Soc.) Det lave bjerg bag byen er Mount Aureol, hvor Fourah Bay Universitetet og arkivdepotet nu ligger.

hejser vand op fra havet og holder over dem. Siden efter bliver de smurt med palmeolje. Når de er færdig, så bliver der skaffet. Deres føde er 1. dag grød, 2den dag ærter med et kvart pund flæsk, 3die dag hestebønner og et kvart pund flæsk. Alt denne mad skal være kogt tyk og oversmurt med palmeolje, for de spiser deres mad med fingrene, og ælter det først i hånden, førend de putter det i munden.“

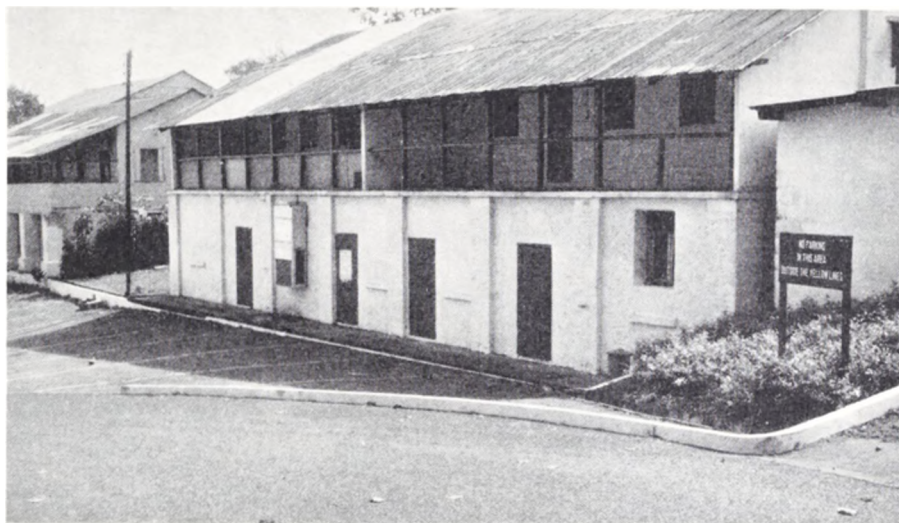
Sådan fortæller en dansk sømand, der var med på det danske slave-skib „Upernivik“, der i 1781 var gået ud fra København for at deltage i triangel-farten, der gik ud på at bringe europæiske industrivarer til den vestafrikanske kyst, hvor man skiftede ud med slaver, der førtes til Vestindien, hvorfra skibet returnerede til europæisk havn med rom og sukker. Det var et foretagende, der krævede store investeringer og som indebar en ikke ringe risiko, men om den gennemførtes med held og uden væsentlig forsinkelse, da gav den gode penge til rhederen hjemme i det florisante København.

Men konkurrencen var hård, næsten alle vesteuropæiske nationer deltog i denne handel, og de rådede over større tonnage, hvorfor danske varer måtte vinde anerkendelse ved deres kvalitet, og de tab, der ville komme af varernes dårlige forsendelse, måtte undgås. Man mente i 1700-tallets slutning, at det forøgede slavernes levemulighed ombord, hvis man sørgede for, at de en gang i døgnet kom på dækket, men selv med denne daglige afveksling under transporten har en månedslang sammenstuvning på hylder i en skibslasts kvælende varme stadig kunne give en høj dødelighed. Den fåtallige besætning har af frygt for oprør måttet håndhæve en streng justits. Vor hjemmelsmand så straks efter afrejsen fra København en matros blive straffet med „50 for kanonen af 2de tamp på ryggen“. I begyndelsen chokerede en sådan behandling, – „men siden blev det ikke noget nyt for mig. Den dag vi først havde fået slaver i skibet, så gik det jævnlige på.“

Handelen viste sig imidlertid ikke rentabel, investeringsvanskeligheder samt øget konkurrence gav større lydhørhed over for de forfattere og politikere, der ud fra menneskelige grunde bekæmpede slavehandelen, og i 1792 bestemtes, under indtryk af udviklingen i England, at slavehandelen fra de danske etableringer på Guineakysten samt slave-transport på danske skibe skulle ophøre med udgangen af året 1802.

I England havde man truffet de samme forholdsregler, så man her indstillede slavehandlen fra 1807. Men sådanne bestemmelser havde naturligvis langtrækkende økonomiske konsekvenser, og i Danmark diskuteredes særligt de vestindiske plantagers økonomiske situation. Et diskussionsindlæg fra 1806 viser i sin sproglige form en reverens for den nye menneskeopfattelse, men samtidigt en oprigtig bekymring for de finansielle konsekvenser. Trods sproglige falbelader giver forfatteren et grelt billede af de vilkår, afrikanerne var undergivet, om de var så uheldige at ende som Vest-Indien-slaver. „Næppe gives der noget oplyst og ædelsindet menneske, der jo bevæges af medlidenhed, ja, vel ofte

Fig. 2. Arkivbygningen på Mount Aureol. Den gamle brandfarlige bygning, der ligger midt i Fourah Bay Universitets område, rummer beboelse og kontoret på 1. sal, mens arkivet er i stueetagens tre rum.

føler sig gennemtrængt af en vis gysen og afsky ved tanken om slavehandel, – menneskers salg og køb. I mange lande har den opvakt ædle menneskevenner til deeltagende bestræbelser for dens ubetingede ophævelse.

Besjælet af menneskekjærlighed, ledet af viisdom gav Danmarks ædle regering ved slavehandelens afskaffelse, verden det første eksempel på dette slags, som den engelske regering nu tildeels har efterfulgt. Så sandt det gamle ordsprog er, at tiden jævner alle vanskeligheder, så vist er det også, at slavehandelens pludselige og uforberedede ophævelse vil volde mange slags ødelæggende tab . . .

Dødeligheden i de vestindiske colonier er årlig meget stor og overgår langt antallet af de fødte. På nogle steder døde nemlig 3, på andre 5, og på atter andre steder, i særdeleshed på Americas fastland i bjergværkerne o. s. v., endog 10 af hvert hundrede, meer end der fødes. Blev der ikke rådet bod på dette misforhold, så vilde inden få år deraf uundgåelig følge, at disse nu så blomstrende colonier måtte aftage, forfalde, ja, henligge udyrkede i deres naturlige vildhed.

Antages nu, at antallet af de afrikanske slaver i de europæiske colonier, i det mindste udgjør 5 millioner mennesker, så bliver (om end ikkun regnes, at årlig dør 5 af hvert hundrede) i det mindste et årligt tab af 250.000 mennesker, hvilket omtrent er det samme antal, som de europæiske skibe, der hidtil bragte slaver fra Africa, årligen bragte did, hvormed hint tab altså blev erstattet, uden savn.“

Et var at forbyde slavehandelen over Atlanten, et andet var at søge at hindre, at den uden videre fortsatte. Danmark var ved krigen 1807–14 sat helt ud af spillet, men for England kunne en bekæmpelse af den søgående slavetrafik forenes med ønsket om i det hele taget at kontrollere Atlanten, ikke bare for slaveskibe, men for alle fjendtlige, og da ganske særligt franske skibe. Britiske orlogsskibe benyttede fra omkring 1800 havnen ved Freetown i Sierra Leone som base, og fra 1808 funge-

Fig. 3. I arkivrummene står reolerne så tæt, at man i mange tilfælde ikke kan mase sig ind. Arkivalierne ligger i bundter uden beskyttelse mod støv og insekter.

rede en Vice-Admiralty-Court som den retsinstans, der skulle pådømme indbragte skibe.

Den lille by Freetown var blevet grundlagt i 1787 og befolket af nogle få englændere samt en større gruppe af frigivne afrikanske slaver fra England og dertil en del slavetegnede afrikanere, der under den amerikanske befrielseskrig havde kæmpet på engelsk side i Amerika. Det lille selvstyrende område var blevet skabt ud fra tanken om at gøre tidligere generationers fejlgreb god igen ved at man bragte de slavetagne afrikanere „hjem til Afrika“. Hele dette projekt blev ledet af et Sierra Leone Company med hovedsæde i England, men vanskelighederne tårnede sig op for Company'ets idealistiske ledere, og i 1807 gik selskabet konkurs, hvorefter Freetown og nærmeste omegn blev en engelsk kronkoloni, direkte underordnet regeringen i London. Som sådan var den et naturligt sæde for en engelsk domstol, der skulle tage stilling til engelske skibes overtrædelse af loven om slavehandelens ophævelse, og i kraft af den igangværende krig kunne domstolen også pådømme andre nationers skibe, når de indbragtes som prise. Domstolens oprettelse og de engelske orlogsmænds gentagende besøg i Freetown skabte liv i den lille by, der i 1808 kun havde omkring 2.000 indbyggere.

Da Napoleonskrigene var forbi, indgik England en række traktater med forskellige lande, hvorved der fortsat sikredes England ret til at visitere de pågældende landes skibe i rum sø, hvorefter slaveskibe blev indbragt til en domstol, hvor der nu sad repræsentanter for de forskellige regeringer. Der oprettedes flere domstole, såkaldte Mixed Commissions, og én af dem fik sæde i Freetown, hvor den sammen med Vice-Admiralty Court fortsatte behandlingen af indbragte skibe.

Regeringsadministrationen i Freetown oprettede i 1808 et særligt „Captured Negroes Office“, der i august 1822 ændredes til „The Liberated African Department“. Det blev dette organ, der kom til at tage sig af alle de problemer, som landsættelsen af de mange slaver medførte. Departementet lededes af en General Superintendent, der var direkte underordnet guvernøren, endvidere som daglig leder en Assistant Superintendent, der blev bistået af en læge, en bygmester, en skoleinspektør samt et kancelli, der havde ansvaret for registrering og korrespondance. Efterhånden som arbejdet voksede, knyttedes der endnu flere til departementet, således en hospitalsforvalter og flere „managers“, der fik overopsyn med de settlements, der oprettedes i omegnen af Freetown.

Sagernes behandling for de to domstole skabte efterhånden et vældigt arkivmateriale, der siden er blevet overført til London, hvor det stadig findes, men Liberated African Departments opgaver begyndte egentlig først, når selve domshandlingen var overstået, og man skulle til at tage vare på de frigivne slaver. Dette arbejde resulterede også i et vældigt arkiv, der endnu befinder sig som statsejendom i Sierra Leone, hvor det midlertidigt har fundet husly i en gammel brandfarlig barakbygning inden for Fourah Bay Universitetets område på Mount Aureol ovenfor

Freetown. Her findes i dag tre rum stoppet til loftet med papirdynger og protokoller, et vældigt materiale til belysning af Sierra Leones historie gennem hele 1800-tallet.

Da materialet under og efter Anden Verdenskrig blev samlet i denne bygning fra forskellige regeringskontorer og depoter, lavede den mand, der forestod arbejdet, englænderen Christopher Fyfe, en liste over arkivalierne, og der foretoges en nogenlunde opdeling af stoffet, men nogen katalogisering, endsige afskrift, blev der ikke mulighed for. Der er senere indkommet endnu mere materiale, men det er ikke indført i den oprindelige liste, der stadig er hovednøglen til dette bemærkelsesværdige arkiv, der indtil nu kun i ringe grad har været udnyttet af historikere. I et træskab i et af arkivrummene er papirerne fra Liberated African Department samlet, og ved et studium af dette enestående materiale kan man i enkeltheder følge med i denne administrations imponerende arbejde med at skaffe en ny tilværelse for de ca. 100.000 afrikanere, der i perioden 1808 til 1864 landsattes i den lille havneby Freetown.

Når et slaveskib blev ført ind på Freetowns rhed, gik der straks en repræsentant for Departmentet ombord for at danne sig et skøn over slaveantallet og over deres øjeblikkelige tilstand. Når dommen var afsagt, blev de befriede afrikanere landsat, men der kunne ofte gå flere dage, hvor skibet blot lå for anker og ventede på retsafgørelsen. En af departementets folk skrev i 1828 i en rapport: „Jeg modtog i går 209 befriede afrikanere, nemlig 75 mænd, 23 kvinder, 81 drenge og 40 piger fra slaveskibet „Campeadora“, og fra „Arcenia“ 95 mænd, 52 kvinder, 86 drenge og 65 piger. Næsten alle disse nævnte blev landsat fra skibet fuldstændig nøgne, og jeg sørgede for, at de fra magasinerne fik en busseronne til hver mand og et tæppe til hver af kvinderne og børnene. Dem fra „Arcenia“ var i en ynkelig forfatning, og deres udtærede tilstand var et forfærdeligt chok; næppe én eneste af dem var i stand til at gå fra kysten op til bygningen, og de var næsten alle angrebet af øjenbetændelse og andre infektioner. Jeg har sørget for, at de indlogeres i en særlig bygning.“

Sult i forbindelse med den kolossale varme under sammenstuvningen samt dysenteri havde i mange tilfælde gjort de stakkels mennesker til levende skeletter, og betændelser florerede. Øjenbetændelse kunne i visse tilfælde helt blinde den syge, således landsattes i juli 1826 89 befriede afrikanere fra den brasilianske brig „Perpetuo Defensor“, af disse var 7 „total blind, 13 were almost blind“. Koppesygdomme trivedes også ombord i slaveskibene, det kunne være så galt, at „no one was willing to go onbord the „Madagascar“ in consequence of the small pox being onbord“, som en af departementets folk skriver til guvernøren i et brev af 1843.

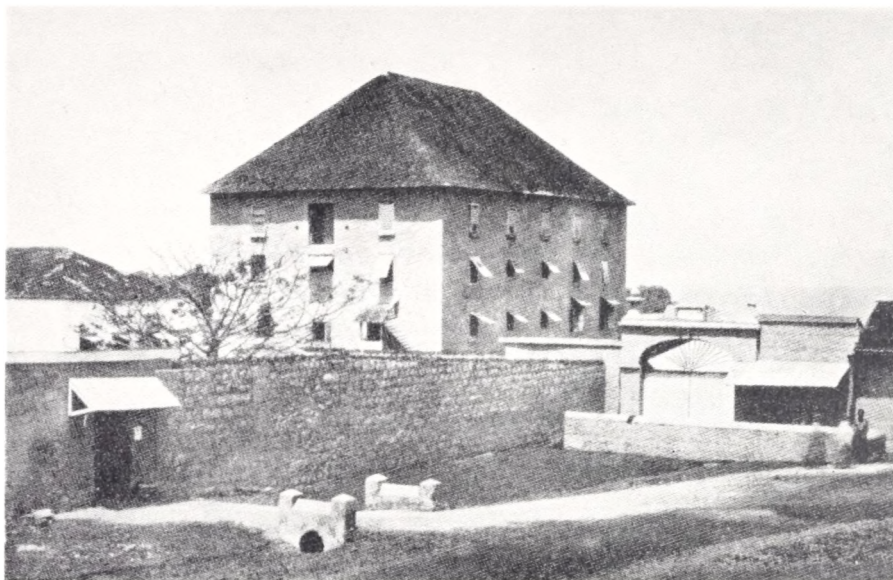
Departementet førte et særligt register, hvor alle afrikanere blev indført efterhånden som de blev behandlet af modtagelsesautoriteterne. Heri indførte man alle de oplysninger, man kunne få om skibet, dets

Fig. 4. Liberated African Departments papirer og protokoller er nu samlet i et træskab i et af arkivrummene. Et stål-skab ville have sikret denne enestående samling bedre.

Fig. 5. Muren omkring Liberated African Yard, opsamlingspladsen for slaverne, når de kom fra skibene. Den høje bygning, der nu er fængsel, er en senere tilføjelse. Fot. fra 1870.

opbringelse, og om de befriede afrikanere, der fik et accessionsnummer, hvorefter deres køn, navn og omtrentlige alder indførtes sammen med oplysninger om særlige kendetegn. Oplysninger om deres anbringelse indenfor kolonien blev også medtaget, men desværre indførtes ikke fra hvilket sted eller folk, de var slavetagne. Navnene og evt. tatoveringer kan somme tider give et fingerpeg, ligesom de brandmærker med slaveejerens navn eller mærke, som de før indskibningen fik indbrændt i huden, kan sige lidt om den rute, disse afrikanere har fulgt, inden de nu blev landsat på en fremmed kyst. For selv om det var Afrika, så var de dog langt fra deres hjemegn, helt bortrevne fra deres folk og miljø, og ganske fortumlede måtte de nu helt give sig i hænderne på disse fremmede, der søgte at skaffe dem en ny tilværelse.

I enkelte tilfælde kunne de landsatte sendes tilbage til deres eget folk, men størstedelen kom fra egne, der lå langt fra Freetown. Det synes som om slaverne, der indbragtes til Freetown i den første tid var fra den vestlige del af Vestafrika, siden kom hovedmængden fra Guineakysten, særligt fra Benin-området, og endnu senere, da Spanien, Portugal og Brasilien nødtvunget var gået med til at begrænse slavehandelen, så den kun omfattede ruter syd for Ækvator, var en stor del af de befriede fra Gabon, Congo eller Angola.

Ved modtagelsen af afrikanerne inddeltes disse i fire grupper: mænd, kvinder, drenge og piger, idet man lagde kønsmodningen til grund for fordelingen mellem børn og voksne. Enkelte gange optræder også en gruppe: Infants, idet det flere gange skete, at børn blev født under transporten eller straks efter landsætningen. Registreringen af de fire grupper viser en tydelig overvægt for hankøn, og det er de helt unge mandsslaver, der er den største gruppe. I 1814 landsættes fra „Golondrina“ ialt 143 slaver, hvoraf 112 er mænd eller drenge. Blandt mæn-

dene er der kun 3 over 50 år, ingen mellem 40 og 50, 11 er mellem 30 og 40, 36 er mellem 20 og 30, mens resten endnu ikke er fyldt 20 år. I 1827 landsættes 253 befriede afrikanere fra den nederlandske skonnert „Fanny“, heraf var der 146 mænd og 29 drenge. Blandt mændene er flertallet mellem 22 og 34 år, nemlig 114 personer. Fra et spansk skib landsættes i 1835 426 afrikanere, hvoraf 225 er mænd og 100 er drenge.

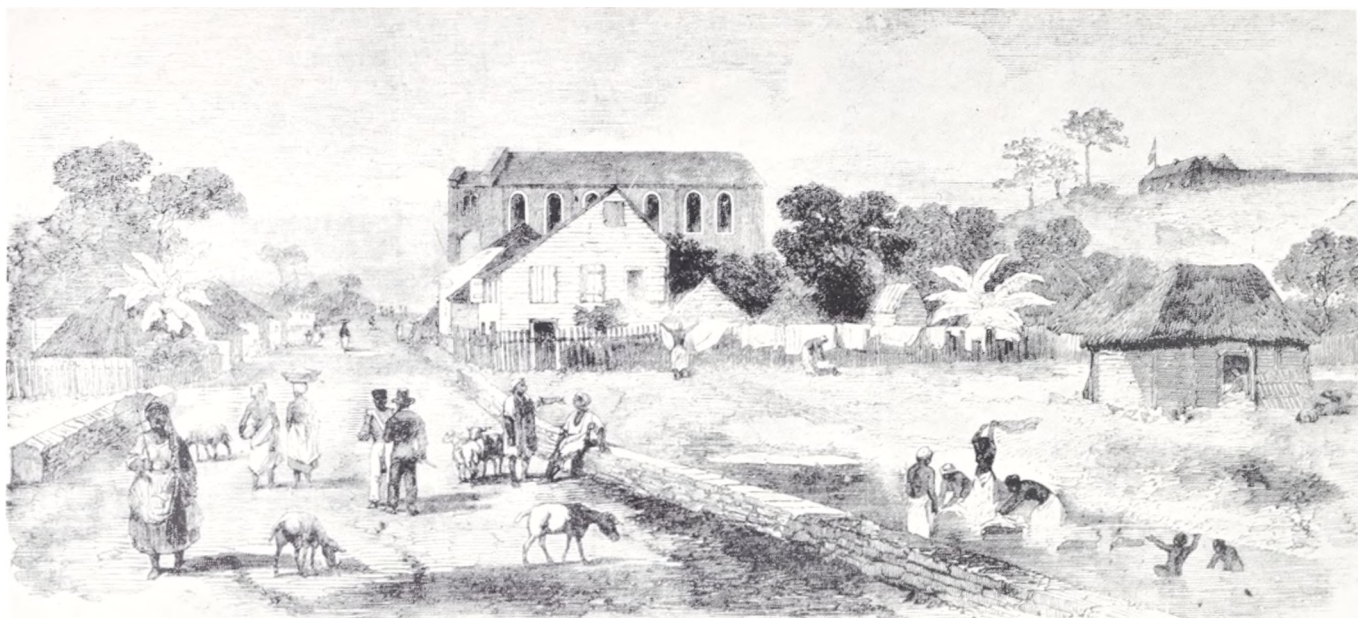
De engelske orlogsskibe måtte i en række tilfælde bruge magt, når de i rum sø ville stoppe et skib, og af og til betød det slaveskibets undergang, således i januar 1820, da HMS Myrmidon kom ind med 6 drenge og 2 piger, som var reddet fra et skib, der var blevet ødelagt – hvor mange voksne sammenlængede slaver er ikke gået til bunds med slaveskibet? I 1830 må en 26-årig befriet afrikaner have amputeret den højre arm som følge af de sår, han har fået i kampen mellem orlogsskibet og slaveskibet. 58 afrikanere, der indbragtes med en engelsk orlogsmænd i 1827, havde været så heldige, at blive reddet fra en portugisisk skonnert, der var blevet slået til vrage på den afrikanske kyst.

De fleste af de indbragte skibe er spanske og portugisiske eller brasilianske, men også franske og enkelte nederlandske antræffes; nordiske skibe finder man ikke i registret.

Opsamlingsstedet i Freetown var en stor indhegnet plads, Liberated African Yard, og herfra udsendtes de befriede efter registrering til det

Fig. 6. Slaver under transport. Detalje fra en med reliefbånd prydet elefantand. Den er lavet et sted i Vestafrika i 1800-tallet, nu i Etnografisk Samling. (Original størrelse).

sted, hvor man skønnede, de burde hen. Nogle blev omgående sendt til hospitalet, andre blev sendt til settlementerne, og de mænd, der havde klaret transporten med helbred og kræfter i behold, fik tilbud om at indtræde i koloniens militære styrker eller at komme ombord som matroser på de engelske skibe. Børn blev enten sendt til skoler, oprettet specielt for sådanne, eller blev sat i huset hos familier i Freetown. Departementet oprettede også en forsøgsgård „Why-not-estate“, hvor drenge fik lært landbrug, inden de sendtes ud til egen bosætning. Men mange nåede aldrig så vidt, gang på gang nævnes ud for et navn „Died in the Yard“, eller der er tilføjet et tal om dem, der døde på hospitalet. Af 190 personer landsat fra en spansk skonnert i februar 1836, døde 36 på hospitalet, og af 214 mænd fra et andet spansk skib i august 1835, døde de 91 på hospitalet.

Det var naturligvis ganske umuligt for den lille by Freetown at op-
suge en så voldsom befolkningstilvækst, og meget snart begyndte man på
at oprette nybygger-landsbyer på den halvø, hvor Freetown ligger. Da
byerne blev grundlagt af englændere, fik de engelske navne. Disse sett-
lements eksisterer endnu med Leicester, som den ældste liggende lige
bag Freetown, – de øvrige bærer navne som Aberdeen, Gloucester,
Kent, York og Wellington, eller også blev de opkaldt efter engelske kongelige personer Charlotte og Regent, eller efter Wilberforce, hovedman-
den i kampen mod slavehandelen; ja, selv et Waterloo findes. I disse
småbyer byggedes der i samarbejde med missions-organisationer kirker
og skoler, og jorden blev udlagt i smålodder, og i løbet af 1830erne
opførtes der gode træhuse, hvoraf mange står endnu. Der blev anlagt
veje og gravet brønde, og Liberated African Department søgte også at
fremme landbruget ved at give såsæd og husdyr.

Fig. 7. Pademba Road i Freetown. (Tegning i Illustrated London News 1856). Den lange lige vej fører fra bykernen ud til en forstad, der blev bygget, hvor der tidligere havde ligget en landsby, hvis indfødte Temne-befolkning regeredes af en „headman“, der hed Pa Demba.

Administrationen i Freetown søgte ved fordeling af de befriede at anbringe disse i settlements, hvor de havde chance for at træffe landsmænd, ligesom man også sørgede for en passende fordeling mellem de to køn. Flere gange afsendes fra Freetown unge kvinder for at blive gift med mændene i kvindeløse settlements, og de forsynes endog med udstyr. I 1827 sendes således „16 kvinder fra slaveskibet Los dos Amigos for at blive gift med de mænd, der her er nævnt i margin. De er hver for sig forsynet med følgende genstande: 5 yards stribet bomuldsstof, nok til to klædninger, et tæppe, en måtte, en tinpande, en kop og en ske“.

Trods alle anstrengelser lykkedes det naturligvis ikke altid at finde den rette placering, og resultatet blev, at hele halvøen hurtigt blev præget af vagabonderende grupper og enkeltpersoner, der fortvivlet søgte efter landsmænd eller måske endda familiemedlemmer, sådan „disorder“ kunne naturligvis ikke accepteres af departementet, og det indskærpedes managers i settlementerne at holde sammen på de folk, der sendtes i deres varetægt. I 1838 måtte manager i 2. Eastern District notere, at 2.197 personer var forsvundet, og han kaldtes da også omgående til Freetown for at afgive forklaring. Vagabonderingerne var nu ikke så tilfældige endda. De befriede afrikanere var i de fleste tilfælde ivrige efter at bygge op, og for at sikre tilværelsen og gensidig hjælp organiserede de efter hjemligt forbillede laug og foreninger, de såkaldte societies, der i mange tilfælde stod bag en gruppes udvandring fra et

Fig. 8. Nybyggerbyen Regent i bjergene syd for Freetown. (The Quarterly Papers of the Church Miss. Soc. no. 21. 1821.)

Fig. 9. Kirken i Nybyggerbyen Leicester, fot. 1966. Den lille kirkebygning stammer fra Leicesters grundlæggelse som settlement for befriede slaver.

settlement til et andet. Efterhånden skubbede de forskellige befolkningsgrupper sig til rette med hinanden på Freetown-halvøen, og kun i de sjældneste tilfælde blev en landsby præget kun af én befolkningsgruppe. I vore dage bærer en del af byen Freetown navnet Congo-town; den grundlagdes uden departementets indblanding af en gruppe fra Congo, der først var blevet anbragt længere inde i landet.

De befriede afrikanere kom fra mange dele af Afrika, men en meget stor del kom fra den nigerianske kyst og tilhørte Yoruba-folket. Disse nye Yoruba-indbyggere i Sierra Leone fandt sig forholdsvis hurtigt til rette under de nye forhold, og mange af dem viste sig at være store handelsmænd, så flere nåede frem til at blive ganske velstående folk, der kom til at spille en betydelig rolle inden for de societies og forbund, der som et slags bystyre opstod i de enkelte settlements. Disse societies var med til at binde de forskellige landsbyer sammen, ligesom de også var bindeled til de stammefrænder, der boede i Freetown. Liberated African Department var det centralorgan, der havde ansvaret for det store experiment, men uden afrikanernes egen hjælp og vilje til at bygge op ville det aldrig være gået.

Et vigtigt led i projektet var skolen og kirken, og Christian Mission Society og andre missionsselskaber arbejdede sammen med departementet på at oprette skoler, bygge kirker og for at udbrede en fælles tro, den engelske protestantisme, og et fælles sprog og kulturpræg, – det engelske. Den første hæsblæsende nybyggertid var overstået i 1840'erne, og landets indbyggere blev i de følgende årtier præget af den tids opfattelse, det vil sige, at den victorianske kultur blev accepteret, og det er ejendommeligt at se, at den stadig præger Freetowns gode borgerskab i vaner, såvel som i klædedragt og moralbegreber.

Da der ikke i Freetown fandtes nogen enkeltgruppe, hvis sprog med

rette kunne blive det dominerende, så blev engelsk accepteret af alle de afrikanere, der efterhånden landsattes i kolonien, der på denne måde fik et fællessprog, der muliggjorde den videre samfundsopbygning. Alle lærte engelsk i skolen, og alle antog efterhånden engelske slægtsnavne. Men selv om man derved fik et fællessprog, så virkede dette dog væsentligst som skriftsprog, mens talesproget blev formet ud fra sine egne love, og blev til det nye sprog, krio, der vel nærmest må betegnes som en slags engelsk bygget på Yoruba-syntax og med et ordforråd, hentet fra mange sprog. Det er ikke pidgin-engelsk, men et selvstændigt kultursprog, der brugtes og bruges i al daglig konversation. Da alt skriftligt materiale fortsat udfærdigedes på regelret engelsk, er det ret begrænset, hvad der findes af skriftligt krio, men en række tekster er dog for hånden, således Shakespeare's „Julius Caesar“.

Padi dem, kohntri, una ohl wey dey
na Rom. Meyk una ohl kak una yeys.
A kam ber Siza, a noh kam preyz am.

Således lyder de indledende ord i Antonius' berømte tale.

Forholdet mellem de oprindelige kolonister og de landsatte afrikanere var i begyndelsen ikke det bedste. Da det første slaveskib, det franske „Maria Paul“ indbragtes i november 1808 med 60 slaver ombord, blev 35 af dem udtaget til at hugge vej gennem skov og krat fra Freetown til det nyoprettede settlement, hvor de hver fik 2 acres jord. „De bor sammen med deres koner i et midlertidigt settlement i nærheden af deres arbejdsplads, og de adskiller sig fra kolonisterne ved at være mere loyale, ordentlige og respektfulde, – de får laveste lønning i kolonien, nemlig 9 pence pr. dag samt ris, ellers er der ingen udgifter“ læser man i Liberated African Register. De oprindelige kolonister mente, at de

Fig. 10. Folkeliv i Freetown. (Illustrated London News 1836). Den maskerede skikkelse tilhører et af de hemmelige selskaber, hvis ideer bundede i afrikansk religion og tradition. Såvel i religiøse forhold som i påklædning blandedes afrikanske og europæiske traditioner.

landsatte passende kunne bruges til det hårde arbejde, som vejbygning var, men departementet modsatte sig bestemt, at de anvendtes til andet arbejde end det, der var nødvendiggjort af deres egen etablering.

Mange af de børn, der sattes i huset hos Freetown-familier, har også fået lov at arbejde hårdt for føden, men på den anden side havde de de største chancer for hurtigt at assimilere sig med koloniens oprindelige indbyggere, mens denne proces gik langsommere ude i settlementerne, hvor det væsentligt var påvirkningen fra kirken og skolen, der skabte enhedspræget.

Da det var svært for Christian Mission Society at skaffe tilstrækkeligt med europæere, der ville gå ind i dette arbejde, begyndte man i 1815 at uddanne afrikanere som lærere og præster, og da man i den bayerske missionær Haensel fandt en dygtig pædagog, blev det ham, der forestod arbejdet. I 1828 begyndte han i en bygning ved Fourah Bay, lige øst for Freetown. Hans allerførste elev var en dreng, der i 1822 var blevet landsat fra et slaveskib. Drengen fik navnet Samuel Ajai Crowther, og han endte sine dage som biskop i Nigeria, det land, hvorfra han oprindeligt var kommet.

„Den befriede afrikaner, der er så nedværdiget og fornedret ved sin første ankomst, når gradvist op på et andet stade. Hans trolddom og besværgelser erstattes af en i det mindste udvortes form for kristendom. Kønnenes indbyrdes frie samkvem skaber mulighed for ægteskaber, og de deraf følgende gensidige pligter, forældre og børn imellem, opstår. Han bliver derved arbejdssom og ordentlig, og i løbet af nogle få år finder man den tidligere „vilde“ enten som en nyttig håndværker eller småhandlende i byerne, eller også som landarbejder omgivet af familien og med gode muligheder for at understøtte sig selv på den måde og med den komfort, som det civiliserede liv byder. De gamle trøster sig over tabet af deres hjemland ved at betragte børnenes frihed, og børnene glæder sig over friheden som deres første fødselsret“.

Sådan skrev Lieutenant-Govenor O. Temple i 1834 i en indberetning til London, og han havde ret – Takket være de befriede afrikaneres egen indsats og den støtte, som den fåtallige administration af Liberated African Department kunne yde, gik det forbavsende godt med at få anbragt de mange tusinde befriede slaver i det lille samfund, som Freetown udgjorde.

Skolen i Fourah Bay arbejdede i lighed med andre skoler på halvøen videre med den opgave at skabe en enhed, og i 1847 ændredes Fourah Bay-skolen til at være et slags universitet, hvorfra unge uddannede afrikanere drog ud, ikke blot til kolonien Freetown og til Sierre Leone, men også til andre dele af Vestafrika, hvor de overalt kom til at optræde som ledere i den genrejsning af afrikansk selvfølelse og værdighed, som kom til at præge slutningen af 1800-tallet, og som er en væsentlig baggrund for den politiske selvstændighed, som Vestafrika generhvervede ved dette århundredes midte.

Fig. 11. Brandjern brugt ved mærkning af slaver. Mange af de i Freetown landsatte slaver havde sådanne mærker indbrændt i huden. (The Wilberforce House, Kingston Upon Hull).

Bronzealderhuse i Vestjylland

Af C. J. BECKER

Det vakte opsigt i den hjemlige arkæologi, da man for godt og vel fyrre år siden begyndte store udgravninger ved Ginderup i Thy, hvor nogle af de første tomter af oldtidshuse var dukket frem. Forud for denne undersøgelse var vore oldtidsfolk bogstavelig talt husvilde. Eller sagt på anden måde: man vidste ikke noget om, hvordan de havde boet.

I dag er situationen som bekendt en anden. Vi ved lidt både om de gamle stenalder-jægeres enkle hytter og om huse, ja landsbyer gennem yngre stenalder. Fra ældre jernalder kendes hustomter i hundredvis, og gradvis dukker nu den senere jernalders boliger frem. Det er ikke længere nogen kunst at finde et oldtidshus. Men hvad med bronzealder-folkets boliger? Ja, her er et problem, for hidtil er der bare meldt om én eneste plads – ved Fragtrup i Himmerland – hvor man for en halv snes år siden fandt rester af et par temmelig store huse. Hidtil er der ikke fremkommet hverken beretning eller billeder fra denne gravning, så det er forståeligt, at Johannes Brøndsted ikke uden videre ville

Fig. 1. Landskabet omkring Ristoft i Torsted sogn er præget af vor tids dyrkning, og ethvert spor af bronzealderens bopladser er forlængst jævnet ud. I virkeligheden giver billedet heller ikke noget rigtigt indtryk af et bronzealder-landskab, men sådan ser finde-stedet nu engang ud i dag.

Fig. 2. Ristoft. En af brandgravene fra ældre jernalder. I dette tilfælde har man knust et stort lerkar og lagt skårene ned over de brændte ben samt andre rester fra ligbålet.

godkende, at der var tale om langhuse fra netop yngre bronzealder. Det havde længe været en smuk teori, at bronzealderens erhverv ikke krævede solide boliger, som lod sig påvise så lang tid efter. Andre forskere mente, at bronzealder-husene måtte være der, og at man bare skulle lede efter dem, hvad man da helt rigtigt er begyndt på i de seneste år herhjemme.

Men arkæologi er et lunefuldt fag. Når der i det følgende kan fortælles om ny lokalitet med de så eftertragtede bronzealderhuse, er der hverken tale om systematisk eftersøgning eller om fremsynet forskning. En skønne juli-dag sidste år tegnede husene sig nok så nydeligt, fordi de tilfældigvis lå på en mark, der blev gennemført af helt andre grunde.

I sidste årgang af „Nationalmuseets Arbejdsmark“ er der givet en oversigt over nogle gådefulde jyske stenaldergrave, som i stort tal er dukket frem gennem de seneste år. De såkaldte stendyngegrave er anlagt under flad mark, og intet spor i overfladen røber, hvor de findes. Da de samler sig til langstrakte gravfelter, må man systematisk gennemgå temmelig store arealer – hvis man vil prøve på at afdække en sådan plads fuldstændig. I juni og juli 1967 blev der arbejdet videre i Torsted mellem Ringkøbing og Holstebro, hvor man hidtil havde undersøgt

Fig. 3. Den restaurerede urne fra jernalder-graven midt i hus III. Højde 20 cm. (Ringkøbing Museum).

74 stendyngegrave, der lå i smågrupper langs en næsten 1200 meter lang linie. Udgravningerne, der ligesom flere af de foregående blev finansieret af Carlsbergfondet, og som foretoges i samarbejde med Ringkøbing Museum, omfattede denne sommer en 3 tdr. land stor mark tilhørende gårdejer Einar Andersen, Ristoft. Der er grund til at takke alle parter, og ikke mindst medarbejderne med stud. mag. Hans Rostholm i spidsen, for fortsat støtte, for al mulig hjælp og for en virkelig fin arbejdsindsats.

To år tidligere havde efterårsplojningen på samme mark ramt stenlægnings og grave, der undersøgtes af lokalhistorikeren, lærer Alfred Kaae for Ringkøbing Museum. Dengang var resultatet 13 stendyngegrave og et par tidlige jernalder-urner. Samtidig blev det klart, at de hørte til samme store gravplads som stendyngegravene på naboejendommen Bondesgård (se „Nationalmuseets Arbejdsmark“ 1967, s. 27). Og derfor kom de store undersøgelser i gang i 1966 og 1967 med gennemsøgning af et større areal.

Resultatet af sommerens undersøgelser af stendyngegrave på de omtalte tre tdr. land ved Ristoft er der ingen grund til at komme ind på. Der var „kun“ 10 nye stenalder-begravelser her. Det svarede bestemt ikke til forventningerne. Men den særlige udgravningsmetode har mu-

Fig. 4. Ristoft. Hus III set fra øst efter at alle stolpehuller er tømt.

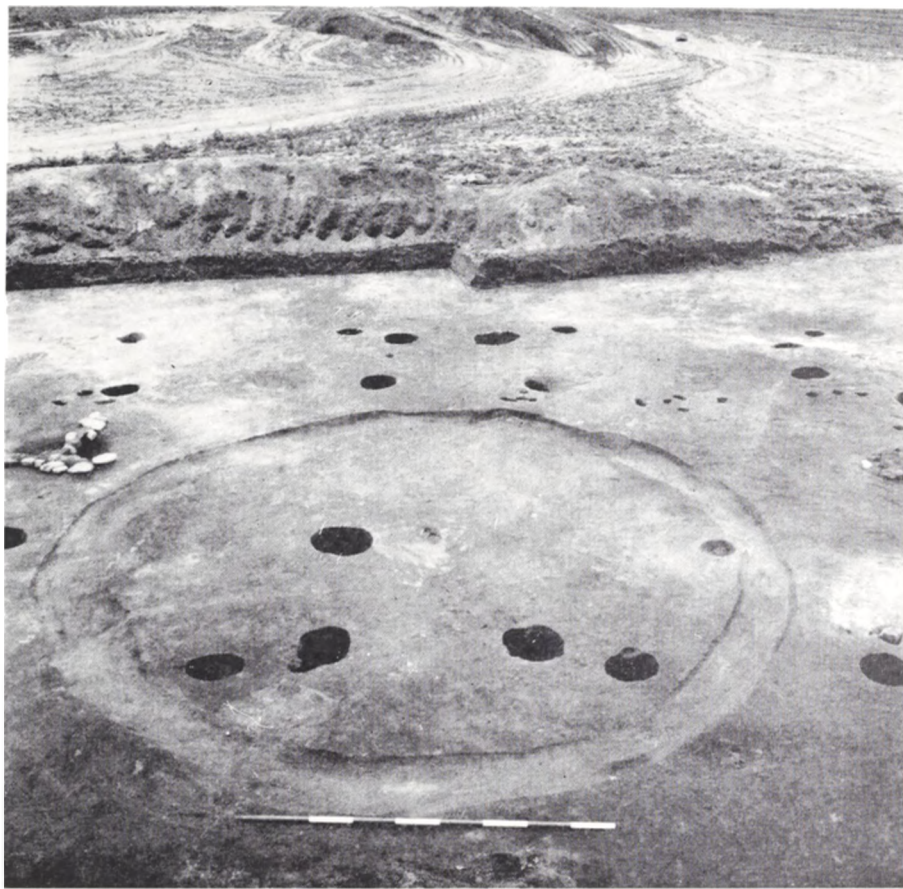

lighed for at bringe meget andet for dagen og stiller lederen over for visse problemer; hvad skal man undersøge nøjere, og hvad er man nødt til at lade ligge for ikke at tabe det egentlige mål af sigte. Her på Ristoft kunne man således ane spor efter højryggede agre, den sene jernalders og middelalderens almindelige form for marker. Agrene var omkring ti meter brede, og i lavningerne mellem dem stod furerne efter de svære hjulplove visse steder klart. Andre steder tegnede den endnu ældre pløjning med ard sine krydsmønstre i undergrundens sand. Disse problemer turde vi ikke følge op. Også svage spor af en lille bosættelse fra tidlig del af yngre stenalder var det klogt at lukke øjnene for.

I den sydlige del af marken var der urnegrave og brandpletter fra tidlig førromersk jernalder. Vi fandt yderligere syv, men i de fleste tilfælde har især den ældre dyrkning været hård ved dem. Kun i en af urnerne var der gravgods, en forbukket halsring og en såkaldt øskenring (vist et bæltelukke) af bronze. Lerkarrene fortæller, at pladsen har været i brug i jernalderens allerførste del (ca. 500–400 f. Kr.).

Så var der spor af bronzealderbebyggelse på marken. Bortset fra nogle af de gådefulde ildgruber, som efter erfaringer andetsteds nok stammer fra den tid, stødte vi på et par regulære ildsteder. Også lærer Kaae hav-

Fig. 5. Detail-billede af hus III. Man ser forrest den sydlige indgang (dobbelt stolper) og jernalder-gravens ringgrøft. Helt til venstre ses rester af husets vestlige ildsted.

de ved sin undersøgelse haft fat i et lignende og berettede samtidig om et svagt lergulv; vi var derfor opmærksomme på muligheden for hustomter. Ud fra ildstederne begyndte vi så at lede efter stolperester og fandt først nogle temmelig svære, lerfyldte huller og derefter nogle mindre og langt utydeligere spor efter stolper eller pæle. Nu arbejdede vi samtidig på den nærliggende jernalderboplads ved Grøntoft med dens snesevis af hustomter, som kom frem under lignende forhold (ja, udtrykket „snesevis“ er ikke overdrevet, for efter afslutningen af samme års gravning er der i alt undersøgt 75 huse her). Alligevel havde vi store vanskeligheder med at få fat i de huse, som *måtte* være her på Ristoft. Først efter megen brug af skovl og graveske, efter at have flyttet jordbunker gang på gang for så til sidst at hente den store traktor med jordskraberen fra Grøntoft lykkedes det.

Arbejdet – og spændingen – ved at finde frem til planen over husene skal læserne ikke trættes med. Det må være nok straks at fortælle, at der her på Ristoft har været mindst tre store huse. De har ligget spredt, med en snes meters afstand, men det er ikke muligt at afgøre, om de har dannet et lille samfund, eller om kun ét af dem har været i brug ad gangen. Derimod ligner de hinanden så meget, at man får indtryk af en fast byggeskik eller måske rigtigere en bestemt hustype.

Klarest ligger forholdene ved det sydlige hus, som er vist på fig. 6. På planen ses hele det afdækkede område samt alle nedgravninger, som tegner sig her. Omtrent i midten har man en tydelig, næsten cirkelrund rende med en diameter af 5 meter. Det er ringgrøften fra en af de førromerske småhøje, en såkaldt tue, i hvis centrum der har været nedgravet en urne med brændte ben. Både den og et lille ildsted lige nordvest for var udgravet i forvejen, men atter tildækket. Allerede dengang bemærkedes omkring ildstedet noget, der lignede et lergulv; urnegraven var tydeligt skåret ned i det og måtte derfor være yngre. Da urnen (fig. 3) efter sin form er fra den tidligste del af førromersk jernalder, må gulvet være fra samme afsnit eller endnu ældre.

Nu var det ved den ny udgravning let nok at finde frem til ringgrøft og ildsted, men hvad med lergulvet? Man kunne ganske rigtigt se et svagt lerblandet lag, men det var ikke muligt at finde nogen klar afgrænsning. Derimod kom der mere facon over stolpesporene. På planen er to forskellige slags huller markeret med sort. Der er først nogle ret store nedgravninger, der foroven er 40–50 cm i diameter, og som kan følges 30–60 cm ned i undergrunden. Det er dem, der foroven er pakket med fedt ler, således at de tegner sig klart. Disse huller er anbragt i to parallelle rækker og svarer nøje til jernalderhusenes tagbærende stolper. De andre sorte huller på tegningen danner en regelmæssig linie ca. 1,5 meter længere ude; her har væggen stået. Disse huller er mindre end de første, omkring 20 cm brede og når kun omkring 10–20 cm ned i undergrunden. De er langt vanskeligere at se, da der ikke er ler i fylden, blot sand, som er en tone lysere end stedets naturlige bund.

Ildsted, tag- og vægstolper tegner da en tydelig hustomt, der har været 19,5 meter lang i retning øst-vest (med en lille drejning sø-nv) og 6 meter bred. Ildstedet ligger centralt i vestenden, og ud for det tredje par tagstolper må der have været to indgange i langsiderne, anbragt lige over for hinanden. Her ses nemlig et ekstra sæt stolper, der er placeret lidt inden for væg-linien, og som har givet en åbning på lidt mindre end en meter. Øst for indgangen er der endnu et ildsted. Uheldigvis findes omkring det en række stolpehuller, der ikke rigtig synes at passe ind i det ellers så regelmæssige hus, men der er heller ikke nok til et nyt hus med både væg- og tagstolper. Trods en del arbejde lykkedes det ikke under gravningen at få klaret problemet, hvorvidt begge ildsteder har hørt til ét og samme hus, eller om der har ligget to huse på stedet; i sidste tilfælde kan det blot have været en mindre bygning, for der er ingen „ekstra“ stolpehuller længere ude.

Den østlige del af den store hustomt er lige så regelmæssig som vestenden, med lerfyldte tagstolper i to rækker og den enkle linie af vægstolper. Gavlene er interessante, idet de hver består af tre stolper, men uden nogen markering af hjørner: væglinien er med andre ord skåret skråt af, en detaille, som er helt ukendt i ældre jernalder. Hvad husets ret store østlige del har været anvendt til, røber fundene ikke. Til trods

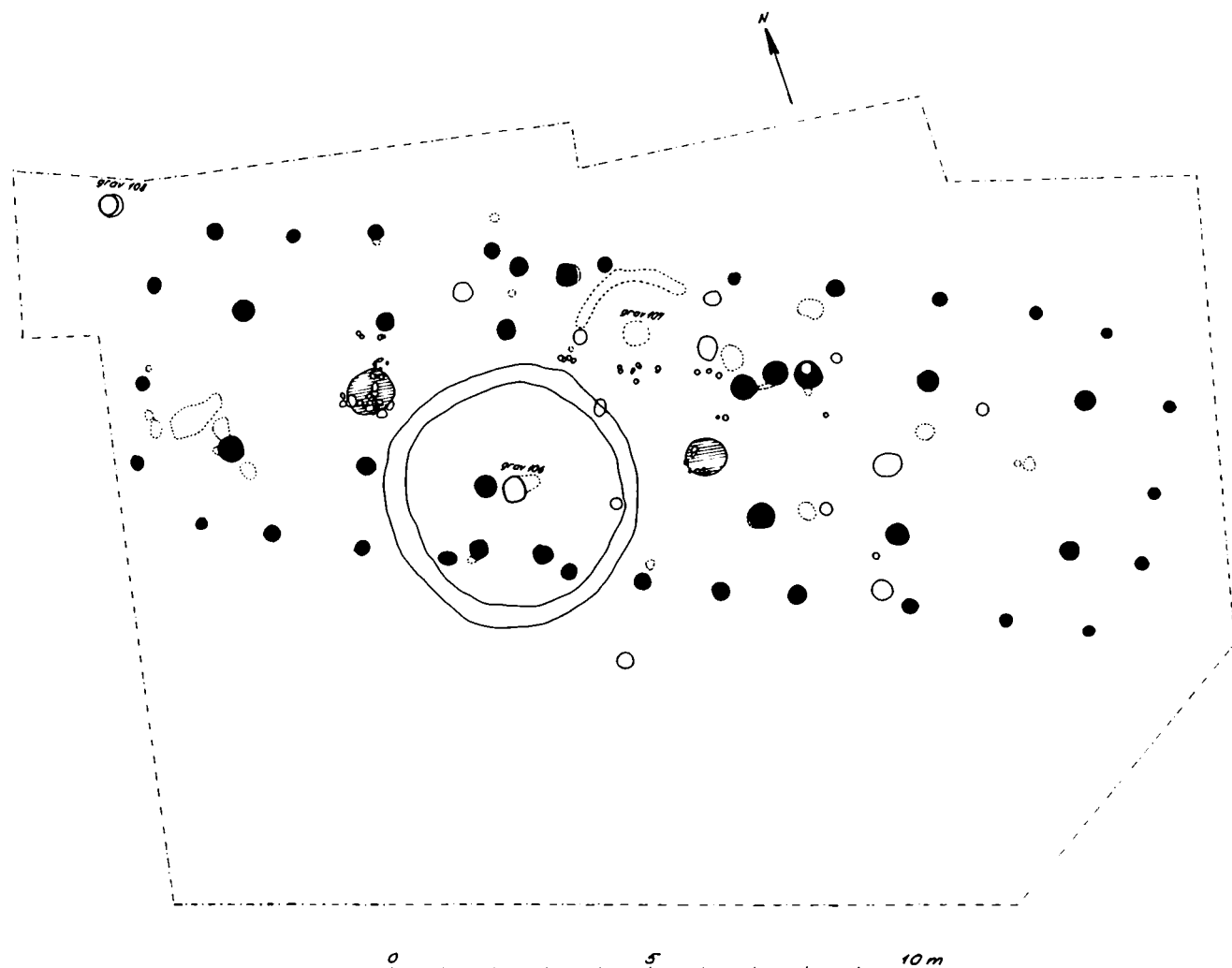

Fig. 6. Plan over det udgravede areal omkring hus III. Alle de fundne stolpehuller og nedgravninger er vist, men for tydelighedens skyld er bronzealderhusets tag- og vægstolper markeret med sort. Husets ildsteder er tegnet med skravering. Den store kreds angiver grøften omkring en ældre jernalders urnegrav.

for at der ikke kan være pløjet ret meget bort af det gamle gulv – det viser ildstederne –, er der ikke det ringeste spor af båse eller andre skillerum; hvis der har været store husdyr her, kan de ikke have været anbragt på samme måde som i de tilsvarende jernalder-tomter.

Direkte under det østlige ildsted var en grube med lidt trækul og skår af tre-fire lerkar, som tydeligt angiver yngste bronzealderperiode. Men ellers var det forbløffende så få fund, der kom frem. Lidt lerkarskår (også yngre bronzealder) og et par knusesten var alt. Husets alder er dog sikker nok, dels fordi de omtalte skår er så typiske, dels fordi der som nævnt er anlagt en grav fra den allerførste jernalder oven i tomten.

De to andre huse skal blot omtales kort. Det nordligste (hus I) har samme svære tagstolper, tilsvarende vægge, tre af de samme indgange og ligeledes to ildsteder. Her var det blot lidt usikkert, om vi står over for ét eller to huse, fordi midterpartiet ligger hen over en stribe stenaldergrave, der undersøgtes 1965, og fordi der på samme område findes en række ildgruber, der antagelig ikke hører til huset, men som er ældre end dette. Meget taler dog for, at der kun er ét hus, som så har været

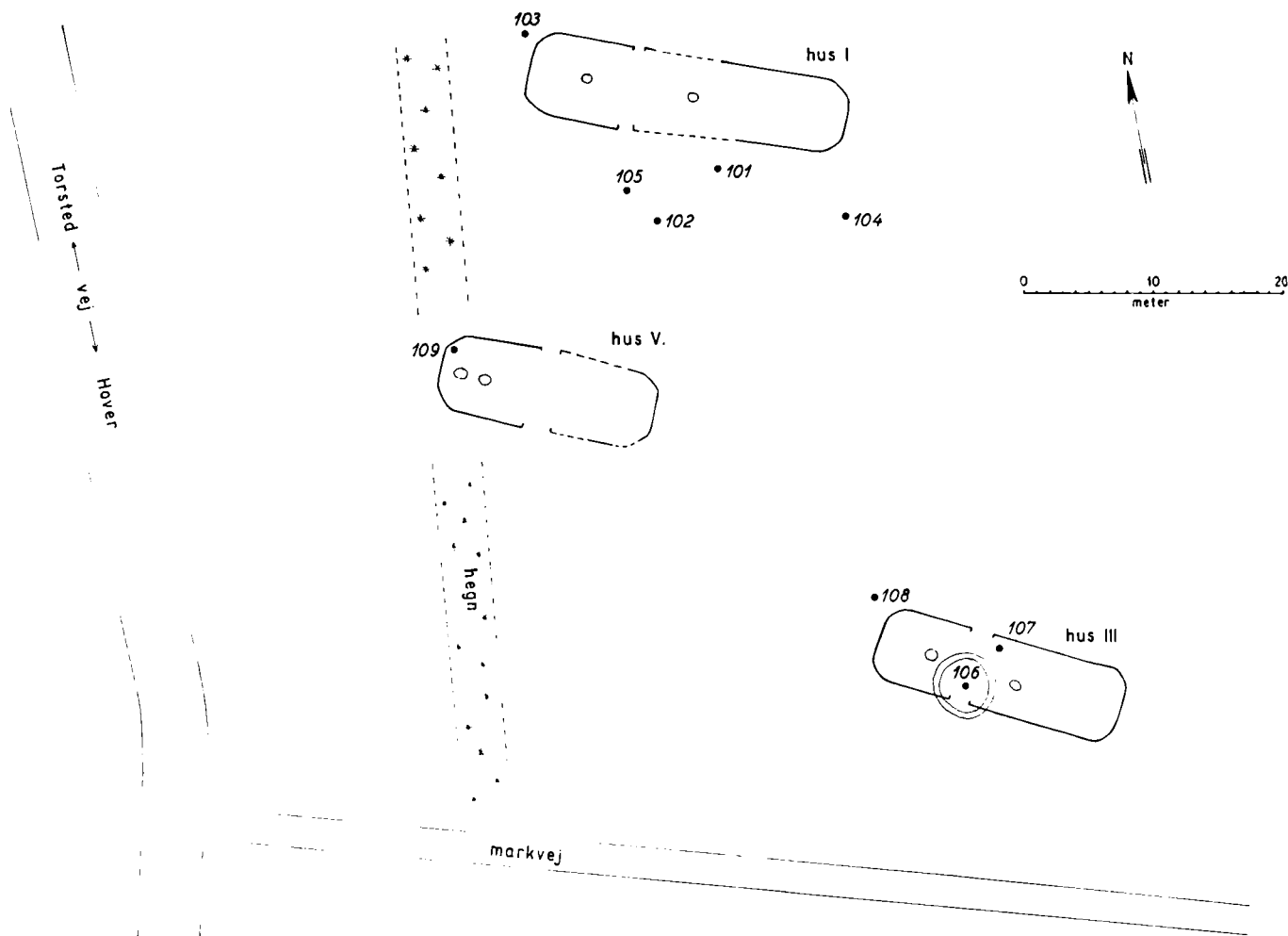

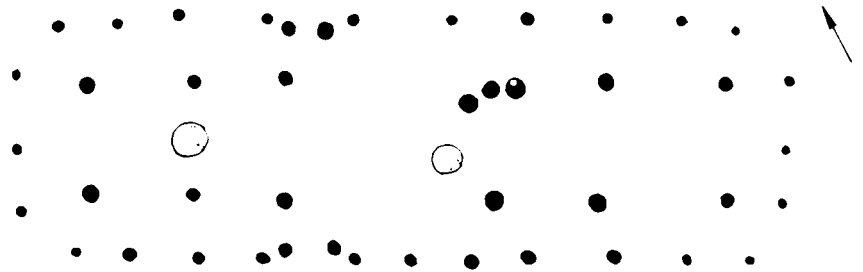
Fig. 7. Situationsplan over den udgravede del af bronzealder-bopladsen. Foruden tre store huse er vist de lidt yngre jernaldergrave (med numre fra 101-109). Man må forestille sig, at hustomterne allerede har været jævnet, da stedet anvendtes som gravplads i tidligste jernalder. Derimod er de langt ældre stenalder-grave fra samme mark ikke angivet.

24,5 meter langt og indtil 6,5 meter bredt, dog lidt smallere i østenden. Vestpartiet med det ene ildsted, som ligger midt mellem de fire sværeste tagstolper, tegner sig helt klar; de to nævnte sæt tagstolper står med næsten 5,5 meters indbyrdes afstand, et vidnesbyrd om en overlegen tømmerkonstruktion.

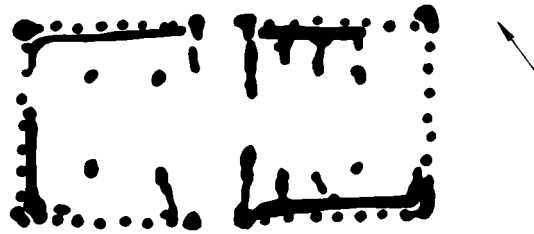
Det mellemste hus møder med samme problem: én eller to tomter. Igen er der uklarhed omkring midten, hvor der her er alt for mange stolper. Antagelig har man at gøre med et ca. 17 meter langt og 6 meter bredt hus. I øvrigt ses de samme enkeltheder ved ildsteder, stolpehuller og den samme eller endog større fundfattigdom. Kun ganske enkelte bronzealderskår og intet andet.

Kort sagt, det lykkedes at få fat i tre tomter efter huse, som må stamme fra den alleryngste bronzealder. Det er store langhuse, omkring 20 meter i længden og 6 meter brede. Taget har været båret af to rækker indvendige stolper, således at husene er, hvad man kalder treskibede. I vestenden har der midt på gulvet været et ildsted, og i langsiderne

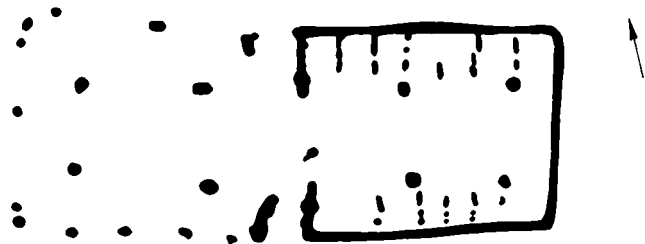
gerne to indgange over for hinanden. Med omtrent samme vendinger kunne man beskrive det efterhånden velkendte jyske jernalderhus. Er det så ikke denne hustype, som blot er blevet et par århundreder ældre? Nej, det går ikke, for der er samtidig så store forskelle, at man må sige, at husene fra Ristoft ikke er af „jernalder-type“. Netop i de sidste tre somre har man på bopladsen ved Grøntoft i Nørre Omme sogn, bare 10 km øst for Ristoft, fået fat i vore hidtil ældste jernalderhuse, måske kun

RISTOFT. HUS III

GRØNTOFT. HUS B IX

GRØNTOFT. HUS A I

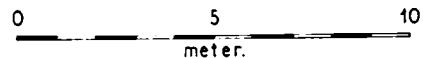

Fig. 8. Tre store langhuse henholdsvis fra yngste bronzealder (Ristoft), ældste jernalder (I periode af førromersk tid) og, nederst, fra II periode af førromersk jernalder. Skønt alle husene har to rækker indvendige stolper og indgang på langsiden, er der tydelig forskel i konstruktionen mellem bronzealder-huset og især det første jernalder-hus. Planerne er vist i samme målestok.

100 år yngre end de nyfundne bronzealder-tomter. På fig. 8 er tegnet tre langhuse, der hver for sig må kaldes typiske, store huse. Øverst har vi det bedst bevarede Ristoft-hus, så et tilsvarende periode I-hus fra Grøntoft og nederst et regulært langhus af den form, som bliver almindelig i næste periode. Hvis der skulle være en direkte forbindelse mellem de tre huse, måtte den kunne ses i samme rækkefølge. Ikke alene er der forskel i størrelsen på de to øverste. Hele konstruktionen må have været anderledes: i bronzealderen en enkelt væglinie med afskårne hjørner, i ældste jernalder derimod dobbelt væglinie og særlig kraftige hjørnestolper. Indgangene er bygget forskelligt, ildstederne er lavet efter andre principper (i bronzealderen ler og sten, i jernalderen altid en lerflade, som helt dækker et underlag af sten eller grove skår). Endelig er de svære tagstolper i Ristoft pakket med ler, hvad man praktisk talt ikke finder i tidlig jernalder. At disse tidlige jernalderhuse hurtigt udvikler sig til større og bredere bygninger med en enkelt væglinie, er en helt anden sag.

Hvordan nu med de huse, som allerede er nævnt flygtigt ovenfor, dem fra Fragtrup i Himmerland? To huse er undersøgt her, men der vides at ligge flere på stedet. De har samme orientering og omtrent samme dimensioner som Ristoft, selv om længden ikke er helt sikker – der kan have været to tomter ind over hinanden også her. Fragtrup-husene har været treskibede og med lergulv i vestenden. Væggene har været markeret af en enkelt række stolper ligesom i Ristoft, dog mere tætstillet. Husenes hjørner synes afrundede. Kort sagt, Fragtrup hører til samme type som Ristoft. Efter de fundne skår er de en smule ældre, fra midten af yngre bronzealder.

Beslægtede huse er i de seneste år kommet frem også i Holland, samtidig med at man gennem omfattende gravninger både her og i Nordvesttyskland har fået et langt bedre kendskab til også den tidlige jernalders huse. Hvad man allerede for flere år siden formodede, er nu bedre underbygget: Jylland, Nordvesttyskland og det nordlige Holland har gennem århundreder haft fælles hustyper. De vestdanske jernalderhuse og med dem de regulære landsbyer begynder her i landet lige omkring den tidligste jernalder, d. v. s. ca. 500 f. Kr. Men sydpå kan de følges et par århundreder længere tilbage i tid, således at det nok er rimeligt at betragte de danske huse og hermed landsbyen som noget nyt, der kommer til os udefra. Forud for dem har vi i Jylland de store, spredt liggende eller isolerede langhuse, som fundene i Fragtrup og Ristoft for første gang har vist os. Også de er i deres oprindelse fremmede og knytter sig til en fælles nordvesteuropæisk bronzealdertype.

Det har taget urimelig lang tid for os at få fat i de danske bronzealderhuse, og sporene står ikke alt for tydelige. Men især det lidt overraskende fund ved Ristoft har gjort det klart, at man må tænke sig vore bronzealderforfædre boende i store, velbyggede træhuse. Vi er nu godt på vej til at løse bronzealderens boligproblem.

Ashanti-vægtlodder fra Carl Kjersmeiers samling

Af TORBEN LUNDBÆK

Hovedparten af Afrikas skulpturelle kunst er monumental. Kunstværkerne er som regel en idealiseret gengivelse af virkeligheden, præget af ophøjet ro og værdighed.

En undtagelse fra denne regel finder man i den miniature-metalkunst, som går under navnet ashanti-vægtlodder, en hidtil ret upåagtet side af den afrikanske kunst, hvis gengivelser af dyr og mennesker er præget af en sjælden livlighed og humor.

Etnografisk Samling, som indtil for nylig kun ejede et ret ubetydeligt antal af disse småfigurer, modtog i foråret 1968 en samling på ikke mindre end 795 stykker, som en del af Carl og Amalie Kjersmeiers testamentariske gave til museet.

Størstedelen af denne samling, hvoraf knapt hundrede figurer findes gengivet i Carl Kjersmeiers bog: „Ashanti-vægtlodder“ fra 1948, er indsamlet i Ashantiriget omkring århundredskiftet af den senere guvernør C. H. Armitage, medens andre utvivlsomt stammer fra andre folkeslag i det nuværende Ghana samt tilgrænsende dele af Elfenbenskysten.

Disse såkaldte Ashanti-vægtlodder anvendtes i ældre tid ved afvejning af guldstøv og -korn. Dette var det almindelige betalingsmiddel i den del af Vestafrika, i hvilken guldminering spillede en betydelig rolle, d. v. s. i baglandet til den gamle Guldkyst.

Vægtlodderne er udbredt til dette område af en folkegruppe, som formentlig i det 15. årh. indvandrede fra nord, medbringende et vægt-system med paternoster-ærten som vægtenhed. Det dominerende folk indenfor denne gruppe blev efterhånden ashantierne, som udstrakte deres herredømme til nabofolkenes områder og her igennem opnåede et vist monopol på guldhandelen.

De ældste oplysninger om vægtlodderne stammer fra europæiske kilder fra begyndelsen af det 17. årh. Lodderne havde på denne tid almindeligvis rent geometriske former, således som det stadig er tilfældet hos baulefolket, der for ca. 300 år siden udvandrede fra ashanti-området. Endnu omkring århundredskiftet var et uhyre stort antal vægtlodder i brug. En velstående mand ejede normalt mellem 50 og 100 lodder, hvoraf de fleste var af forskellig vægt, medens andre blot afveg fra hinanden i motiv. Skønt mange lodder bærer spor af justering i form af tilfiling eller pålodning af ekstra metal, er der ingen tvivl om, at der ved en handel normalt blev foretaget to afvejsninger: dels med sælgerens og dels med køberens lodder. Det enkelte lods vægt og motiv svarede ideelt set til de standardlodder, der ofte i et antal af mange hundrede stykker fandtes hos konger og høvdinge; men hertil kommer, at disse personer havde tilladelse til at anvende lodder, der i vægt i nogen grad afveg fra menigmands lodder, for derigennem at kunne oppebære en slags skat på guldhandelen. Det var dette system, samt ikke mindst det forhold, at en kreditor kunne leje et sæt høvdingelodder, når han skulle ud for at inddrive sine penge, som førte til englændernes forbud mod brugen af

vægtlodderne inden for det britiske protektorat ved Guldkysten i slutningen af forrige århundrede.

Skønt vægtlodderne nu er gået af brug i handelen, finder de stadig anvendelse ved udmålingen af religiøse ofre og rituelle gaver. Mange vægtloddet anvendtes desuden i ældre tid af omvandrende sagnfortællere, som illustrerede deres historier med vægtloddernes ofte meget dramatiske gengivelser af personer og scener.

Vægtlodderne fremstilledes normalt af særlige hofsmede. Skønt motiverne hentedes i hoffets samling af ældre lodder, havde den enkelte kunstner rige muligheder for at give det enkelte vægtlod sit eget individuelle præg. Dette var naturligvis i endnu højere grad tilfældet, ved de lejligheder, hvor vægtloddet med nye og ikke tidligere anvendte motiver, blev bestilt af fyrsten.

Lodderne fremstilledes først i voks, som blev omgivet af en lerkappe, der under brændingen hærdedes til en støbeform, samtidig med at voksmodellen smeltede bort. Vægtloddet støbtes nu i denne form, som dernæst måtte ødelægges, når man frigjorde metalloddet. I visse tilfælde støbte man direkte over naturen ved i stedet for en voksmodel at anvende et insekt, en plantedel eller lignende. Metallet var normalt en bronze- eller messinglignende legering; men også sølv- og guldlodder kendes fra hofsamlinger.

Bortset fra de rent geometriske vægtloddet, er motiverne hentet fra den verden, som omgav hofkunstneren. Foruden gengivelser af dyr og planter finder man en lang række miniaturegengivelser af hoffets ceremonielle udstyr, samt dagligdags brugsgenstande som musikinstrumenter, våben, redskaber og værktøj. Hertil kommer menneskefigurer, en-

kelte eller i grupper, som gengiver scener fra jagt, markarbejde, håndværk, ofringer eller livet ved hoffet.

Alle lodderne har en symbolsk betydning. Man har indtil for få år siden ment, at der til hvert lod knyttede sig et bestemt ordsprog, dog således at de geometriske lodders symboler var gået i glemme. Imidlertid har vægtlodderne, som så megen anden afrikansk kunst, vist sig at indeholde flere lag af symboler. For menigmand er lodderne illustrationer til de populære ordsprog og remser, der i et antal af tusinder kendes af alle. Dette forklarer, at man for samme vægtlod kan have mange forskellige udlægninger, samt at man hos menigmand ingen forklaring får på de geometriske lodder, hvis symbolske betydning sikkert altid kun har været kendt af en snæver kreds.

For denne kreds, som har bestået af præster, kunstnere og visse andre personer ved hofferne, har vægtlodderne først og fremmest været religiøse symboler, der refererer til bestemte guddomme. Visse lodder skal tillige minde om bestemte lejligheder eller personer eller måske indskærpe en forordning.

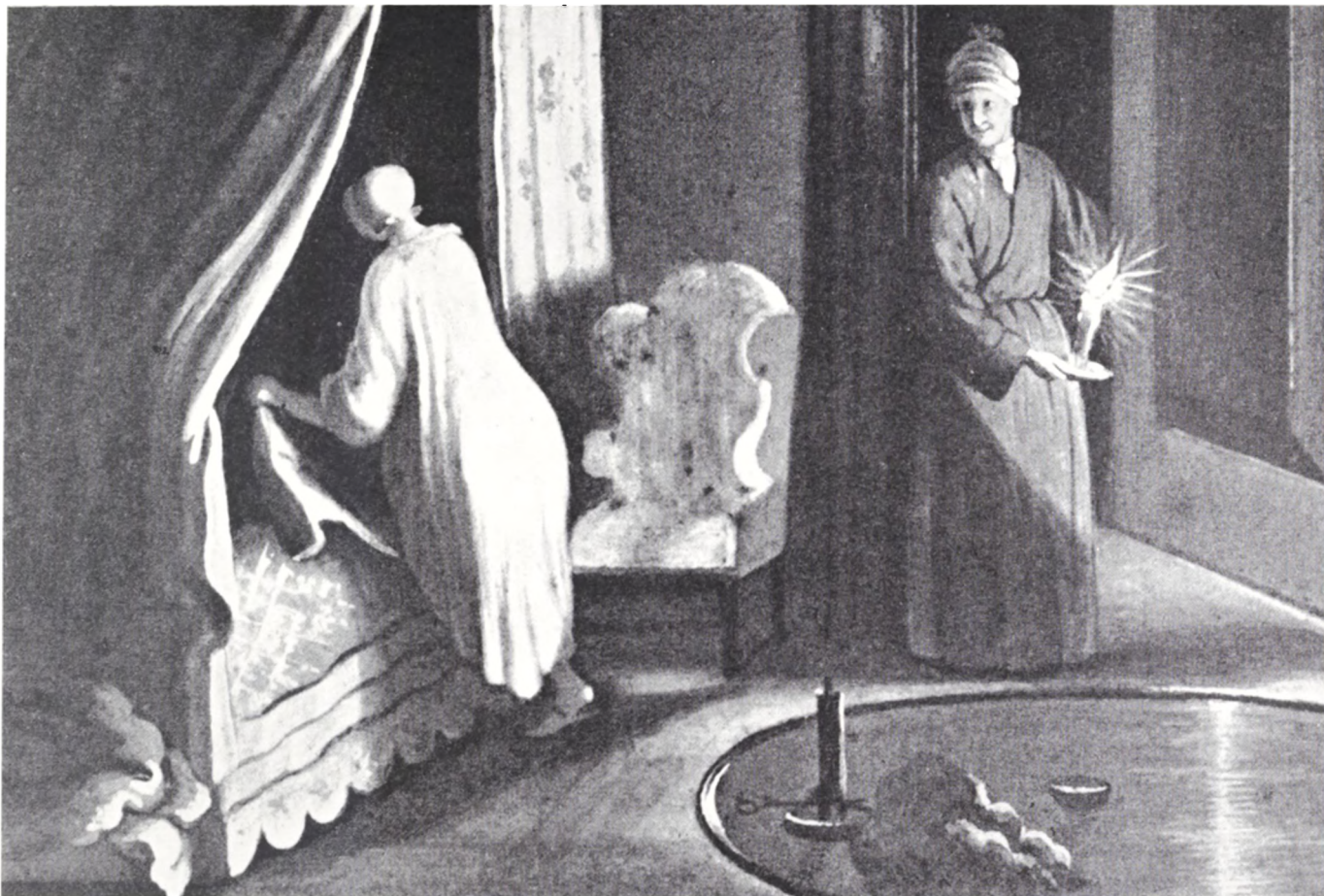
Kjersmeier-samlingen indeholder foruden vægtlodder tillige hele udstyret til vejning: vægte, skeer, mindre metalbeholdere til guldstøv og store rigt udsmykkede beholdere, hvori det øvrige veje-udstyr, samt andre værdigenstande kunne opbevares.

Lodderne i samlingen lader sig foruden efter motiv og vægt også opdele i en række stilarter, som må formodes at afspejle lokale traditioner eller stilistiske perioder, et forhold som endnu ikke har været genstand for nøjere studier. Visse af disse „Ashanti-vægtlodder“ har utvivlsomt tillige været anvendt som smykker eller amuletter, medens andre udelukkende er fremstillet til dette formål og aldrig har været anvendt til vejning. Når man tager i betragtning, at disse mere tvivlsomme lodder ofte er fremstillet uden for ashanti-området, må man indrømme, at betegnelsen ashanti-vægtlod her er temmelig misvisende.

Med samlingen følger endelig et mindre antal metalgenstande af europæisk eller asiatisk oprindelse. Da disse er indsamlet i Vestafrika og bragt til Europa sammen med vægtlodder, må vi gå ud fra, at de har været anvendt ved afvejning. Sådanne for så vidt ægte lodder, som man har givet det uheldige navn: pseudovægtlodder, kendes også fra andre samlinger af „ashantivægtlodder“.

Skønt brugen af vægtlodderne på det nærmeste er ophørt i Vestafrika, har produktionen gennem de sidste år været voldsomt stigende. Lodderne er blevet et yndet samlingsobjekt, som handles til høje priser. De fremstilles i mange tilfælde stadig på traditionel vis af lokale smede, men gennemgår ofte en kunstig patineringsproces, inden de sendes på markedet. Gamle lodder er ved at blive sjældne, og det har derfor været af stor betydning for Etnografisk Samling, at man gennem erhvervelsen af lodderne fra Kjersmeiers samling endnu har kunnet opnå en fyldig repræsentation af denne side af afrikansk kultur.

Skæbner og interiører fra rococo og empire

Af TOVE CLEMMENSEN

Interiørbilleder af danske borgerhjem fra rococotiden er meget sjældne. Det er derfor af særlig interesse, når der dukker hidtil ukendte eksempler op som de to, der gengives her. Tilmed er det så heldigt, at det er lykkedes at identificere de personer, som har boet i disse stuer.

Begge billederne, fig. 3 og 5, er malet med tempera på træ og signerede: „Johanna Fosie fec.“, men uden årstal. Kunstnerinden er en velkendt, omend beskeden udøver af sit fag. På Johan Hörners portræt af hende, fig. 2, ses hun ved sit arbejdsbord. Hun var født i København 1726 og havde lært at tegne, male med vandfarve (a guazzo) og radere af faderen, der – foruden at være organist ved Holmens kirke – var miniaturemaler og informator i tegnekunsten for søkadetterne. Iøvrigt

Fig. 1. Sovekammerscene fra rococotiden. Antagelig eneste danske billede af rococodame i nattøj. Ægtemanden har nathue på hovedet, hans paryk ligger på bordet. Det er lykkedes at bestemme, hvem personerne er. Se billedteksten til fig. 5, hvoraf ovenstående er en detaille.

Fig. 2. Portræt af malerinden Johanna Fosie udført 1758 af Johan Hörner. Det vides ikke, hvor det originale maleri nu findes. Her gengivet efter ældre reproduktion.

var hun en livlig ung dame med megen åndelig dannelse. En af hendes samtidige omtaler hende som „die geschickte, artige und hübsche Jungfer Johanna Fosie“. Kredsen af københavnske kunstnere og skønlånder, som hun omgikkes, fremgår af hendes bevarede stambog, hvor de har skrevet deres navne ledsaget af sirlige tegninger og vers.

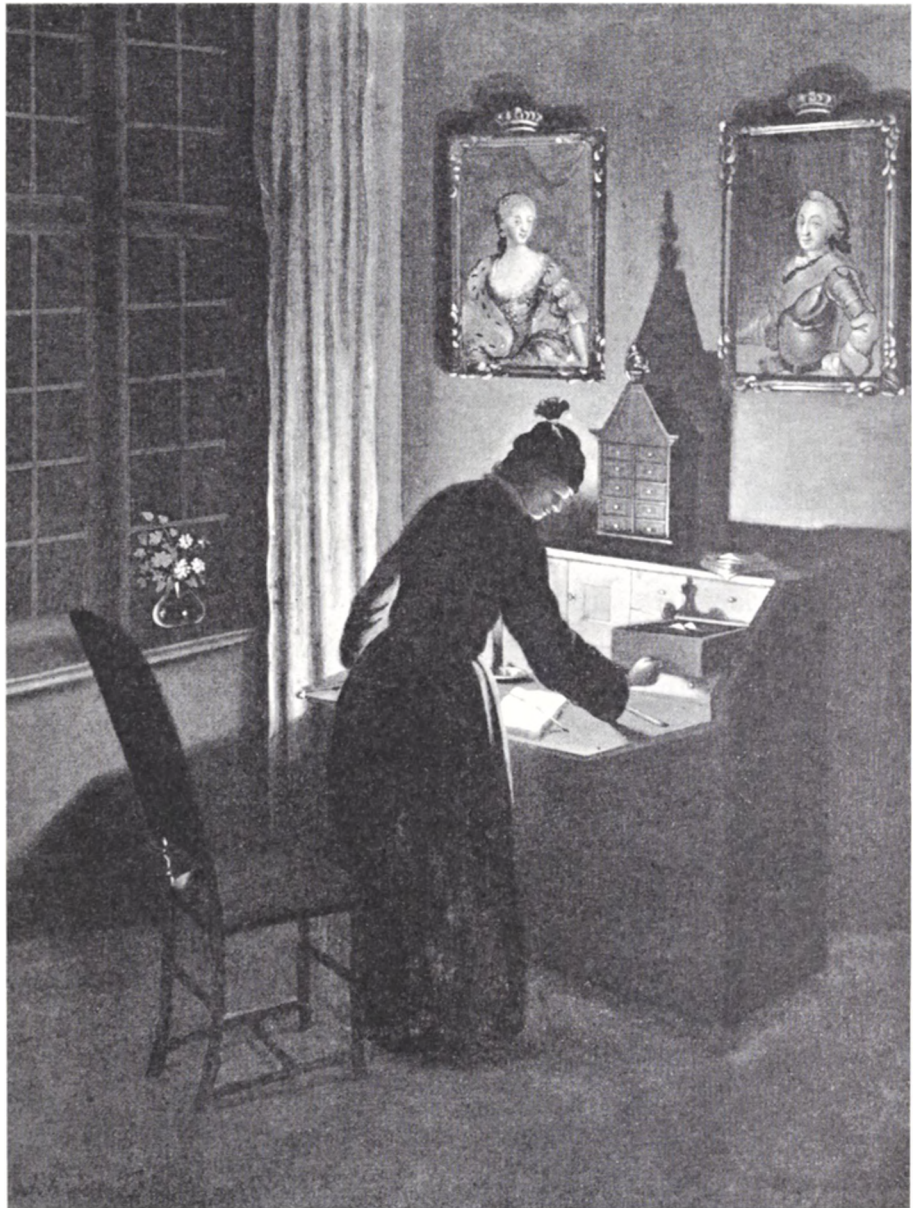
I hendes „salon“ i faderens ejendom på Østergade kom også den svenskfødte maler Johan Hörner. Da hun i 1758 ægtede sognepræst i Sværdborg Jens Eriksen Westengaard, udførte Hörner et portræt af hende og manden, foruden af hendes broder Michael. Disse portrætter gik efter hendes død 1764 i arv til hendes eneste søn og videre i den Westengaardske familie. Med dem fulgte også de to interiørbilleder, fig. 3 og 5, som det fremgår af to enslydende inskriptioner på deres bagside. De er påskrevet januar 1893 af Johanna Fosies direkte efterkommer oberst Otto Westengaard, som også anfører, at malerierne er kopier efter den svenske maler Hörner. I det følgende skal vi se, at denne familietradition er pålidelig nok. Hörner, som var født i Edebo præstegård 1711, havde fået sin uddannelse som portrætmaler i Stockholm og kom midt i 1730erne til København.

Vi ved, at når det var sløje tider for Johan Hörner med hensyn til portrætbestillinger – og det var det desværre ofte – udførte han „natstykker“, genrescener i nederlandsk manér i dunkelt oplyste rum. Blandt Liebhabererne til Hörners billeder var også litteraten Terkel Klevenfeldt. Denne lærde mand døde i april 1777, og hans samlinger kom et halvt år efter under hammeren. I auktionskatalogen omtales mellem talrige andre portrætter, som Klevenfeldt havde erhvervet væsentlig ud fra sine genealogiske interesser, et „Cabinet Stycke“ forestillende „Kong Frid. V og Dronning Juliana Maria, malede i et Natstykke af Hörner, som tillige har tegnet sig selv derpå“. Det var „i sort laqveret og forgyldt Ramme“. Dette „mærkelige“ motiv har siden undret adskillige af dem, der har beskæftiget sig med Hörners produktion. Hvis maleren virkelig havde portrætteret sig selv ved siden af den enevældige potentat og hans dronning, ville det i sandhed også have været en respektstridig og halsløs gerning, der slet ikke stemmer overens med, hvad vi ellers ved om den beskedne Johan Hörner. Og så i et „Natstykke“!

Gåden løses imidlertid, hvis vi betragter det billede, der er gengivet her som fig. 3. Majestæterne er slet ikke personlig til stede, men hænger i kronede rammer på væggen over chatollet, og maleren Johan Hörner står i rødbrun slobrok og mørkegrøn nathue foran sit skrivemøbel og skygger for lyset, hvis gule flamme giver rummet en kontrastrig og effektfuld clairobscur.

Desværre eksisterer der ikke noget andet portræt af Hörner, som kunne tjene til sammenligning. Vi er derfor ude af stand til at afgøre, hvorvidt Johanna Fosie har truffet portrætligheden i sin kopi. Man vil dog gerne tro på, at det sammenknebne, let bekymrede ansigt, vi har for os, virkelig har lignet Hörner (fig. 4).

Fig. 3. Rococointeriør, identificeret som maleren Johan Hörner i sin stue. Originalen malet af ham selv 1752-58. Det gengivne billede er en samtidig kopi udført af Johanna Fosie. Tempera på træ. 20 × 15 cm. Privateje.

For første gang står vi da over for et portræt – om det nu er mere eller mindre vellykket – af en af vort rococo-maleris mest tiltalende skikkelser, „Skildreren Johan Hörner“. Tilmed har vi fået adgang til hans private stue. Man ved ret god besked med hans levned her i København. I 1737 blev han gift i Petri kirke med Christine Wass. Han var da selv 26 år gammel og bruden 23.

Præstesønnen Hörner var ivrig pietist og gav beredvilligt husly til landsmænd, som den samme religiøse iver havde drevet fra hus og hjemstav. Det bragte ham i karambolage med myndighederne her i staden. Kong Christian VI forstod vel til fulde og bedre end nogen anden at påskønne et fromt sind, men dyrkelsen af gud skulle ske under enevæl-

Fig. 4. Maleren Johan Hörner. Detalje af fig. 3.

dens ægide. Monarken yndede ikke „sværmere“, som mente at kunne klare sig selv. Skønt Hörner derfor for en tid måtte forlade København, kom han dog tilbage 1740. Her virkede han som en flittig og anerkendt portrætmaler lige til sin død 1763, omend han kom til at stå i skygge af sin mere feterede landsmand Carl Gustaf Pilo. Vi skal dog ikke opholde os ved Johan Hörners virke som maler, men vende tilbage til hans stue.

Inddrager vi nu i vore betragtninger det andet interiørbillede, som Johanna Fosie ligeledes har kopieret efter Hörner, nemlig den gengivne sengekammersscene, fig. 5, ser vi, at der ikke kan være tvivl om, at mandspersonen på de to billeder er den samme. Begge steder er han iført rødbrun slobrok og bærer nathue med samme karakteristiske dusk oven i. De to interiører er altså begge fra det Hörnerske hjem.

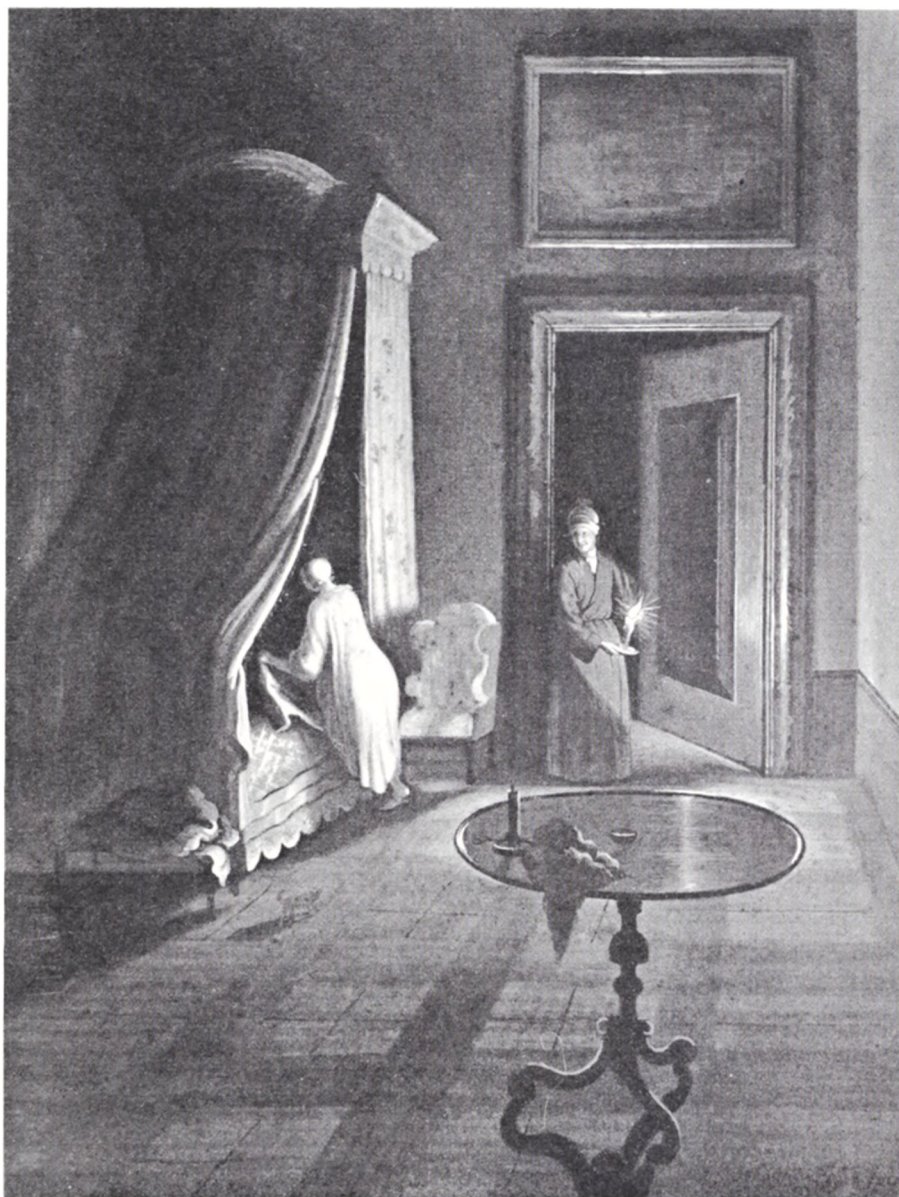
Der melder sig straks det spørgsmål, hvornår Hörner kan have udført de to billeder, som Johanne Fosie her har kopieret. Hvis dronningeportrættet over chatollet forestiller Juliane Marie, kan det første interiørbillede tidligst være gjort 1752, det år kong Frederik V ægtede sin anden gemalinde. På den anden side må det være malet før 1758, således at Johanne Fosie kunne få lejlighed til at kopiere det, inden hun nævnte år giftede sig og rejste til Sværborg. Det stemmer også med, at sengekammersscenen må være ældre end august 1758, da Hörner mistede sin hustru Christine. Man må altså gå ud fra, at begge Hörners malerier er udført engang mellem 1752 og 1758.

For at stedbestemme disse stuer må vi undersøge, hvor familien Hörner boede i disse år. Desværre er der nogle huller i stadens indkvarteringsmandtal for denne periodes vedkommende. Vi kan dog konstatere, at skildrer Johan Hörner logerer på salen i Lille Købmagergade nr. 66 fra 1751 til 1753. På et eller andet tidspunkt mellem dette år og 1755 flytter han til St. Giertruds Stræde nr. 86/87, hvor han ligeledes lejer salsetagen. Alle ejendommene i dette kvarter – inklusive både Hörners gamle og nye bolig – var opførte efter den store brand 1728. Huset i St. Gertrudsstræde, hvor han blev boende til sin død 1763, lå ud til Kultorvet, netop der hvor nu Hausergade er brudt igennem.

Vi må indrømme, at det ikke kan afgøres, hvilken af de to nævnte boliger interiørbillederne gengiver. Det er for så vidt ærgerligt nok, da der er bevaret en ret udførlig beskrivelse af lejligheden på Kultorvet i den skifteprotokol, som udfærdigedes straks efter Hörners død. Men selv om rummene i de to huse kan have varieret en del, er det sandsynligt, at møblerne har været de samme.

På Kultorvet havde familien Hörner fire værelser og køkken til disposition. I ægtefællernes sovekammer stod ifølge skiftet en „Throne Seng med hiemmegjort Omhæng“, forsynet med tre dyner, tre puder og et par hørlærreds lagner. Sengen ses i hele sin imponerende størrelse på den ene af vore interiørtegninger, hvor husets frue på sine røde tøfler er ved at bestige det matrimoniale leje. Omhænget har lys gul bund med røde og lyseblå strøbuketter og rosa foer. Sengetæppet er gult og hvid-

Fig. 5. Sovekammerinteriør. Personerne kan identificeres som maleren Johan Hörner og hustru. Billedet er malet af Hörner selv 1752-58. Samtidig kopi udført af Johanna Fosie. Tempera på træ. 20 × 15 cm. Privateje.

ternet. Dragthistorisk er billedet interessant, da det antagelig er det eneste danske eksempel på en rococodame i nattøj. Både natkjolen og kappen er hvide. Ved sengens hovedgærde står en magelig øreklapstol med lyseblåt betræk. Størrelsesforholdene i billedet er blevet noget forvanskede; bl. a. virker døråbningen for stor i forhold til ægtemanden, der galant lyser vej. Værst er det gået ud over husets kæledægge, den lille hund, som skimtes på gulvet for enden af sengen. Den er nærmest dimensioneret som en rotte. I forgrunden har vi et „lidet Thee Bord“, og herpå ligger Hörners paryk. Andre af de møbler, som skiftet nævner i sengekammeret, er ikke kommet med på billedet, nemlig en „Cano-pée“ (sofa) med grønt betræk, et bord med to fløje, en bogreol og et – desværre beskadiget – spejl i glasramme. Bræddegulvet er inddelt i

kvadrater ved hjælp af brede, røde malede striber, som man kender det fra andre danske rococohjem.

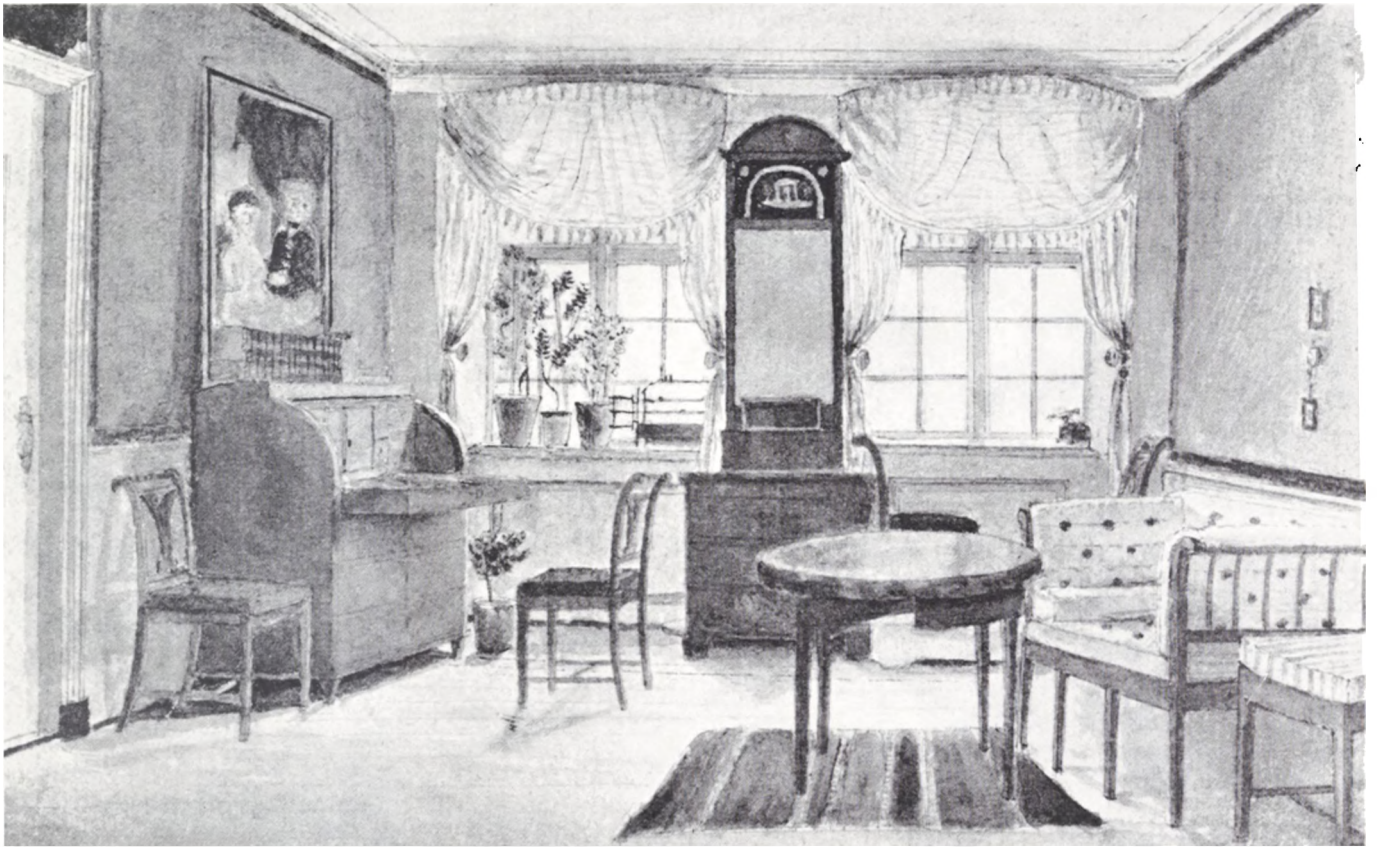
Lejlighedens fornemste rum var „Sahlen“ med to aflange spejle i forgyldte rammer, der hang på vinduespillerne, et hjørneskab, et stort te-bord og 43 store og små skilderier. Om de nu alle har hængt på væggene eller stået i stabler op ad panelerne som almindeligt hos kunstnere kan ikke afgøres. „Paa Sahlen“ var også et „Skriver Chatoll af Elme Træ“ samt et „mindre Indlagt dito“. Elmetræschatollet må være det prunkløse møbel Hörner står foran på den første interiørtegning. Den udslåede klap er betrukket med grønt klæde. Det, at kunstneren er iført nathue og slobrok, er ikke ensbetydende med, at han er ved at gå til sengs. Denne påklædning var nemlig det 18. århundredes hjemmedragt for herrer. Når man var kommet inden for egne vægge, gjorde man sig det bekvemt. Man tog parykken af (som vi lige har set, har Hörner lagt sin på bordet i soveværelset), og det glatragede eller kortklippede hoved måtte da lunes med en hue. Slobrok og nathue ansås for så præsentable, at man kunne modtage fornemme gæster eller lade sig portrættere i dette antræk. Damerne brugte på tilsvarende måde „slobkjole“, der ofte var quiltet og kunne bæres uden det snærende rococokorset.

Oven på Hörners chatol ses et lille skuffedarium, og på væggen hænger de to tidligere omtalte pendantbilleder af kongen og dronningen. Mellem de ca. 75 „Meget Rare og Curieuse Skilderier og Malerier“, som Hörner efterlod sig, var også tretten portrætter af kongelige personer, således flere af kong Frederik V og et knæstykke af dronning Juliane Marie. Bag ved Hörner står en af stuens seks „høryggede Guld-læders Stoele“; det er en gammeldags barok stoletype. I vindueskarmen ses en lille glasvase med en sirlig buket blomster. Ved siden af det høje småsprossede vindue hænger lodrette, grå sidegardiner. Vægge og træværk har lysebrun farve.

I et kammer „nest ved“ salen stod en gammel dobbelt skakseng med omhæng foruden en kiste som en slagbænk. Et „lidet Kammer til Gaarden“ tjente nærmest til pulterrum med alskens husgeråd såsom en kiste, en feltseng, to rokke, en sav, en drejestol og – en harpe.

På Kultorvet blev Johan Hörner boende som enkemand med sine to børn og en tjenestepige indtil han døde af svindsot en af de første dage af marts 1763. Skifterettens folk mødte op den 4. marts. Den 23 årige datter Cathrine Elisabeth fik udleveret husets kontante pengebeholdning, 25 rigsdaler, til livsfornødenheder for sig og broderen, hvorefter det bestemtes, at resten af boet skulle bortauktioneres for at dække kreditorernes krav og for at skaffe de to forældreløse et foreløbigt underhold. Den 10. marts blev Johan Hörner begravet på St. Petri Kirkegård.

Boet indbragte ikke store summer. Efter at datteren forlods havde udtaget en sølvkaffekande med fad (sættebakke) og sønnen et sølvlommeur, en sølvkârde og nogle klæder, og gælden var betalt, var der noget over 400 rigsdaler tilbage. Heraf fik datteren i henhold til de da gæl-

dende arveregler én trediedel og sønnen „broderparten“, to trediedele. Jomfru Cathrines senere skæbne kender vi ikke. Hvad den 17-årige Johan Peter angår, forsøgte hans formynder nogle måneder i træk at få ham „employeret“, men uden resultat. Da var det så heldigt, at en kaptajn Gyntelberg, som med det første skulle afgå til Vestindien, tilbød at tage drengen med, hvis han selv kunne betale fragten, 30 rigsdaler. Ankommet til bestemmelsesstedet ville han „der besørge hannem Gratis forsynet med Livsoppehold“ indtil han med det allerførste kunne „forhielppe hannem til nogen fordeelagtighed“. Selvom det måske er uretfærdigt at nære tvivl om kaptajnens menneskekærlige motiver, er det trods alt med en følelse af beklæmthed, at vi sender den unge Hörner ud i verden.

Interiørtegningen fig. 6 er fra en helt anden periode end de to foregående. Den viser os på en naiv og charmerende måde, hvorledes man indrettede sig i empiertidens København. Den stue, vi kigger ind i, lå på anden sal i et nu forsvundet hus i Bredgade nær Kongens Nytorv. Her boede fra 1808 til midt i 20'erne i to små værelser en ung enke med sin søn. Akvarellen er udført 1823, antagelig af sønnen, der dengang var omkring 18 år gammel. Lyset skinner gennem de hvide molsgardiner, hvis kapper hænger ned i store buer, sidegardinerne holdes pynteligt til side af messingrosetter. I vindueskarmen til venstre står grønne potte-

Fig. 6. Interiør fra empiertiden. Gengiver Medea Buntzen's stue i Bredgade. Akvarel udført 1823, antagelig af hendes søn Johan Jacob Buntzen. 9,5 × 15,2 cm. Tilhører Nationalmuseet. Familieportrættet over chatollet er afbildet som fig. 7.

planter og kanariefuglens bur. Gennem den åbne låge har den foretaget en udflugt hen til det andet vindue. Foran dette er en forhøjning med en stol, hvorfra den unge moder har kunnet iagttage livet udenfor, samtidig med at hun flittigt passede sit sytøj.

Møblerne må være anskaffet ved indflytningen i 1808. De er alle i empiretidens enkle og sobre stil, det gælder spejlet på vinduespillen over kommoden, de små, lette stole med blåstribet eller grønt betræk, sofaen med løse hynder med „hæftet polstring“ og det runde bord, der kan klappes sammen. Chatollets buede klap er åbnet og skrivepladen trukket ud. På væggen ovenover hænger et maleri af den lille familie, fader, moder og søn, fra et tidspunkt da de endnu var lykkeligt samlet. De tre personer er dr. med. Thomas Buntzen, hans hustru Medea Cathrine født Garb og deres 2 år gamle søn Johan Jacob. Selve maleriet findes endnu i privateje og ses på fig. 7.

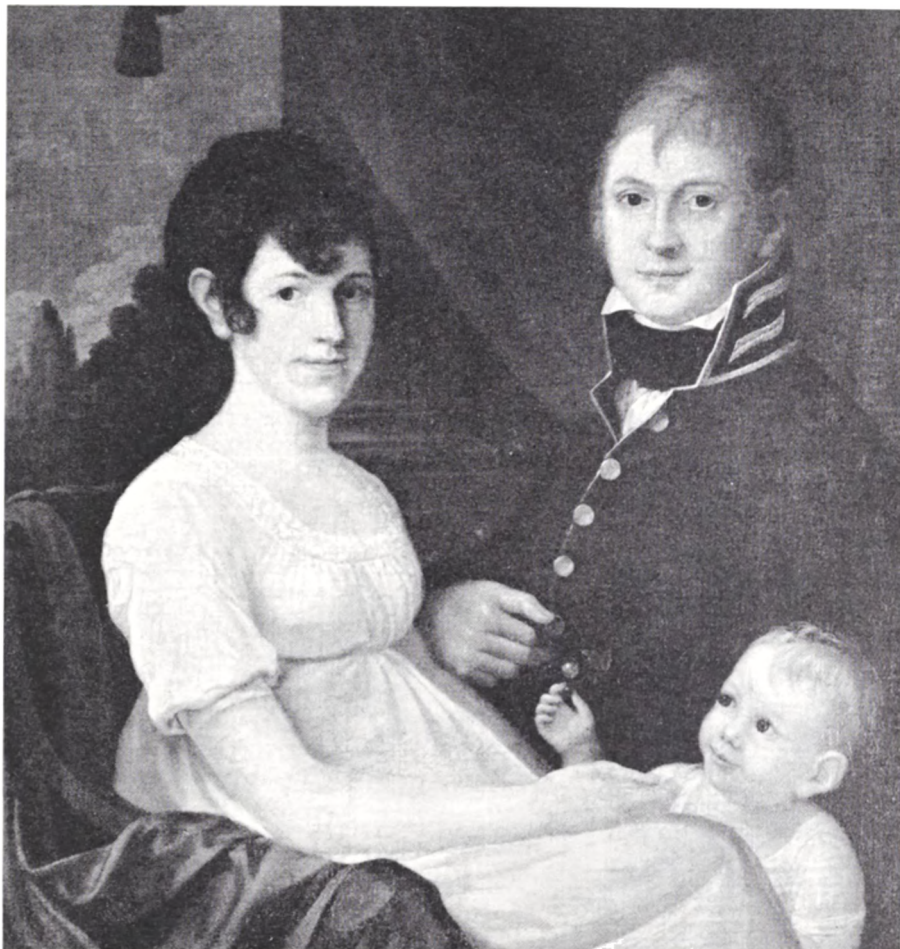
Thomas Buntzen var født 5. september 1776 i København og var søn af overkrigskommisær, kgl. fuldmægtig ved kommandantskabet på toldboden Jacob Buntzen, og således fætter til Thomasine Gyllembourg, født Buntzen. Den unge Thomas studerede medicin, blev kandidat og kastede sig derefter over tidens modestudium: fysik. Han anskaffede sig en samling instrumenter, som der gik ry af, først og fremmest den største elektricermaskine, man endnu havde set herhjemme. Hans søn fortæller i sine erindringer, at faderen, der var kendt for sit muntre sind, morede sig med på mørke aftener at lade en elektrisk gnist springe ud ad vinduet „igennem en Jærntraad, der hørte til Portklokkens Streng og løb ned langs Muren; det vakte de Forbigaaendes Nysgerrighed, naar de saa Gnisten springe ud ved Enden af Jærntraaden, og naar de berørte den i den Tro, at den brændte, blev de endnu mere forbavsede ved at faa et elektrisk Stød i Armen“.

I juli 1804 fik Thomas Buntzen doktorgraden efter en disputats om de forskellige teorier vedrørende den dyriske varmes oprindelse. Dette og beslægtede experimentelle og teoretiske arbejder gjorde hans navn kendt. De er senere betegnede som banebrydende, ja ligefrem geniale. Ved universitetet måtte han vige for venen H. C. Ørsted, hvad der måske ikke er noget at sige til; men det er trods alt sørgeligt, at man på den tid ikke havde brug for to fremagende fysikere her i landet.

Under et ophold i Korsør havde Thomas Buntzen truffet sin tilkommende hustru Medea Cathrine Garb, datter af godsforvalteren på grevskabet Holsteinborg, hvor hun var kommet til verden 15. december 1779. Da den unge Buntzen så hende første gang, lå hun og sov på en stabel brædder iført hvid molskjole med sort livbånd. De blev gift i Korsør den 2. marts 1804.

Da Thomas Buntzen ikke mente at have nogen chance for et levebrød i Danmark, besluttede han i efteråret 1804 at rejse til Rusland for at skabe sig en fremtid der. Efter en dramatisk rejse ved vintertid over Stockholm og rundt om den botniske bugt kom ægteparret, ledsaget af

Fig. 7. Dr. med. Thomas Buntzen med sin hustru Medea, f. Garb, og deres søn Johan Jacob. Malet i St. Petersborg 1807 af ukendt kunstner. Maleriet ses på interiørtegningen fig. 6. Olie på lærred. 99 × 81 cm (her noget beskåret). Privateje.

hustruens søster Henriette, til St. Petersborg. Her fik dr. Buntzen straks ansættelse som overlæge ved marineakademiet og oparbejdede hurtigt ved sin dygtighed en stor og indbringende lægepraksis. Efter en tids forløb udbrod en tyfusepidemi i byen, og en nat blev der sendt en kane efter den danske læge fra fyrst Alexis Orloff, hvis eneste søn havde fået sygdommen. Ved ankomsten til palæet opdagede dr. Buntzen, at han i skyndingen havde glemt sit ur og bad derfor fyrstinden om at måtte låne hendes. Han fik det og kunne ved pulsslagene konstatere, at faren for det syge barn var overstået. I sin glæde trykkede fyrstinden uret i lægens hånd og sagde: „Tag det hjem til Deres Hustru fra en lykkelig Moder“. Det minderige ur – ja det fik senere hæderspladsen over sofaen i den lille stue i Bredgade, som vi ser det på vores interiørtegning.

Thomas Buntzen havde imidlertid forkølet sig på turen og fik selv tyfus, hvoraf han døde knap 31 år gammel den 16. juni 1807. Hans enke stod nu ene og forladt tilbage i en fremmed by med sin søster og to børn, nemlig sønnen Johan Jacob født 13. april 1805 og en 3 måneder gammel datter. Familien Orloff var utrøstelig over det forefaldende og sendte enken sørgetøj, betalte begravelsen og skaffede gennem overhofmarskal

Orloff tilladelse til, at hendes søn skulle vaises og opdrages i det kejserlige kadetkorps, trods det at han var udlænding. Da drengens bedstefader imidlertid ønskede sin eneste sønnesøn hjem til Danmark, besluttede Medea Buntzen at forlade Rusland. Rejsen blev betalt af kejser Alexander I. Før hun tog afsted havde hun den sorg at miste sin lille datter, som døde 14. april 1808. På grund af krigen mellem England og Danmark foregik hjemrejsen gennem Tyskland, og ved overfarten om natten over Storebælt måtte fru Buntzen hjælpe styrmanden med at holde et klæde for den lanterne, der belyste kompasset, for at lysskæret ikke skulle forråde dem til fjenden.

I København blev Medea Buntzen kærligt modtaget af sin afdødsmands slægtninge og fik nogle værelser til rådighed i det ovenfor omtalte hus i Bredgade, som tilhørte hendes svoger grosserer Ferdinand Kellermann. Selvom hun kom til at leve i meget beskedne kår, skabte hun dog et lykkeligt hjem for sin eneste søn, der fortæller herom i sine erindringer: „I Fritiden mellem Lektierne var min Moders Værelse saa at sige hele min Verden, til hvert Møbel knyttede sig Minder om min Barndom; jeg ejer endnu et lille rundt Bord, ved hvilket min Moder og jeg indtog vore beskedne Maaltider, og hvis Skuffe i lange Tider var det eneste Sted, hvor jeg skjulte mine smaa Legetøjsgenstande, som jeg i Reglen lavede mig selv. Ved dette Bord læste jeg hver Aften mine Lektier til den følgende Dag, og det var ved det, at min Moder og jeg i det store Antal Aar, vi have levet sammen, spillede Kort eller Skak sammen efter Aftensmaden. Jeg opdroges paa en Tid under og efter Krigen, da de uundværligste Nødvendighedsartikler vare stegne til en uhyre Pris. Ogsaa min stakkels Moder blev, for at hjælpe med til Livets Ophold, nødt til at søge at forøge sine smaa Indtægter ved at sy. Franskbrød, Sukker og godt Øl var Luxusgenstande, som man kun sjældent saa i vor lille Husholdning. Vi kom næsten aldrig ud, hvis man da ikke hertil vil regne Familiesammenkomsterne hver Søndag og Onsdag hos min Bedstefader. Trods det havde jeg i min Moders Kærlighed og Klogskab en Skat, som mange Børn savne. Hun hjalp mig saa godt hun kunde med at læse og repetere mine Lektier, og da hendes egne Kundskaber ikke strakte til, skyede hun intet Offer for at engagere en gammel Student til at hjælpe mig“.

„Forsynet har belønnet denne gensidige Kærlighed“ – fortsætter Johan Jacob Buntzen – „med at lade os blive et stort Antal Aar sammen, og den Sparsommelighed, med hvilken jeg er opdragen, har haft den Fordel for mig, at jeg bedre har forstaaet at skatte den fremadskridende Overgang til bedre Kaar, som Skæbnen har ladet mig foretage“.

Jacob Buntzen blev en anset embedsmand og kriminaldommer. Han døde 51 år gammel den 14. oktober 1856. Moderen overlevede ham i tre år. Interiørtegningen af den lille stue gik i arv til hans datterdatter, frøken Louise Hennings, der bestemte, at den efter hendes død skulle skænkes Nationalmuseet.

Den første hustomt fra Thailands stenalder

Af MERETE AAGAARD HENRIKSEN

Fig. 1. Udgravningspladsen i Nong Chae Sao umiddelbart efter, at bevoksningen er ryddet. Den lille høj i forgrunden er trækulsmilen. Det var under denne, man fandt den begravelse, der var den oprindelige årsag til undersøgelsen. I baggrunden skimtes to af kalkstensbjergene. (Fot. Per Sørensen.)

„Kunst fra Thailand“ hed en særudstilling, som vistes på Nationalmuseet i foråret 1965. Den havde allerede længe cirkuleret i andre europæiske lande, men nåede en klimaks her, idet udstillingen suppleredes med en del af det materiale fra landets oldtid, der var fremkommet som et resultat af Den Thai-Danske Arkæologiske Ekspeditions udgravninger i 1960–62. Den thailandske kulturminister, der deltog i udstillingens åbning, var meget begejstret for den og opfordrede kraftigt til en fortsættelse af det indledte samarbejde indenfor den arkæologiske udforskning af Thailand. I november samme år startede Den 2. Thai-Danske Arkæologiske Ekspedition med deltagelse af arkæologer, kon-

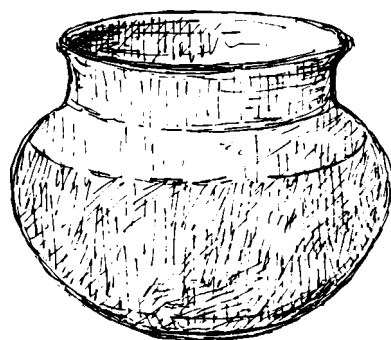
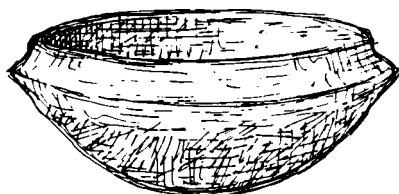

Fig. 2. Eksempler på Ban Kao keramik.
(Tegnet af H. Ørsnes.)

servatorer og en etnograf (se Nationalmuseets Arbejdsmark 1966 side 161 og 1967 side 55).

Under den første ekspedition blev nogle store Yngre stenalderboplader på Ban Kao sletten i Kanchanaburi provinsen udgravet. Denne provins, beliggende vestligt i den centrale del af landet, er opfyldt af ret lave kalkstensbjerge med et nord-syd-gående forløb. Mellem bjergene snor sig store og små floder, blandt disse den navnkundige River Kwai.

De efterfølgende studier af de udgravede fund, der er foretaget på Nationalmuseet, har godtgjort, at materialet stammer fra en kultur, der hidtil er ubeskrevet for Sydøstasien. Derfor er fundstedets navn – Ban Kao – også blevet navngivende for hele kulturen.

Ban Kao kulturens befolkning har overvejende ernæret sig ved jagt og fiskeri; men at en vis form for agerbrug har fundet sted synes godtgjort ved tilstedeværelsen af en segltype iblandt redskaberne. Sandsynligheden taler for, at der har været dyrket ris, men hvorvidt det drejer sig om almindelig ris, der kræver kunstvanding, eller om det har været den primitivere tør- eller bjerggris, lader sig ikke afgøre.

Blandt redskaberne findes foruden seglen bl. a. også slebne stenøkser, der gennemgående er små og virker ret ubetydelige; ofte er de kraftigt opskærpede. For flertallets vedkommende er de fremstillet af en slags flint (chert) og forkislede tufarter, men jaspis og kalcedon forekommer også. Selv om disse stenarter findes naturligt i området, har der tilsyneladende alligevel hersket en udtalt mangel på velegnede forekomster af råmaterialer. Det forhold, at ældre økser er blevet fornyet ved opskærpning tyder herpå, men også den kendsgerning, at man i vid udstrækning har måttet ty til anvendelsen af muslingeskal til skærende redskaber kan tages til indtægt for denne opfattelse. Derudover er dyrekogler og -takker blevet anvendt i udstrakt grad ved tilvirkningen af redskaber, bl. a. til spydspidser, pilespidser, mejslers, dolke, fiskekroge, kamme og ringe.

Et kapitel for sig udgør keramikken; lerkarrene, der oftest er yderst elegant formede, vidner også om en højt udviklet brændingsteknik. Det er således helt klart, at man har været i besiddelse af en ovntype, hvor ilttilførslen har kunnet reguleres under brændingen. På den måde har man været i stand til at bestemme karrets farve.

Foruden de allerede nævnte fund bør også omtales tilstedeværelsen af tenvægte og bastbankere. Det eneste, der dog nu kendes til resultaterne af deres brug, er aftryk af snor, vævet klæde, flettede måtter og kurve på lerkarrenes vægge.

Smykker foreligger bl. a. i form af en halskæde og en armlænke, begge sammensat af hundredvis af små skiveformede perler, der er omhyggeligt udskåret af muslingeskal.

På Ban Kao bopladserne fandtes begravelser nedgravet i affaldslagene. Det har ikke været muligt at fastslå bestemte gravskikke; men flertallet af de døde lå udstrakt på ryggen, dog uden nogen fast geogra-

Fig. 3. Nogle eksempler på Ban Kao kulturens redskaber. (Tegnet af H. Ørsnes.)

fisk orientering. Gravgaverne bestod væsentligst af keramik og økser, medgivet i forskelligt antal og af højst varierende kvalitet, uden at der dog heri kunne observeres nogen sondring mellem mands- og kvindelig begravelse; derimod kan klassebestemte forskelle måske ikke udelukkes.

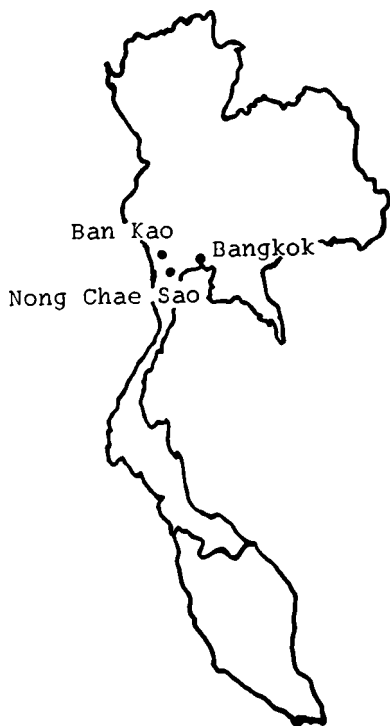
Gravenes anbringelse i bopladsernes affaldslag har ført til den teori, at gravene oprindeligt har været placeret under husene eller i deres umiddelbare nærhed. Men, som der står i udstillingskataloget „Om boligen vides intet“, simpelthen fordi man ikke ved udgravningerne fandt nogen direkte vidnesbyrd om dem.

Det foretrukne sted for bopladsens placering er på et næs mellem to floder eller på en mindre ø i et flodløb. Begge former for beliggenhed forekommer i Ban Kao. Bopladsen på øen er meget lille, ligesom øen – eller rettere sagt holmen – selv er det. Da vandstanden i floden under regntiden er ret høj, kan man heraf med rimelighed slutte, at der højst kan have været et enkelt hus på øen, og dette må på grund af omstændighederne have været bygget på pæle. Nærmere kunne man ikke komme på en løsning af problemet om eventuelle huse i Ban Kao kulturen under den første ekspedition.

På programmet for Den 2. Thai-Danske Arkæologiske Ekspedition i 1965–66 stod blandt andet en fundplads, hvorfra man kendte to yngre stenaldergrave, som hørte til Ban Kao kulturen. Denne plads, ved landsbyen Nong Chae Sao i provinsen Radburi, umiddelbart syd for Kanchanaburi-provinsen, kom for en dag i 1962, da en bonde skulle lave sig en ny trækulsmile. Under udgravninger i forbindelse hermed stødte han på 2 skeletter, der lå udstrakt på ryggen og i forlængelse af hinanden. Gravgodset bestod af lerkar, økser og perler. Hele materialet blev sendt til Bangkok, og en foreløbig undersøgelse viste klart, at det drejede sig om fund fra Ban Kao kulturen, men måske repræsenterende en yngre fase end den, man havde fundet i Ban Kao, og hvis begyndelse ved en kulstof-14 datering var anslået til ca. 1800 f. Kr. På samme måde havde man beregnet dens varighed til mindst ca. 1300 f. Kr. Det var med henblik på materiale til belysning af en senere fase, at udgravningerne indledtes her i februar 1966.

Landskabet omkring Nong Chae Sao er ved en første betragtning meget forskelligt fra Ban Kao området. Der er ingen flod i nærheden, men fundpladsen lå dog på et ret højt punkt på en stor, sandet slette, langs hvis rand der hæver sig tre mindre bjerge. Sletten mindede mest om gammel hævet havbund. Derfor kunne muligheden for en gammel bosættelse ved kysten heller ikke udelukkes. Dette gjorde fundstedet meget interessant, fordi de tidligere fundne bopladser havde ligget inde i landet.

Udgravningsfelterne blev lagt tættest muligt op ad trækulsmilen, uden dog i første omgang at forstyrre den. Resultaterne var yderst beskedne og det var allerede besluttet at indstille gravningen, da der en morgen efter et kraftigt regnskyl viste sig en voldsom farveforskel i jorden inden for nogle af udgravningsfelterne – især dem, der lå omkring milen.

For at kunne fastslå den fulde udstrækning af det „omfarvede“ område var det nødvendigt at fjerne milen, der var solidt bygget. Herefter kunne det ses, at den omfarvede jord tegnede sig som en stor elipse. Kunne det tænkes, at det var den moderne trækulsmile, der var skyld i dette ejendommelige fænomen? Sporene af milen lå nu tilbage som en sort plet inden for den store, omfarvede elipse. Men hvis milen virkelig havde været årsag til ændringen i jordens farve, måtte man forvente, at den lå midt i elipsen, og det gjorde den ikke. Den lå stærkt forskudt i forhold til midten. Endvidere måtte man antage, at omfarvningen ville aftage i styrke, jo længere man kom bort fra milen ud mod elipsens kant. Men farven var lige stærk over det hele. Andre mulige forklaringer blev udkastet, efterprøvet og forkastet – lige med undtagelse af én. Den gik ud på, at vi her stod over for tomten af et hus.

Endnu havde man aldrig fundet nogen hustomt i hele Sydøstasien, så man havde altså ikke megen erfaring med, hvad man skulle se efter. Dog, stolpehuller burde der være, og stolpehuls-udgravninger er danske arkæologer efterhånden helt fortrolige med. Men et er at finde et stolpehul i Danmark – noget helt andet at finde det i Thailand. Byggeskikken kunne godt være forskellig, og den måde stolpen rådner væk på kunne også variere. Derfor måtte man undersøge moderne forekomster af nedgravede stolper, og de fortalte os for det første, at man i Thailand nøjes med at grave et hul, der ikke er ret meget bredere end den stolpe, der skal rejses, hvor man i Danmark normalt har gravet en større grube, som bagefter er fyldt op omkring stolpen. Endvidere kunne man konsta-

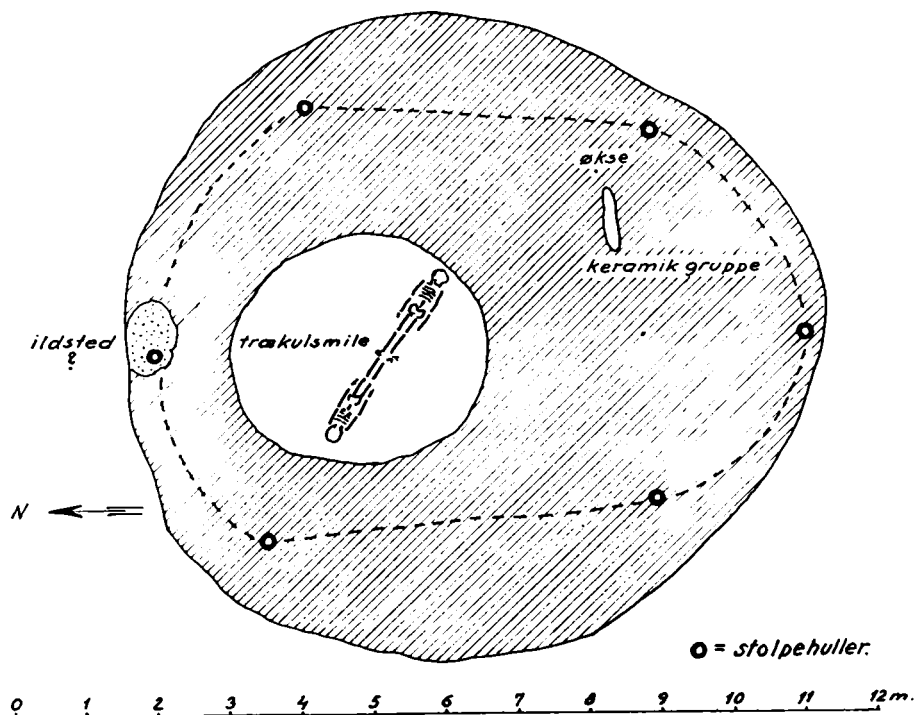

Fig. 5. Opmålingsplan, der viser udstrækningen af den omfarvede jord, stolpehullernes placering m.v. Husets tag har sikkert haft nogenlunde samme udstrækning som den omfarvede jord – dvs. hen ved en halv snes meter. Den egentlige boligplatform har kun haft en udstrækning af ca. $4,5 \times 5,5$ m.

Fig. 6. Træstolpe under nedbrydning af termitter. Når den rådner bort, vil den efterlade et ufuldstændigt spor i jorden.

tere, at forrådnelsesprocessen i Thailands tropisk-fugtige klima forløb hurtigere og kraftigere end hjemme. Når termitterne først havde ædt sig ind i træet, var der nem adgang for svamp og råd.

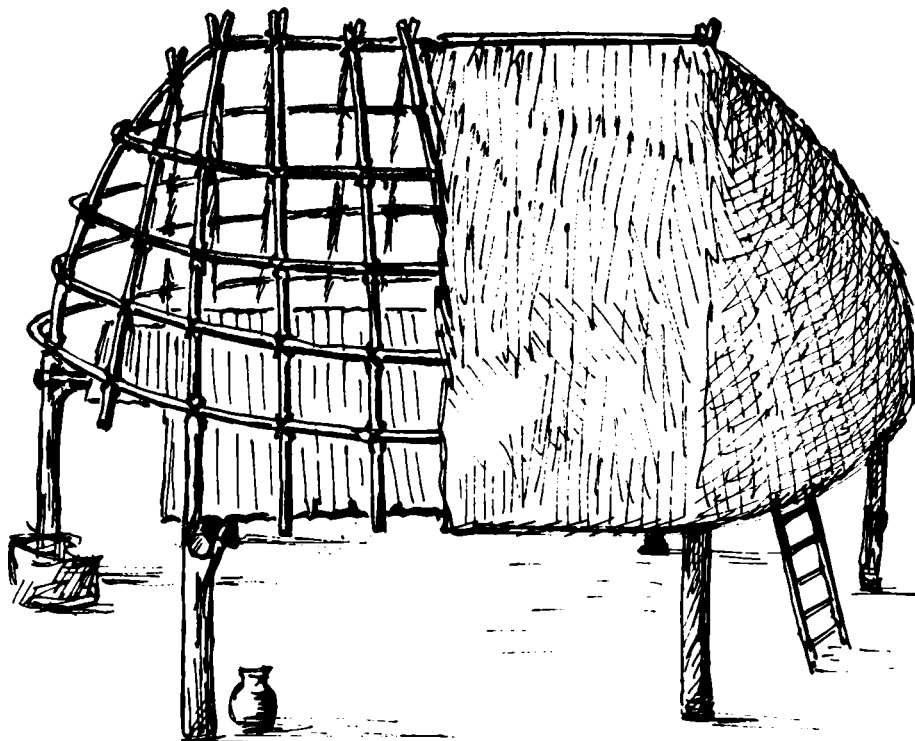
Vi skulle med andre ord hverken vente os så kraftige eller fuldstændige stolpespor, som vi er vant til herhjemme fra. Efter gentagne overvandinger af området med omfarvet jord, der i mellemtiden var blevet kraftigt afbleget af solens stråler, lykkedes det at få udskilt en hel del pletter, som kunne være spor efter bortrådnede stolper. Snitgravning af disse viste sig at være uhyre effektiv til udskillelse af de spor, som stammede fra dyregange, trærodde o. lign. Tilbage blev kun en lille gruppe, som ikke aftegnede sig klart i de lodrette snit; men det kunne man altså heller ikke forvente, at de skulle gøre, hvis der virkelig *var* tale om stolper.

Vi begyndte at tro på resultatet, men manglede det sidste bevis. Derfor blev alle de spor, der oprindeligt var blevet udskilt som mulige stolpehuller afmærket igen, og der blev gravet et 10 cm tykt lag af hele området. Da viste det sig, at ingen af de tvivlsomme stolpespor, som allerede én gang var kasseret, blev fundet igen; men den lille gruppe på seks sandsynlige stolpehuller blev genfundet nøjagtigt der, hvor de skulle være. Metoden var altså rigtig. Af det slørede fikserbillede, som den omfarvede jord og de mere eller mindre tydelige huller dannede

Fig. 7. Et kig ind under boligplatformen i et ovalt hus fra vor tid. Vand fra madlavning, rengøring, badning og tøjvask i huset siver ned mellem gulvbrædderne, blander sig med affald og fremkalder et konstant ælte. (Fot. Per Sørensen.)

Fig. 8. Rekonstruktionsforslag af huset på tomten i Nong Chae Sao. Husets totale længde må, når tagudhænget regnes med, have været mindst ni meter.

tilsammen, kunne man nu udskille et hus, der havde været båret af seks stolper. De lå alle 75–100 cm inden for randen af det omfarvede område. De fire dannede indbyrdes et kvadrat, mens de to stod i en nord-syd-gående midterakse mellem en og to meter uden for kvadratet.

Ved yderligere gravning viste det sig, at det omfarvede område havde en tykkelse på ca. en halv meter. På den oprindelige jordoverflade inde under huset stod fire knuste lerkar og et par slebne stenøkser, mens de to begravelser havde været gravet en halv meter ned i jorden under huset.

Lidt syd for hustomten fandtes på et let skrånende niveau en del stærkt opløste lerkarskår, hvis kanter var slidt runde på en sådan måde, at man må antage, at de har skvulpet i vand. Enkelte økser og slibe-stensfragmenter indgik også i fundene. Også de bar spor af ophold i vand. Det ser ud til, at huset var bygget på en lille ø i en sø, snarere end ved havet. Nogle få brudstykker af muslingeskalredskaber viste sig nemlig at være af ferskvandsmuslinger. Alt genkendeligt kunne med sikkerhed henføres til Ban Kao kulturen.

Ethvert fund af en hustomt fører naturligvis tanker om huset udseende med sig; og det er en nærliggende tanke i et land som Thailand, hvor landbefolkningens levevis ikke adskiller sig meget fra stenalderens, at studere nutidens hustyper. Flertallet af thai-talende folk bor i pælebyggede huse, hvorunder affald hober sig op. Grise, hunde og høns går frit omkring, roder i affaldet og hundene graver ben ned; vand drypper fra husets boligplatform både ved vask og madlavning. I andre tilfælde ses rummet under boligplatformen udnyttet som stald, til opbeva-

ring af redskaber, eller kvindernes væv er opstillet her. Et fællestræk er der dog: jorden under husene er som oftest et ælte.

Det foreliggende rekonstruktionsforslag bygger på de gjorte observationer med hensyn til det omfarvede områdes form og tykkelse og stolpehullernes placering, og er sammenholdt med iagttagelserne fra nutidens huse og disses omgivelser. Alt taget i betragtning er det rimeligt at tænke sig, at huset har været pælebygget, idet en bosættelse direkte på jorden ikke ville medføre en så dyb omfarvning af jordlagene. Den egentlige bolig har været på en platform båret af tværliggende bjælker, måske kun omfattende de fire stolper i kvadratet. Herover har det sandsynligvis stråttækte tag hævet sig.

I nord- og sydenderne har det været afrundet, båret først og fremmest af stolperne i midtaksen. At flere små pæle kan have understøttet tagets kant, skal ikke afvises, men sporene efter sådanne kunne ikke påvises med tilstrækkelig sikkerhed.

*Fig. 9. Bronzebeholder af form som en bronzetromme fra Shih Chai Shan i Sydkina. Bemærk det ovale hus oven på trommepladen. (Efter *The Archaeology of Ancient China* 1963.)*

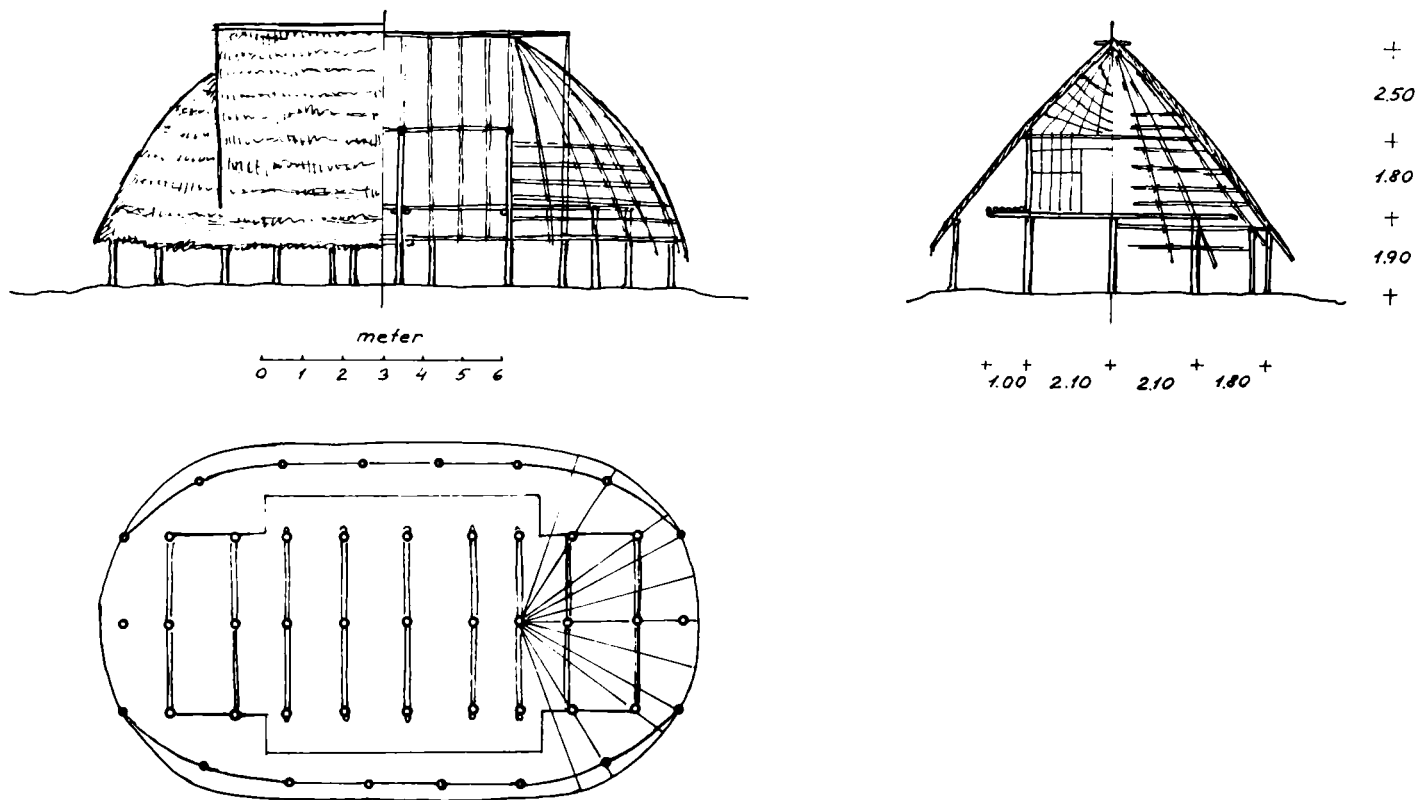

Fig. 10. Plan og snit gennem det 130 år gamle hus nær Petburi. Opmålingen er udført af Arphorn na - Songkhla.

Som det blev nævnt ovenfor, er dette det første fund af en hustomt fra Sydøstasiens yngre stenalder; men som tomt betragtet kommer den hverken til at stå alene i Sydøstasien eller i Østasien i øvrigt. Yang Shao kulturen i Kina har på dens bedst kendte boplads, Pan P'o i Shensi-provinsen, runde og kvadratiske hustomter, både let nedgravede og i niveau med den naturlige jordoverflade. I en senere fase af samme kultur forekommer kvadratiske hustomter med afrundede hjørner. Dette findes også inden for den efterfølgende Lungshan kultur, der er moderkultur for Ban Kao kulturen. Indenfor Lungshan opstod der flere lokale særgrupper, og i en af de sydkinesiske optræder *ovale* hustomter. Her har husene dog stået direkte på jordoverfladen. Men formen er altså ikke ukendt inden for den kulturkreds, der var ophav til Ban Kao.

Senere, fra tidlig metalalder (efter 500 f. Kr.), foreligger der vidnesbyrd om pælebyggede huse i fundet fra Dong-s'on, Thanh-Hoá provinsen i Annam (Vietnam), i form af forstenede bambusstolper.

Fra samme kultur, men fra 1. årh. f. Kr. stammer en bronzebeholder fra et gravfund i Shih Chai Shan ved Tien søen i Yunnan-provinsen i Kina. Beholderen har været anvendt til opbevaring af cowrie-muslingeskaller, der brugtes som betalingsmiddel; den har form som de velkendte sydøstasiatiske bronzetrommer, men trommefladen er tæt besat med støbte menneskefigurer og en pælebygning, alt fremstillet i rundskulptur af bronze. Pælebygningen har oval boligplatform og udhængende tag.

I Yayoi kulturen i Japan, der ligeledes er en metalalderkultur, indgår også det ovale hus.

Som tidligere omtalt, er der ikke den store forskel i stenalderbondens levevis i Thailand sammenlignet med nutidens. Derfor kan, i relation til de forhistoriske ovale huse, rejses det spørgsmål: Kendes tilsvarende hus-typer i dag? Svaret bliver et ja.

For godt og vel 150 år siden tvangsforflyttedes en befolkningsgruppe tilhørende stammen Black Thai eller Lao-song fra egnene omkring Vientiane i Laos til et område mellem byerne Radburi og Petburi, nordligst på den malayiske halvø. Disse folks efterkommere bor stadig i pælebyggede huse med græstag. Taget har afrundede eller vifteformede udhæng ved hver gavl. Det ældste bevarede hus var over 130 år gammelt i 1966, og de eneste fornyelser i huset, der var foretaget, havde bestået i om-tækning hvert tredje år. Også i disse huse var rummet under boligplatformen udnyttet til stald, opbevaring af den store flettede og lerklinede risbeholder og til kvindens væv. Denne befolkningsgruppe har holdt fast ved de gamle skikke; således har kvinderne langt, opsat hår helt svarende til beskrivelser i kinesiske årbøger fra det 9. årh. De har også holdt fast ved deres oprindelige klædedragt, der er mørkeblå af hjemmevævet og -farvet stof, påsyet borter, hvis mønstre genfindes på bronzetrommerne fra metalalderen.

Helt undgået påvirkning fra de omkringboende siamesere har de dog ikke altid, hvilket kan spores på enkelte huse, der kun har afrundet gavl i den ene ende af huset.

I den etnografiske litteratur er pælehustypen med afrundede gavle også beskrevet fra andre områder i Sydøstasien, således fra Shanstaterne i Burma, nordvest for Thailand. Shanernes navn for sig selv er for øv-

Fig. 11. Yngre ca. 30 år gammelt hus fra Lao-song landsby i nærheden af Uthong i Suphanburi provinsen. Bemærk de svære, runde bjælker, der bærer boligplatformen. De hviler i et Y, hvor en sidegren er skåret af de træstammer, der fungerer som tagbærende stolper. (Fot. Per Sørensen.)

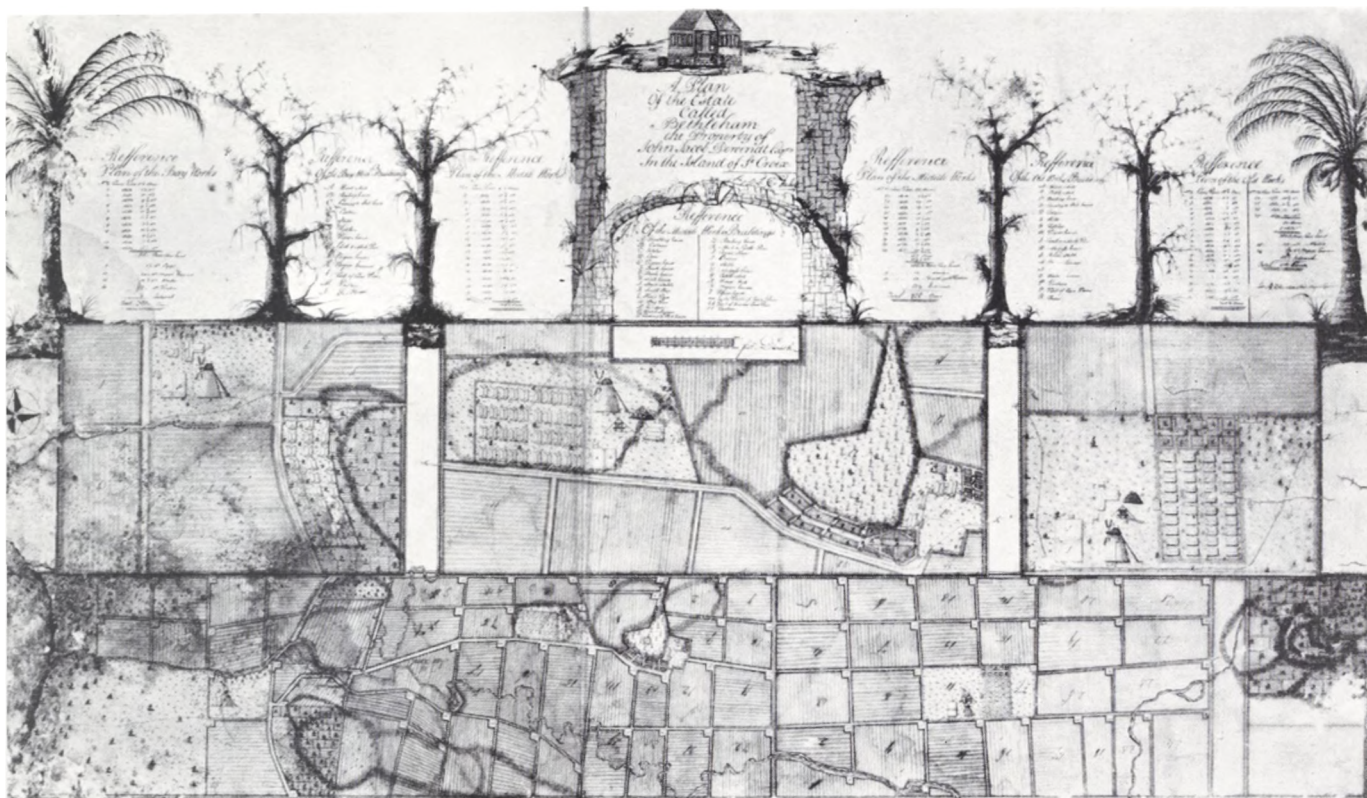
rigt „tai“, og deres sprog er et thai-sprog. Hos dem kaldes denne hus-type simpelthen for shan-huset, og det er i beskrivelserne sammenlignet med et skildpaddeskjold eller det er omtalt som „huset med det ægformede tag, der sænker sig ned over væggene og på afstand ser ud som et tag på stolper“. Om shan-huset anføres det også, at det danner et rektangel med stråleagtige tagspær-arrangementer i hver ende, at sammenligne med et halvt paraplystativ. Pladsen under huset er her ofte omgivet med fletværk og udnyttet til arbejdsrum. De materialer, der anvendes til husene, disses størrelse og dermed antallet af bærende stolper, afhænger helt af beboernes formåen. Den mindre velhavende vil oftest have et hus, der er lavet helt af bambus, med seks bærende bambusstolper i den rektangulære boligdel af huset. Det er oftest ca. 4,25 meter bredt og 8,75 meter langt, heri medregnet de afrundede gavle. Indgangen er altid i gavlen, hvortil adgangen sker enten ved hjælp af en stige eller en kraftig bambus- eller træstamme, hvor trinene er sidegrene, der er afhugget et stykke udenfor stammen.

Fra shanerne er denne boligtype blevet adopteret af andre stammer, således af nagaerne, der lever i de vestlige dele af Shanstaterne. Om disse skriver etnografen Christof von Führer-Haimendorf: „Idet man betræder Nagabjergene lader man det 20. århundrede bag sig og er omgivet af et folk, der følger et livsmønster ikke meget forskelligt fra det, der udfoldede sig for ca. fem tusinde år siden i yngre stenalder i Sydvest-Kina og i Indokina og sandsynligvis i store dele af Indien“.

Fundet af huset i Nong Chae Sao synes ikke alene at bekræfte denne udtalelse, men kan måske yderligere tages til indtægt for den opfattelse, der går ud på, at der er en forbindelse mellem Ban Kao kulturen i yngre stenalder og visse grupper af de nuværende indbyggere i Thailand.

Fig. 12. Shanhus fra Namhkan nordligt i Nord Hsenwi i Burma. (Fot. B. Sherman.)

Plantagen Bethlehem på St. Croix i det attende århundrede

Af INGE MEJER ANTONSEN

Fig. 1. Håndtegnet og farvelagt kort over plantagen Bethlehem på St. Croix. Sign. F. C. von Meley. 1779. Under signaturtavlen med planterhuset ses planer af ejendommens tre „Works“ (sukkerfabrikker) og derunder igen en plan af hele Bethlehems tilliggende. I nederste højre hjørne er jorderne på Blue Mountain mærket med A, der dog kun vanskeligt kan skelnes på reproduktionen. Nord til højre. H. 57,8 cm. Br. 92,2 cm. Nationalmuseets 3. afdeling. Mus. nr. 2504/68. Lennart Larsen fot. 1965.

På Nationalmuseets udstilling „Tre vestindiske Stuer“, der blev åbnet i anledning af, at der i 1967 var forløbet et halvt århundrede siden Danmark afstod sin sidste tropekoloni i Vestindien, er mange besøgende standset op foran et stort farvelagt kort over plantagen „Bethlehem“ på St. Croix, opmålt og tegnet i 1779 af F. C. von Meley. Dette kort blev for få år siden under ejerens ophold i udlandet deponeret i samlingen og var indtil da ukendt af offentlighed og forskning. Kortet er nu museets ejendom.

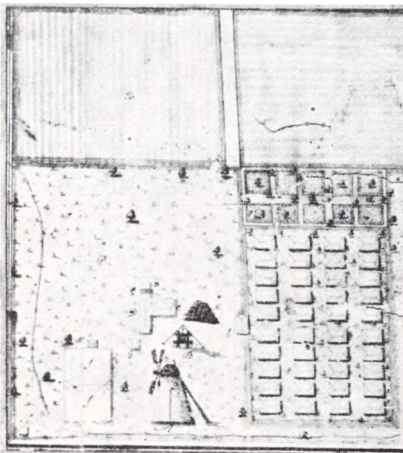
Ved nogen bemærkelsesværdig tegnekunst udmærker det sig ikke. Det er et arbejde af en militærperson, der har lært at måle op, men det har sin uomtvistelige kulturhistoriske betydning ved at være det mest detaljerede af de tre bevarede kort over sukkerplantager på de vestindiske øer i det 18. århundrede, og er som sådan en omtale værd (1).

Kortet (fig. 1–3 og farvetavle) er tegnet på svært papir, nu oplæbet på

Fig 2. Detalje af kortet fig. 1, der viser titelvignetten med Bethlehems planterhus og von Meleys signatur. F. C. von Meley er muligvis identisk med den Major von Meley fra Holsten, der døde 19. februar 1814 i Christiansted, St. Croix.

Fig. 3. Detalje af kortet fig. 1 visende Bethlehem Old Works.

lærred. Linierne er trukket op med tusch eller blæk og de farvede partier er udført i vandfarve. Det er delt horisontalt i tre bælte, hvoraf det øverste og mest iøjnefaldende danner kortets titelvignet med den gråt i gråt tegnede ramme (fig. 2). Denne forestiller et fragment af et bueslag, bygget af kvadre og er oventil afsluttet af planterboligen, der giver indtryk af at ligge højt hævet på en sparsomt bevokset klippeknode, hvorfra planteren vil kunne følge arbejdets gang på hele sit store tilliggende. Huset er gengivet så nøjagtigt i sine enkelte dele, at vi er i stand til tydeligt at opfatte, hvilke byggeemner, der er brugt. Over en kælder af kvadre er et stokværk af træ, udført af lange, vandretliggende planker og saddeltaget er tækket med spån. Et fremspring med trekantfronton omkring hovedindgangen, hvortil en dobbeltløbende trappe fører, danner husets midtparti. På hver side af midtfrontonen er fire smalle vinduer, så smalle, at man har indtrykket af, at proportionerne er ukorrekte. Den lille hvælvede udbygning på husets venstre side er vandcisternen, den uundværlige og aldrig manglende indretning i en vestindisk bolig. Titelvignetten er flankeret af signaturtavler adskilt af palmer og træer.

Det midterste bælte gengiver planer af de tre „works“ med angivelse af de enkelte bygninger, medens det nederste viser plantagearealet i sin helhed.

Mod nord, til højre på kortet, ligger Bethlehem „Old Works“, der

ifølge landlister og matrikler blev kultiveret i 1750. Hertil hører jorderne nord for centerline, der ses lidt til højre for kortets midte, og som omfatter ialt 450 acres. Jorden er opdelt i 27 lodder af forskellig størrelse, adskilt af veje til transport af de indhøstede sukkerrør. Af lodderne var én optaget af fabrikken og én på kun 1¹/₄ acre af negerjord, d. v. s. jord, hvor negrene kunne dyrke grøntsager til eget brug og med salg for øje. Til Bethlehem Old Works hørte desuden et jordstykke i Blue Mountain, mærket A på planen og beliggende yderst til højre. Også det var lagt ud som negerjord. Fabriksbygningerne (fig. 3) omfatter en vindmølle (A), en hestemølle (B), der kunne bruges i stille vejr, et kogehus (C) med kyrehus og stile (D), en cisterne (I), en kvæg og mule fold (J), en mallasbunke (K), dueslag, køkkenhus, hestestald m. m. Til højre er slavehusene anlagt i sirlige rækker, fyrretyve ialt, og med tilhørende have samt græsarealer til dyrene. Planen omfatter alle de virksomheder, der er nødvendige til sukkerfremstilling og romdestillering. En nærmere redegørelse herfor skal der ikke gives plads til her, da dette på så udmærket måde er behandlet tidligere dels i Haagensens beskrivelse fra 1758 dels i P. L. Oxholms fra 1797. Disse beretninger er senere brugt, bl. a. af Jens Vibæk i Vore gamle Tropekolonier, hvorfor jeg også tillader mig at henvise den interesserede læser dertil.

Syd for center-line ligger The Middle Works eller Upper Bethlehem, hvis jordtilliggende er på nøjagtig samme størrelse som The Old Works, men delt i 32 lodder, hvoraf én optages af planterboligen med dens tilhørende huse, haver og græsgang og en anden af fabriksanlæg og slavehuse. Hovedhuset ligger på en klippekold, således som titelvignetten angiver, isoleret fra fabriks- og slavehusene på den lavere høj syd herfor. Farvetavlen viser anlægget. Under A ses planterboligen med midtfremspring, trappe og cisterne, der er angivet med blå. Køkkenet lå efter sædvane i en bygning for sig (C), der var ovn, hønsehus, stald, smedie og sygehus for slaverne. Øst for hovedhuset ses en have, anlagt med symmetriske bede efter fransk mønster, således som det var skik i det 18. århundrede. Det har ikke været nogen helt lille have. Er målene

Fig. 4. Planterboligen på Upper Bethlehem. Til højre garagebygningen. Upper Bethlehem benyttedes i Lachmanns ejertid til bolig for direktøren for fabrikken. Fotografi fra 1923. Fru Viggo Wulffs album.

på kortet korrekte, må den have været ca. 700 fod lang og godt 150 fod bred.

Trods ihærdig eftersøgning er det ikke lykkedes at finde samtidige beskrivelser af Bethlehems planterhus, der kunne kaste lys over, hvordan livet levedes på dette ganske storslåede sted. Ej heller er vi i stand til gennem et inventar, optaget f. eks. under en skifteforretning, at få et indtryk af, hvilke møbler og indbo ejeren John Jacob de Windt omgav sig med. Ulykkeligvis er skifteprotokollen fra årene omkring hans død i 1790 gået tabt. Vi står således ganske uden muligheder.

Fortsætter vi vor gennemgang af kortet, finder vi længst mod syd, i billedets venstre side The Bay Works, der må være identisk med det på Oxholms kort (fig. 15) angivne Fair Plaine. Denne plantage var med sine 300 acres noget mindre end de andre to. Af de 16 lodder var de 12 beplantet med sukker, ialt 138 acres, medens én lå hen som „copp“ d. v. s. underskov, én var optaget af fabrikken og én af negerhuse og -jord. 110,5 acres ned mod Kongens Bay var græsgang. Hele arealet fra nord til syd gennemstrømmedes af Bethlehem-bækken.

Vi vil nu prøve at følge, hvorledes dette store jordtilliggende, der i 1779 var samlet under én mands hånd, er blevet til.

Bethlehems historie før det vestindisk-guinesiske Kompagni erhvervede St. Croix i 1733, fortaber sig i mørket. Et temmelig ubehjælpsomt kort i du Tertres beskrivelse af øen under fransk herredømme 1671 viser dog mellem Bethlehem-bækkens to arme en lokalitet „Baron“, der muligvis kan være identisk med vor plantage. Bethlehem's jorder var ikke et

Fig. 8. Kort over St. Croix, stukket af Paul Küffner i Nürnberg 1767 til brug for Oldendorp's Geschichte der Mission der evangelischen Brüder auf den caribischen Inseln S. Thomas, S. Croix und S. Jan. 1777. Bemærk de talrige plantager, der tilhører familien Heyliger. Det kgl. Bibliotek.

Fig. 9. Planterboligen på Upper Bethlehem. Fotografi senest 1920. Fru Minna Christensen, født Adamsens album.

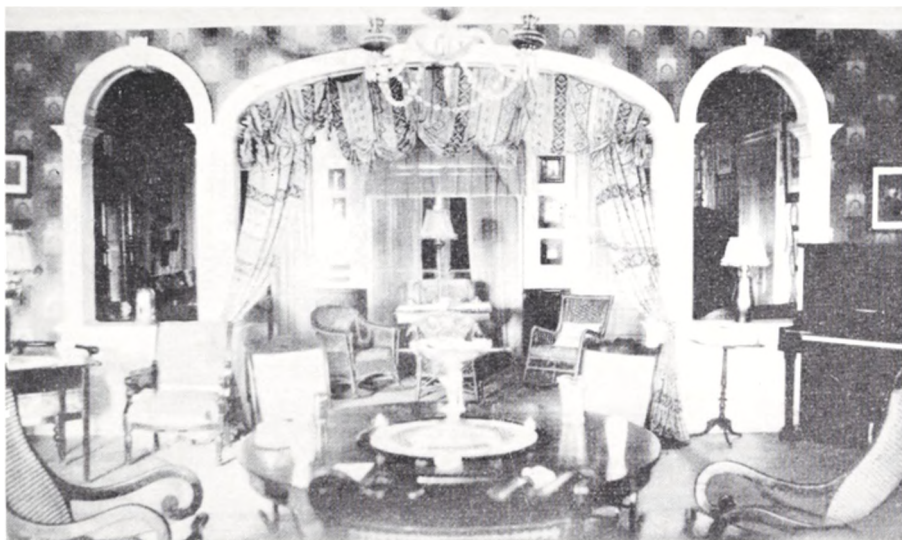
af de områder, som med navns nævnelse er omtalt af Moth i hans rapport efter en recognosering på øen i 1734 (2), men efter danskernes overtagelse danner der sig efterhånden et klarere billede.

Som det ofte er omtalt i litteraturen om de dansk-vestindiske øers historie, blev St. Croix opmålt af landmålere, der under uhyre anstrengelser banede sig vej gennem det overgroede terrain. Landet blev opdelt i større plantagegrunde på 3000 gange 2000 danske fod og nogle af mindre størrelse, hvorefter grundene blev udbudt til salg til rimelige priser. Landet, der var bevokset med buske og træer – selv mange af de steder, hvor der før havde været dyrket land – skulle først ryddes. Haagensen giver i sin Beskrivelse af St. Croix fra 1758 en fortræffelig skildring af forholdene i disse år. Han nævner bl. a. de mange kostbare træarter, som mahogni, fustiks og pokkenholt, der var en udmærket handelsvare for de nye ejere, der solgte dem til omliggende øer, hvor træ var en mangelvare. På St. Croix blev træerne også udryddede med en sådan energi, at

Fig. 10. Planterboligen på Upper Bethlehem set fra øst. Tilbygningen med trappen til venstre ligger over den gamle cisterne. Bag buskadset findes den i teksten omtalte kælderluge, der også ses på tegningen fig. 2. Fotografi fra juli 1922. Fru Viggo Wulffs album.

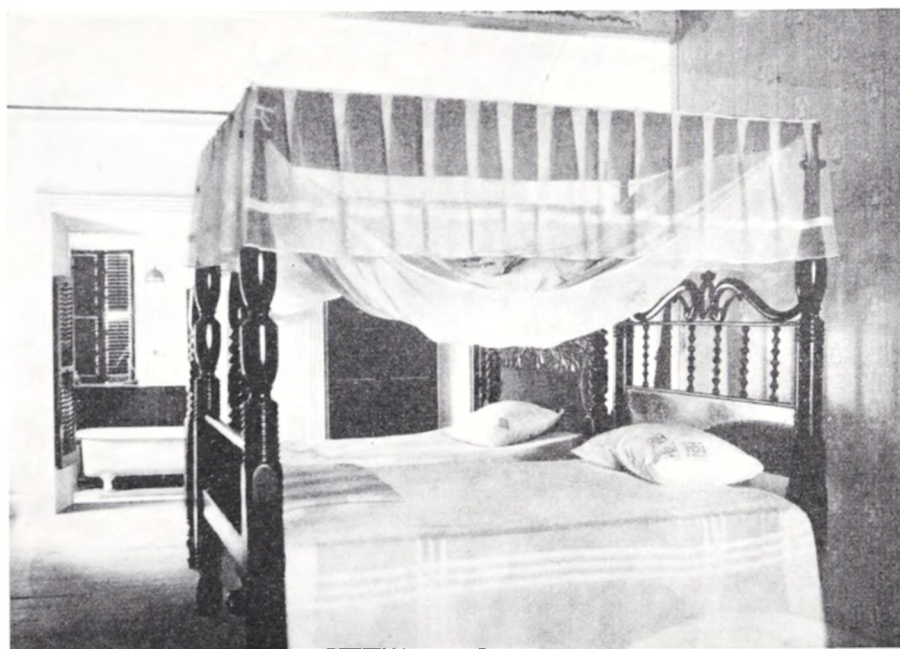

Fig. 11. Stuerne på Upper Bethlehem, som de så ud i direktør Adamsens tid før 1920. Møbleringen er karakteristisk for de dansk-vestindiske hjem fra sidste halvdel af 19. årh. og møbleringsplanen er endnu bevaret enkelte steder på øerne. Fru Minna Christensen, født Adamsens album.

rektor West i 1794 siger om mahognitræet, at det kun findes i et par haver på landet, men ikke synes at ville trives der.

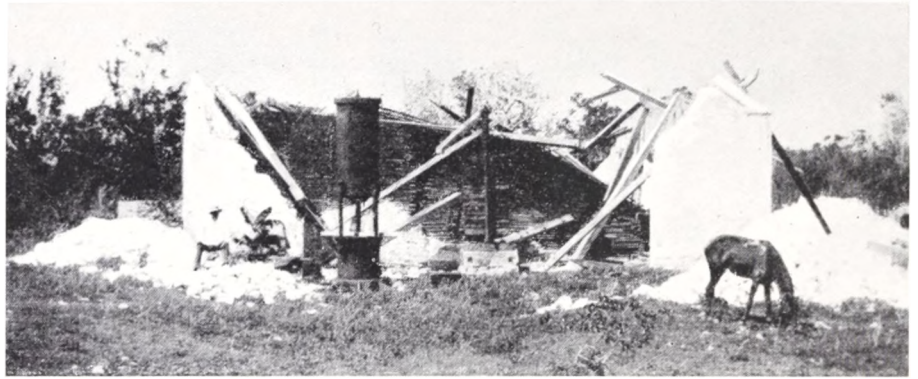
Kongen, Christian VI, forbeholdt for sig selv og dronningen (landbrev af 30/3 1736) det område omtrent midt på øen, der efter matrikuleringen fik navnet Kongens Kvarter. Området havde den fordel hovedsagelig at bestå af fladt land, der skulle være let at opdyrke, og blev dertil gennemstrømmet af øens bedste vandløb, hvilket var af uvurderlig betydning i et land, hvor vandforsyningen var et af de største problemer. Kongens kvarter, delt i ialt 34 plantagegrunde, strakte sig i et 10.000 fod bredt bælte fra øens sydkyst ved det senere Krauses Lagoon og 21.000 fod op i land (fig. 5–8).

Fig. 12. Soveværelset med to four-posters fra sidste halvdel af det 19. årh. Fotograferet før 1920. Fru Minna Christensen, født Adamsens album.

Fig. 13. Fair Plaine, St. Croix, fotograferet efter orkanen 7-8. august 1899. Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

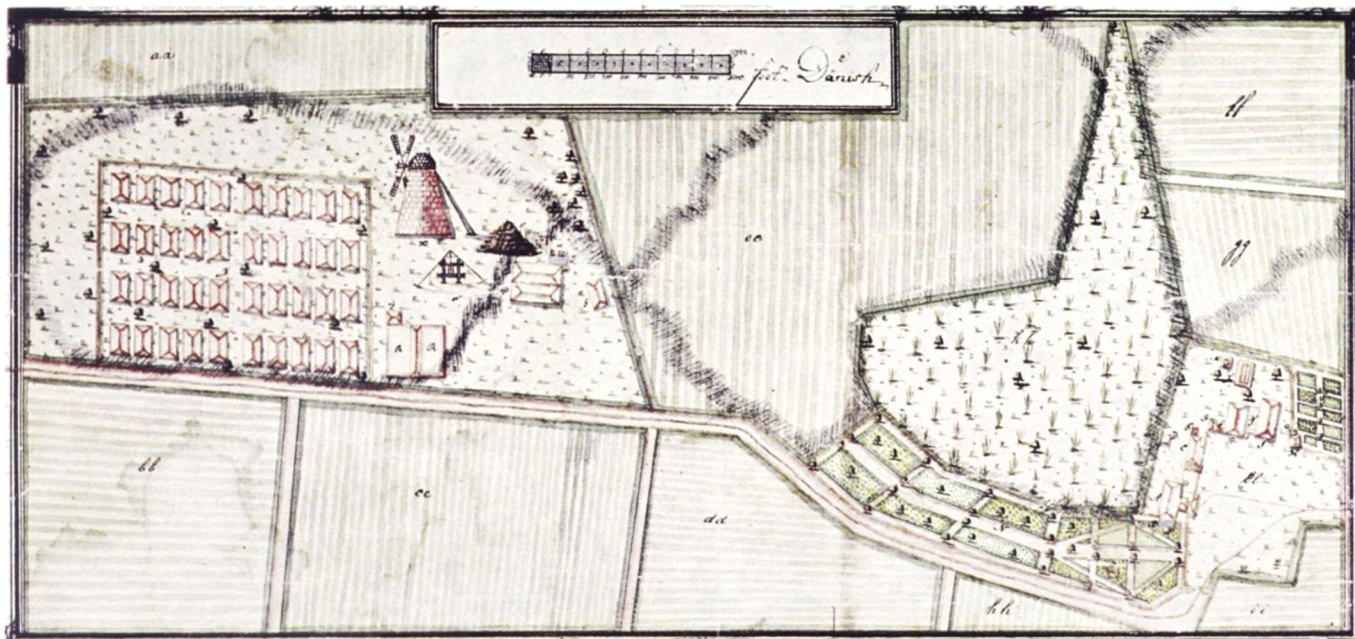

Kultiveringen blev omgående påbegyndt under ledelse af plantageskriver Schuster, to mesterknægte, to tømrere, en læge til at tilse negrene og en dreng. I 1738 var kvarteret befolket med 7 blanke og 43 negere. Antallet af slaver steg og faldt i de følgende år, indtil det i 1745 nåede op på 72 såkaldt capable. Samme år var kongen imidlertid begyndt at afhænde sine uopdyrkede grunde. Om det var, fordi han mente, at kultiveringen nu var blevet tilstrækkeligt stimuleret ved Kongens eksempel, eller fordi der var brug for penge til Christiansborgs indretning, er ikke til at sige. Majestæten havde forøvrigt til stadighed sine ejendommers produkter for øje, thi parketgulvet i sovegemakket i det nye slot var af rødt og gult oliventræ, ibenholt m. m., der var indforskrevet fra St. Croix (4).

De fire plantager, der først var blevet kultiveret, numrene 17, 18, 23 og 24, beholdt kongeparret dog fortsat. Det er det område, der på Oxholms kort fra 1794 (fig. 15) bærer navnet „King“ og ligger lige nord for centerline, samt området syd for samme „Kings Hill“. I 1750 er også

Fig. 14. Sukkerfabrikbestyrer Dahl på sommerfuglejagt ved Bethlehem-bækken. I baggrunden negerkvinder, der vasker. Fotografi i Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Farvetavle. Udsnit af kortet fig. 1, der viser the Middle Works eller Upper Bethlehem (se teksten s. 115). Det viste areal er ca. 2600 danske fod langt og ca. 1200 fod bredt. Målestokken foroven henviser til hovedkortet og ikke til det her gengivne udsnit. Nationalmuseet, Lennart Larsen fot. 1968.

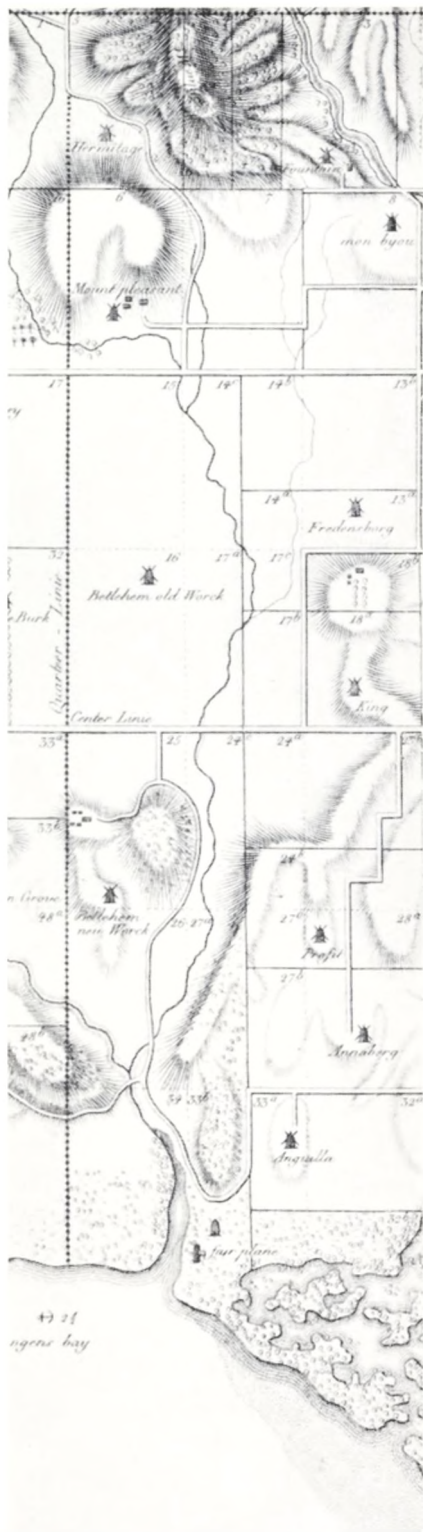

Fig. 15. Udsnit af P. L. Oxholms kobberstukne kort over St. Croix, tegnet 1794, udg. 1799. Ved Bethlehembækkens udløb ses Fair Plaine.

plantagen nr. 16, Bethlehem Old Works, og nr. 25, Upper Bethlehem, blevet kultiveret. Efter denne anstrengelse sælges de sidste plantager – 16 i alt – i 1751 til Johannes og Pieter Heyliger fra den lille hollandske ø St. Eustatius, hvis kun 21 km² til ca. 2000 indbyggere nok kunne have en udvidelse behov. Heyliger-familien var ikke ukendt på St. Croix. Fra 1737 havde de opkøbt plantager på øen, såvel sukker- som bomuldsplantager, ansatte mesterknægte på dem, havde slavehold, men blev selv boende på hjemøen. Først i 1744, da der var udbrudt krig mellem englændere og franskmænd, flytter indvånere med møbler og slaver fra St. Eustatius til St. Croix, deriblandt Pieter Heyliger med sin familie (5).

Efter dette betydelige køb i 1751, blev familien Heyliger langt den største jordbesidder på øen. At det også var en selvbevidst familie, får man indtryk af, når man hører, at Johannes Heyliger, der var guvernør på St. Eustatius, overfor sin danske kollega skal have erklæret „Ej at aflede før end han på sine Plantagier med sine Brødre seer et Tal af 400 Slaver“ (6). Dette løfte holdt han.

Johannes Heyliger har dog ikke længe kunnet glæde sig over sine nyeste besiddelser, for allerede i 1752 er hans plantager anført i landlisterne som tilhørende hans enke og arvinger. Efter alt at dømme nåede Johannes Heyliger aldrig at tage fast ophold på St. Croix, hvad der vel næppe heller havde været hans mening. Hvem guvernørens arvinger er bortset fra hans enke, er ikke meddelt, da han ikke synes at være død på St. Croix. „Hans arvinger“ optræder i landlisterne for Kongens Kvarter lige til 1767, da de pludselig afløses af John Jacob de Windt. John eller Jan Jacob de Windt viser sig at være søn af den guvernør Jan de Windt på St. Eustatius, der i 1753 havde efterfulgt Johannes Heyliger. Han blev den 10. November 1765, 23 år gammel, gift med den 15-årige Elisabeth Heyliger (7). Hvem Elisabeth Heyliger er, forlyder der intet om, men i alle tilfælde ses de Windt i 1767 at besidde samtlige de ejendomme i Kongens Kvarter, som tilhørte Johannes Heyligers arvinger. Man må derfor antage, at Elisabeth var datter af guvernøren, og at de Windt ved sit giftermål er blevet ejer af hendes arvepart på $7\frac{1}{4}$ plantagegrund à 3000 gange 2000 fod, ialt 46.500.000 kvadratfod, eller ca. 800 tønder land. Broderens børn har delt deres andel mellem sig, som det ses på kortet med navneindskriftene fra 1766 (fig. 6). Deres anpart svarer i areal nøjagtigt til de Windts.

Jan Jacob de Windt døde 1790 (8). Af de seks børn han havde i ægteskabet med Elisabeth, døde det ene tidligt og de fem andre fortsatte efter faderens død plantagens drift i fællesskab og besad hver en femtedel. 1824 bliver ejendommen solgt uden søsteren Judith, grevinde Rastignac's vidende (9).

Navnet Bethlehems opståen kendes ikke. Den tidligste omtale af ejendommen under dette navn findes på det kobberstukne kort fra 1767 i Oldendorp's „Geschichte der Mission der evangelischen Brüder auf den caraischen Inseln S. Thomas, S. Croix und S. Jan“, udkommet

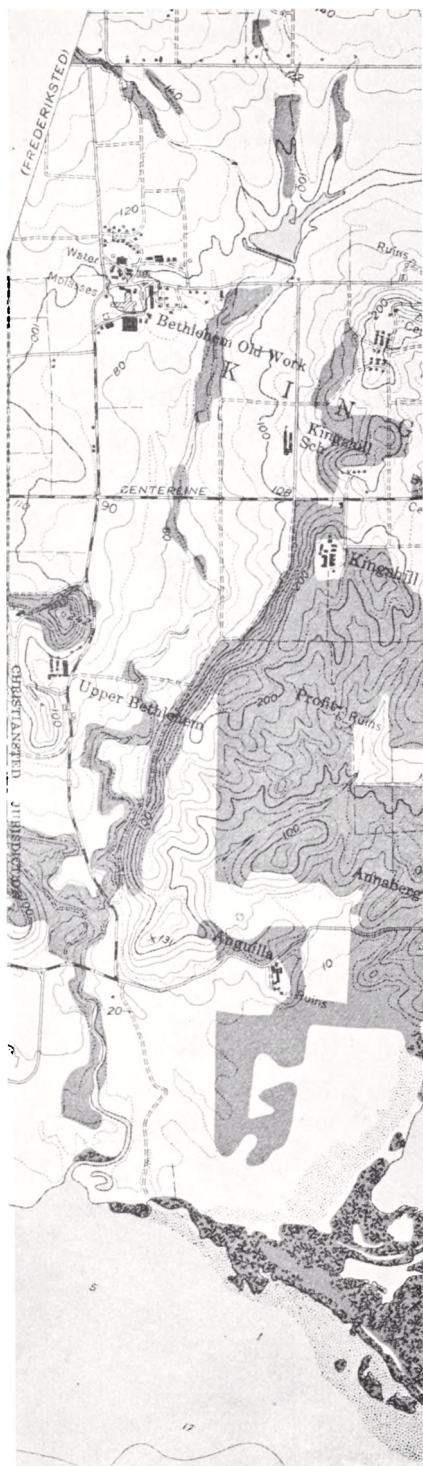

Fig. 16. Udsnit af kort fra 1952 over St. Croix. Vejene, der fra center-line dels fører op til Bethlehem Old Work og ned til Upper Bethlehem, har samme forløb som i 18. årh. De gamle grænser for Bethlehems jorder er stadig tydelige.

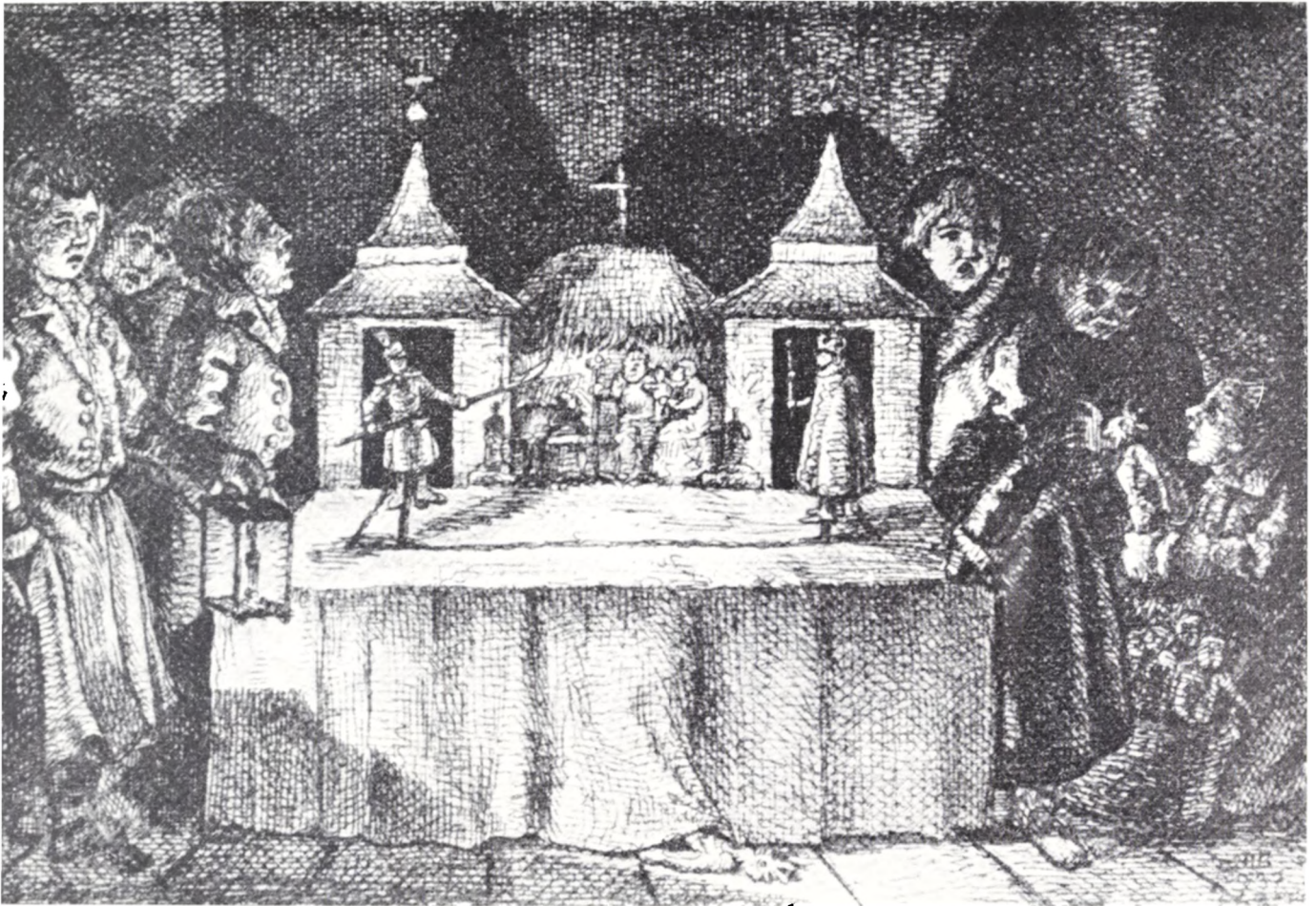
1777. Dette bringer omgående tanken hen på herrnhutter-missionen, for de mähriske brødre fik indpas på de danske øer allerede i 1730'erne og selve grev Zinzendorf havde aflagt besøg derude. Missionen støttedes af Kongens nære ven og rådgiver von Plessen, på hvis plantager på St. Croix brødrene holdt til i de første år. Det er muligt, at man her kan se oprindelsen til det navn, som af de mähriske brødre er givet til flere af deres missionsstationer i den nye verden (fig. 5).

Efter i det 19. årh. at være blevet handlet flere gange, blev plantagen Bethlehem i 1902 erhvervet af godsejer J. Lachmann, der byggede en ny sukkerfabrik efter de mest moderne retningslinier. J. Lachmann's broder Karl Lachmann blev administrator for fabrikken, og det er fra hans søn overlæge, dr. med. Aage Lachmann, at plantagekortet har fundet vej til Nationalmuseets samlinger. Også kortets proveniens er således i fineste orden.

Kører man i dag ad center-line fra Frederiksted til Christiansted, er meget forandret. På det, der engang var frugtbart land med vajende sukkerrør, er nu kun sparsomme levninger. Nu er sukkeravlen uigenkaldeligt forbi. Drejer man mod nord ned mod Bethlehem Old Works er intet tilbage fra det attende århundrede – ej heller meget af Lachmann's mønsterfabrik. Kører man tilbage ad den samme vej og fortsætter over center-line og videre ad vejen syd for denne, fører den som i gamle dage til Upper Bethlehems planterhus på klippeknolden. Ved at sammenligne de Windts bolig fra 1779 med huset i dag, er der en tilvished grænsende sandsynlighed for, at det ligger på den samme plads og er bygget på fundamentene af det gamle hus. Sammenlignes tegningen fig. 2 med fotografiet fig. 4 er ligheden uomtvistelig. Til venstre for hovedindgangen findes endog på det nuværende Bethlehem en kælderluge, der svarer til den oprindelige, som ses på fig. 2 og grundplanen er også den samme, når de tilbygninger, der ligger til øst og vest er borttagne. Også cisternen ligger på samme sted. Det hus, der på planen (se farvetavlen) er angivet med I, hestestalden, kan muligvis være den nuværende garagebygning, der ses til højre på fotografiet fig. 10. Før en opmåling af de tilbageværende bygninger har fundet sted, er man dog ikke i stand til at udtale sig med sikkerhed.

Øst for den nuværende hovedbygning fandtes i 1923 også en have (se fig. 10), så en mulighed for den gamle haves tilstedeværelse på dette sted findes. I en bue har den rundet sig omkring højen (10).

Fortsætter man ad vejen, der fører øst om højen kommer man som i gamle dage til fabrik og slavehuse, i dag som for 200 år siden med røde tage (fig. 16). Videre fører den sydpå til ruinerne af Fair Plaine (fig. 13) ved kanten af Bethlehem-bækken. Af det gamle Bay works er kun sten tilbage. Endelig når man ned til Kongens Bay, hvor bækken løber ud i det caribiske hav omgivet af krat på alle sider (fig. 14). Man kan således endnu få et indtryk af Kongens, Heyligernes og Jan Jacob de Windts Bethlehem.

Polske julekrybber

Af BODIL WIETH-KNUDSEN

Kunsten at bygge julekrybber – på polsk kaldet szopki – er en gren af polsk folkekunst, som i modsætning til papirklip kun er lidet kendt uden for selve Polen. Da disse julekrybber i form ofte afviger meget fra, hvad vi almindeligvis forestiller os, når vi hører ordet julekrybbe, vil i det følgende deres polske navn szopka blive anvendt, med mindre det drejer sig om den enkle krybbeform, som vi kender herhjemmefra.

Opstillinger af julekrybber finder vi i de katolske kirker i Polen allerede i 1300-tallet. I et stort åbent klippelandskab byggedes en grotte eller en stald, hvori man opstillede udskårne træfigurer af den hellige familie med staldens dyr, hyrderne og de hellige trekonger. Senere kom også andre figurer til: Kong Herodes, døden og djævelen, den omvandrende tigger, bønder, håndværkere og soldater. – Omkring krybben

Fig. 1. Szopkaforestilling anno 1837. Billedet menes at stamme fra en landsby i det sydøstlige Polen. Den ret enkle bygningsform er bevaret i de nutidige landsby-szopka'er, men scenegulvet foran bygningen er forsvundet. (jfr. fig. 2, 4,5). Efter en radering af .K. W. Kielinski.

Fig. 2. Szopka af bemalet træ fremstillet for ca. 20 år siden og om vinteren brugt til forestillinger i landsbyen. Szopka'en findes nu i muscet i Rabka, Pow. Nowy Targ.

opstod en slags teaterforestillinger bygget over bibelens fortællinger, men med verdslige islæt. Nogle af de mest yndede temaer var spådommen om Messias' komme, bebudelsen, Josef og Maria søger natteleje i Bethlehjem. I forestillingen var indlagt korte komiske optrin uden direkte tilknytning til den øvrige handling. Det var stedets anekdoter og molbohistorier i dramatiseret form. Trykte tekster er først bevaret fra det 17. århundrede, men krybbespillene går utvivlsomt meget længere tilbage i tiden.

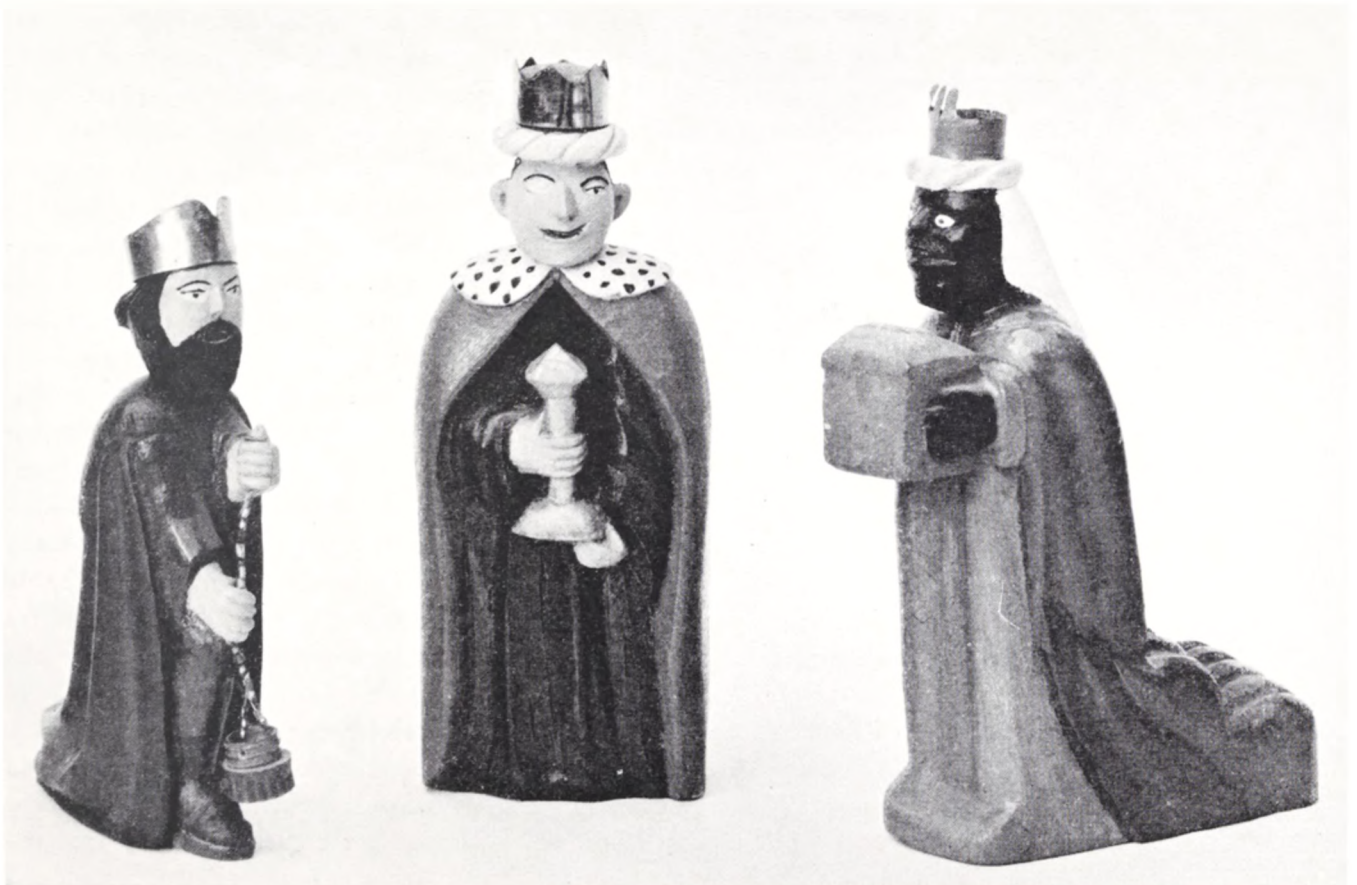
Rivaliseringen mellem de forskellige kirker og klostre blev efterhånden stor. Man kappedes om, hvem der kunne lave de prægtigste szopkaopstillinger og derved trække folk til kirken. Som et ekstra trækplaster indførte nogle munkeordener bevægelige figurer i deres szopka'er. Det skete i det 18. århundrede, omtrent samtidig med at dukketeatret efter fransk forbillede var begyndt at blive populært i Polen. Nogle af szopka'ens træfigurer – dog ikke den hellige familie – blev således gjort til dukker i et slags marionetteater. Munke, som sad skjult bag et forhæng bevægede dukkerne. Scenerne, som blev vist, var ofte af en meget livlig karakter: slagsmål mellem drukne bønder, djævelens livtag med døden, den dansende kropige o. l. De ledsagende tekster kunne være meget vovede og grove. Den slags ting trak selvfølgelig hobevis af folk til kirke, og vi ved fra ældre beskrivelser, at det ofte endte med voldsomme tumulter inde i selve kirken. For at bringe ro over gemytterne havde man udstyret kirketjeneren med en stor solid pisk. Med den i

hånden sprang han frem fra sceneforhængen og slog løs på mængden, der i sin iver efter at se, hvad der foregik, ikke blot maste sig helt op i scenen, men også tog opstilling rundt om på kirkens finere bænke og – ikke at foragte – altrene, hvorfra man havde det allerbedste udsyn. Til sidst blev det kirkens øvrighed for meget af det gode og i slutningen af det 18. århundrede blev forestillingerne forbudt, eller rettere sagt de blev sat på gaden, for her fortsatte de nemlig deres tilværelse. I kirkerne forblev kun krybbens ubevægelige figurer.

Unge mennesker – håndværkere og lærlinge – dannede små trup'er, som drog omkring med de til forestillingen nødvendige rekvisitter. Et gammelt billede fra slutningen af det 18. århundrede viser en sådan forestilling, hvor dukkerne bevæges foran en flad malet kulise – szopkaen ser man her ikke noget til, men den er afbildet nogle årtier senere i en form, som allerede da syntes at være almindeligt udbredt i Polen (fig. 1). Det er en simpel stråtækt staldbygning mellem 2 lave tårne. I stalden anbragte man den hellige familie og andre bibelske personer. Det var træfigurer, som ikke kunne bevæges (fig. 14). De optrædende dukker blev ført gennem sidedøre ud på et scenegulv foran bygningen, hvor de bevægede sig langs revner i gulvet.

Over store dele af Polen har szopka'er af lignende type holdt sig i

Fig. 3. Szopka-figurer. De hellige trekonger bringer barnet guld, røgelse og myrrha. Røgelsesbeholderen, som den knælende konge holder i hænderne, er lavet af en plasticprop til en medicinflaske. Figureerne er skåret 1964 af en gammel kone i en landsby i det sydøstlige Polen.

Fig. 4. Szopka'ens cjer og en medhjælper viser, hvorledes de håndterer dukkerne skjult bag et forhæng.

landsbyerne helt op til i dag. Som et landsbyens dukketeater findes de oven i købet på steder, hvor man mindst venter det. I vinteren 1967 kom polske etnografer til nogle landsbyer i Tatras forbjerger. Det er egne, der om sommeren er meget besøgt af turister, og man forventede ikke at finde megen anden folklore end den, som der turistmæssigt set kunne tjenes penge på. Etnografernes opgave var da også at optegne, hvad gamle folk endnu kunne huske om szopka-forestillinger. Stor var alles forbavselse, da det viste sig, at der i flere landsbyer fandtes szopka-ensembler med alt hvad dertil hører af udstyr; end ikke spillemænd manglede. Ligesom i gamle dage fandt forestillingerne sted i private huse og gårde i landsbyen i dagene mellem jul og helligtrekonger.

Teksterne var fra gamle szopka-spil, men dog med aktuelle indslag fra landsbyens liv og i visse tilfælde også med en rammende satire over tidens samfundsmæssige problemer. De forskellige ensemblers medlemmer var voksne ofte ældre mænd. Nogle ensembler optrådte med dukker lavet af træ og malet i livlige farver, andre havde dukker der var klædt på i kunstfærdigt syede dragter. Til hver szopka var der mellem 20–40 sådanne dukker. Imellem dem var der nogle, som man ikke kendte fra tidligere szopka-spil: bjørnetrækkeren med sin bjørn, den omrejsende medicinhandler og billedhandleren med sin kasse på ryggen. Begge de to sidstnævnte var velkendte skikkelser hos landsbyboerne i forrige århundrede. Den ene forsynede dem med lægemidler, den anden med hellige billeder. En enkelt szopkabygning var lavet af papir, medens resten af de benyttede szopka'er var af bemalet træ udsmykket med papirklip eller påsatte figurer (fig. 2). Her som også andetsteds støder vi

på det fænomen at den, der forstår sig på fremstillingen af szopka og dukker, som oftest bliver den, der kommer til at lede hele foretagedet.

Rundt om i polske landsbyer kan man dog også finde szopka'er af et endnu mere enkelt udseende end de ovenfor omtalte. De er fremstillet som en ganske enkel staldbygning uden sidetårne; til gengæld er de helt stoppet med figurer. Denne type er nærmest beregnet til opstilling i kirken eller i et af landsbyens mange kapeller eller i private hjem (fig. 6).

Landsbyens ungdom laver også deres szopka'er, og til eget brug. Det er små lette bygninger lavet af papir eller tapet klistret over et træskelet. Figurerne i dem kan være af træ, men er dog oftest taget fra billige udklipsark, som før juletid bliver solgt fra interimistiske boder på gader og markedspladser (fig. 7). Sådanne szopka'er bæres rundt af drenge eller unge mænd. Ofte møder man en hel gruppe unge mennesker, hvoraf nogle bærer en szopka, andre en helligtrekongerstjerne, medens atter andre kan være udklædte i skikkelse af et dyr, f. eks. urokse (se Nationalmuseets Arbejdsmark 1966 p. 150). – Gruppen drager rundt til landsbyens gårde, hvor de laver løjer og synger. Til gengæld forventer deltagerne at få en skænk i form af lidt mad eller penge. De fleste af sangene er julesange, der ligesom vore egne handler om de vise mænd fra østerland, barnet i krybben, hyrderne på marken o. s. v. Ind imellem synges eller fremsiges tekster med et helt anderledes arkaisk præg. De

Fig. 5. Ved szopkaforestillingerne i landsbyen medvirkede også et spillemandsensemble.

indeholder gode ønsker for årsskiftet og den kommende afgrøde og taksigelser for den skænk, som husets madmor forhåbentlig giver. Skikken at gå med szopka, helligtrekongerstjerne m. m. synes at have eksisteret uafhængigt af, men samtidig side om side med de rigtige szopkaforestillinger. – I mindre købstæder og for den sags skyld også i storbyen Kraków, hvor szopkaforestillingernes tid nu er forbi, er det endnu ret almindeligt at se større børn promenerer rundt i gaderne med en szopka, ganske på samme måde som deres jævnaldrende i landsbyerne. Eventuelt drister bybørnene sig ind på caféer og vinstuer, hvor de så forsøger sig med nogle sangnumre indtil værten smider dem ud. Lidt klatskillinger lykkes det dem altid at få med på vejen.

I Kraków udvikledes i løbet af det 19. århundrede en særlig szopka-

Fig. 6. Szopka til opstilling i hjem eller kirke. Indskriften, som englen holder i hænderne, er det latinske „Gloria in excelsis Deo“, som fremstilleren ikke helt har magtet. Hyrderne i stalden er klædt i egnens karakteristiske góralerdragter. Fra landsbyen Kasinka Mala, Pow. Nowy Targ. Nationalmuseet, 3. afd. mus. nr. 1550/1966. L. 52 cm.

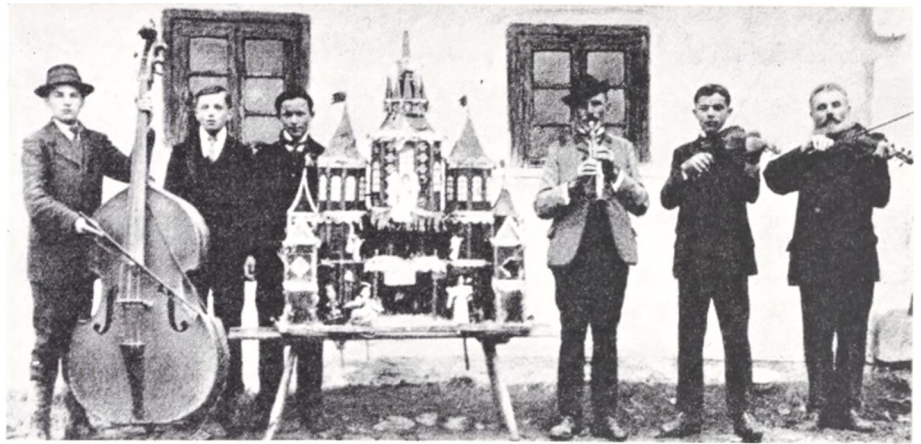

type. Udgangspunktet har sandsynligvis været en simpel træbygning meget lig den, der er vist på fig. 1. I tidens løb bliver tårnene højere og får tilbygninger. Midterpartiet med stalden bygges op i flere etager og overdækkes med en kuppel eller endnu et tårn. Hele bygningen bliver mere pyntet; der kommer tårnure, spidse vinduer, flag i spirene og stjerner på taget – set forfra kommer szopka'en mere og mere til at ligne en kirke. Det store scenegulv foran bygningen forsvinder; staldrummet tages i brug som scene og den hellige familie bliver derfor forvist til en balkon på 1. sal. Omkring år 1900 har Kraków-szopka'en udviklet sig til en pompøs bygning med en farvestrålende facade, hvis effekt yderligere forstærkedes ved hjælp af pålimet glitrende sølvpapir. De største eksemplarer kunne være op mod 2 m høje (fig. 8).

Et ensemble eller en trup bestod på den tid gerne af 5–6 personer. Nogle havde til opgave at bevæge dukkerne og samtidig fremsige eller synge tekster. De andre var spillemænd, som skulle levere musik på dertil passende steder. Gruppens leder måtte på samme tid være regissør, impresario, kassemester m. m. For det meste var det også ham, der stod for fremskaffelsen af teaterbygningen – szopka'en. Hvis han ikke for-

Fig. 7. Kulørt udklipsark købt på gaden i Kraków 1965. Udseendet af sådanne ark har ikke ændret sig synderligt de sidste 50 år. Nationalmuseet, 3. afd. mus. nr. 1588/1966.

Fig. 8. Et szopka-ensemble således som det almindeligvis præsenterede sig i årene før den første verdenskrig. Efter et fotografi i Etnografisk Museum, Kraków.

stod at fremstille den selv, måtte han bestille den hos en mere fingernem person. Fremstillingen af en flot szopka var en alvorlig sag. På den tid, da szopkaforestillinger endnu fandt sted, var sådan en bygning ikke noget legeværk. Det var en virkelig brugsting, som skulle sikre udøverne af spillet penge i kassen, for det var den, der i første række tiltrak sig folks opmærksomhed.

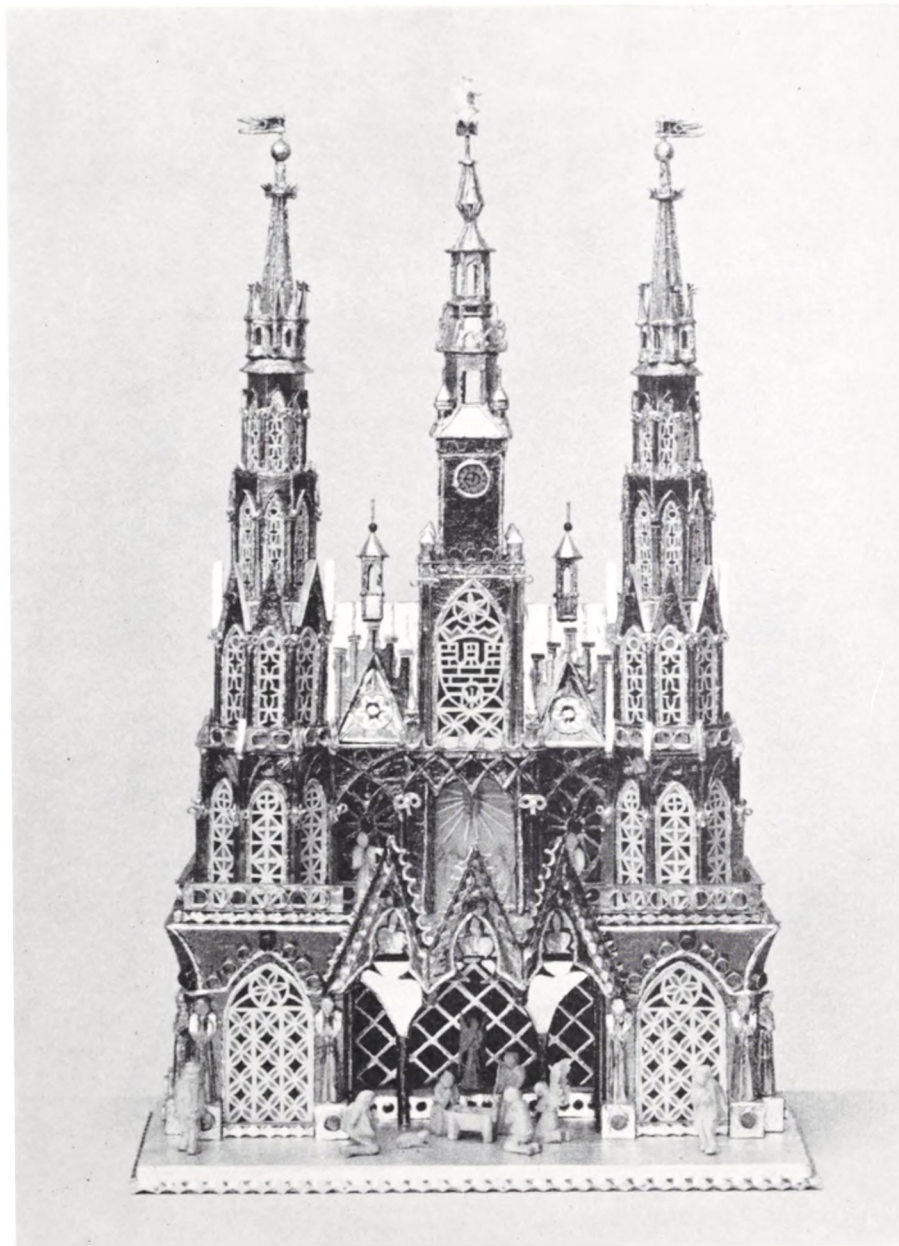
Når szopka-spillenes sæson begyndte umiddelbart efter julehelligdagene, stillede de forskellige hold op i en lang række på torvet i Kraków; dér stod de så med deres szopka'er og ventede på engagement. Den største ære, der kunne overgå en trup, var at blive indbudt til at give forestilling for en af byens fornemme familier, hvoraf flere netop havde huse, der vendte ud til selve torvet. – Konkurrencen mellem de forskellige hold var knivskarp. Ældre folk i Kraków husker endnu, hvordan de konkurrerende ensembler chikanerede og bekrigede hinanden. Der går frasagn om natlige sammenstød i gaderne, hvor kampens udfald ofte blev en ødelagt szopka for en af parterne, og det var selvfølgelig noget nær en katastrofe for den trup, som det gik ud over. Det dæmpede ikke gemytterne ret meget, at lederen af en gruppe skulle være i besiddelse af en skriftlig spilletilladelse, som de stedlige myndigheder kunne inddrage, i fald der blev for megen uro. Det var sikkert heller ikke szopka'en og dens skuespillere myndighederne ville beskytte ved hjælp af denne foranstaltning. Sandheden er nok snarere den, at man ønskede en vis kontrol med szopka-spillene. Det var en offentlig hemmelighed, at der ofte blev improviseret over de gamle tekster og indflettet nyt stof med politisk sigte. De optrædende undså sig ikke for at gøre grin med magthaverne – det østrig-ungarske monarki. Dette resulterede i at szopka-spillene ved udbruddet af den første verdenskrig blev forbudt – endnu engang. Efter krigen kom der aldrig mere rigtig gang i spillene i Kraków. Der kom andre forlystelser i stedet – folk begyndte at gå i biografen.

Fig. 9. Deltagere i en szopka-konkurrence i Kraków bærer deres værk op til torvet i den gamle bydel.

Når selve szopka-arkitekturen i Kraków udviklede sig, som den gjorde, hænger det uden tvivl sammen med, at szopka-byggeriet i sidste

halvdel af forrige århundrede blev overtaget af byens murere. På grund af det strenge klima sad de arbejdsløse det meste af efteråret og vinteren og måtte derfor se sig om efter et bierhverv. Nogle fandt da på at fremstille små szopka'er i massevis, som de så solgte på markedet inden jul. Ofte tog hele murerens familie del i fremstillingen, der begyndte i oktober og varede til et stykke ind i december måned. Selve salget tog kun nogle få dage, men indbragte sælgeren et ganske betydeligt pengebeløb. Massefremstillingen af disse små szopka'er er fortsat indtil i dag, omend den nu er af et betydeligt mindre omfang end tidligere. Salget foregår nu sjældent fra markedspladserne. Det er blevet overtaget af

Fig. 10. Kraków-szopka fra konkurrencen i 1964. Den har mange genkendelige elementer fra historiske bygninger i Kraków. Midterportalen er fra Dominikanerkirken, de to sidetårne fra Mariakirken, midtertårnet fra Wawelborgen og de små klokketårne fra Franciskanerkirken. Altertavlen i første stovværk er en skitseagtig efterligning af Wit Stwosz' berømte altertavle i Maria-kirken. Nationalmuseet, 3. afd. mus. nr. 1378/1966. H. 54 cm.

Fig. 11. Fra en af de årlige konkurrencer i Kraków. Deltagerne har opstillet deres arbejder under buegangene ved de gamle klædeshaller.

specielle folkekunstforretninger. Nu som tidligere købes mange af disse små szopka'er som gaver til børn.

De dygtigste af disse murere og szopka-byggere fik også til opgave at lave de store szopka'er, der skulle bruges til forestillingerne. Hvis en murer så opdagede, at han også havde talent for at iscenesætte og organisere, forsøgte han selvfølgelig at danne sit eget szopka-ensemble. Murerne havde den fordel fremfor andre szopka-byggere, at de på nærmeste hold kunne studere arkitekturen i Kraków i alle dens detaljer. Der blev således skabt tradition for at benytte byens arkitektoniske seværdigheder som inspirationskilde i szopka-byggeriet.

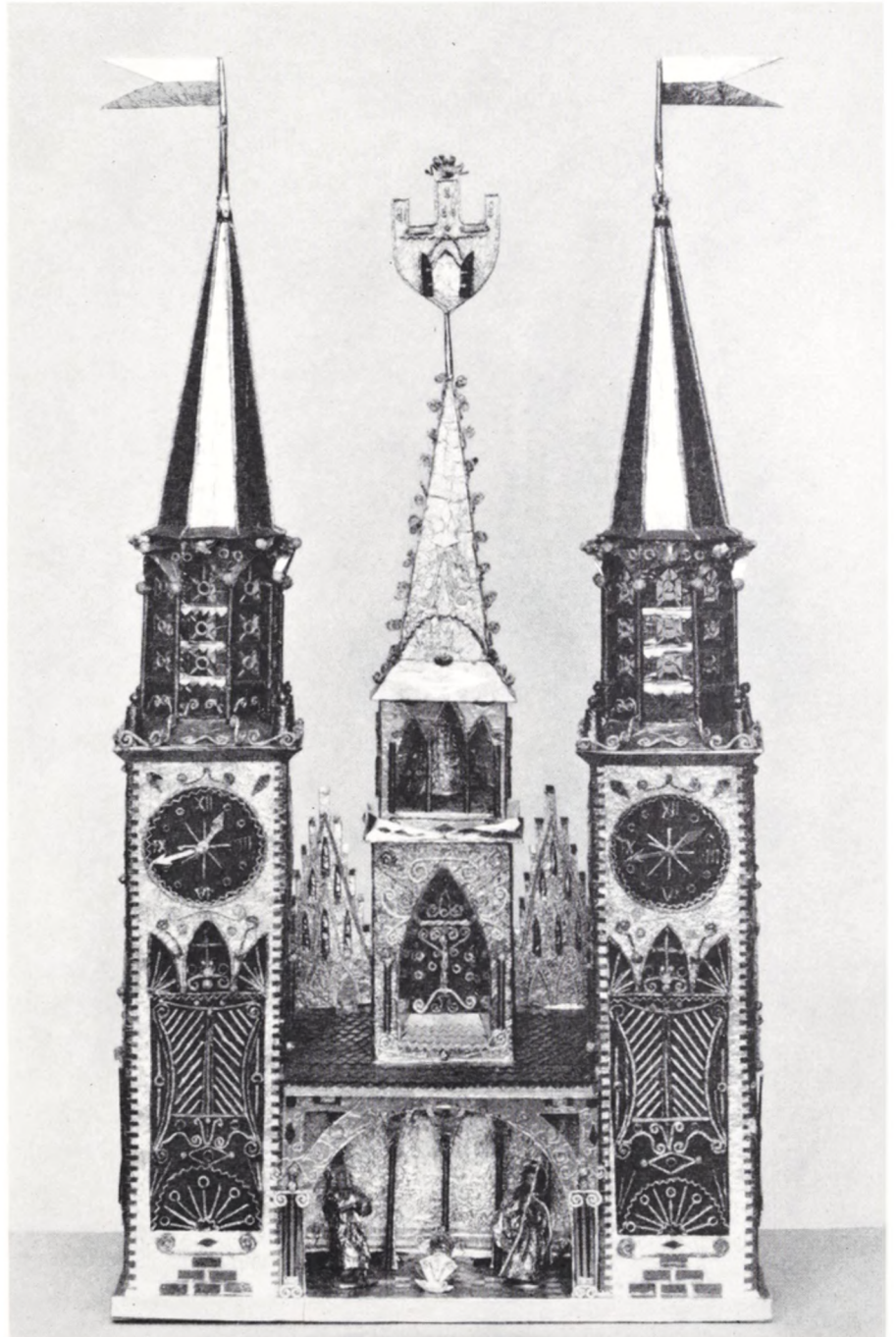
Da forestillingerne blev forbudt ophørte selvfølgelig fremstillingen af de store szopka'er. Den begyndte først igen da byen Kraków lige før den anden verdenskrig organiserede en konkurrence om årets smukkeste szopka. Man nåede kun at afholde 2 konkurrencer inden krigens udbrud, men efter fredsslutningen tog man idéen op igen, og lige siden 1945 har der hvert år ved juletid været afholdt en szopka-konkurrence med efterfølgende udstilling af de indleverede arbejder. Konkurrencerne gav stødet til, at mange af de gamle szopka-magere tog deres bierhverv op igen, men der kom også nye folk til. Det var mennesker, som så en sport i at forsøge sig inden for kunsten. De fandt her en slags hobby med konkurrencemomentets spænding.

Den årlige szopka-konkurrence er blevet en af årets vigtige begivenheder i Kraków og samtidigt et sikkert tegn på, at julen nærmer sig. Når den store dag oprinder, bærer alle deltagerne deres szopka'er op til torvet, hvor de udstilles i en buegang ved de gamle klædeshaller – Sukiennice (fig. 9, 11, 13). Der er så stor tilstrømning af publikum, at bedømmelseskomiteen tit har svært ved at få det første overblik. Senere

Fig. 12. Kraków-szopka fra 1964. Den er bygget af en 17-årig skoleelev. Materialerne er pap, kulørt staniol og glanspapir. H. 90 cm.

bæres szopka'erne i triumf til det historiske museum, hvor dommerne fortsætter deres bedømmelse. Dagen efter åbnes udstillingen for publikum. Alle skal hen at se den og køen af ventende folk strækker sig langt ned ad gaden.

Nu som før er det Krakóws arkitektur, der er szopka-byggernes inspirationskilde, og der er nok at tage af. Den gotiske Mariakirke, barokkuperne over byens utallige andre kirker, husenes renæssanceelementer,

den gamle kongeborg Wawel, klædeshallerne på torvet, forsvarsværkerne omkring byen – alt kan i szopka-magernes fantasi skilles ad og sættes sammen igen til fantastiske eventyrbygninger i kulørt papir og staniol. Vi ser her en slags konditorkunst overført til pap og papir. Konkurrencerne har efterhånden skabt en særlig type szopka'er – store ligesom tidligere tiders teaterszopka'er, men uden nogen form for scene og uden de optrædende dukker. Nogle szopka-byggere prøver derfor at skabe liv i szopka'en ved at indbygge mekaniske figurer, der nikker, nej-er og drejer sig til musikken fra en ligeledes indbygget spilledåse. Alle de store szopka'er har indlagt lys for at forhøje effekten af de bemalede og gennemskinnelige ruder (fig. 10).

En gennemgang af listerne over 1960'ernes konkurrencedeltagere viser, at der stadig findes mange murere inden for szopkabyggenes rækker. I det hele taget findes der mange håndværkere, arbejdere og folk med en eller anden teknisk uddannelse, men i øvrigt kan man finde alle erhverv repræsenteret: børnehaveelev, hjemmearbejdende husmoder, journalist, musiker, professor, aldersrentenyder. Et stadig stigende antal skoleelever og studenter melder sig til konkurrencen. Den største aldersgruppe udgøres af deltagere mellem 14–25 år, men i øvrigt viser skalaen tal fra 7 til over 80 år. En dommerkomite, der bl. a. tæller etnografer, historikere og kunsthistorikere, uddeler præmierne, der omfatter fra I.–IV. præmie. I de sidste par år har deltagerantallet været så stort – over 100 – at dommerne har uddelt flere præmier i hver kategori. De yngre aldersklasser løber sjældent af med de større præmier, men til gengæld får de mange „udmærkelser“, der er at betragte som en opmuntring og en opfordring til at forsøge sig igen. Det er en lille gruppe szopka-byggere i aldersklassen 35–45 år, som i de sidste år har dannet den hårde kerne, d. v. s. det er dem, der har hjembragt de fleste og de største præmier. Szopka-byggerne selv kæmper sejt i årevis for at komme op i denne mesterklasse. Det er hæderen det drejer sig om ikke pengepræmien, der næppe dækker mere end udgifterne til materialer. Fremstillingen i sig selv er uhyre tidskrævende. De fleste bygger på deres szopka i månedsvis. Der er endda nogle, som begynder på en ny kort tid efter, at den forrige udstilling er forbi.

Der er en ting, som denne den flotteste af alle szopka-former savner, nemlig en funktion. Med mindre det da kan kaldes en funktion at være medium for szopka-byggerens opfindsomhed. Men efter udstillingen er de store præmie-szopka'er lidt af et problem. Hvad skal man stille op med dem? Små, lette szopka'er fra udstillingen opkøbes for en stor del af folkekunst-forretningerne, der senere sælger dem til private kunder heriblandt mange turister. Nogle af de yngre deltagere har ligefrem specialiseret sig i miniature-szopka'er; det hidtil mindste eksemplar målte $\frac{1}{2}$ cm i højden. Men en papirbygning på 1–2 meter er ikke just nogen vare, der er velegnet for almindelige turister. Rent bortset fra at prisen ikke er til at spøge med, har kunden næppe mange chancer for at få gen-

Fig. 13. En af de store szopka'er bæres fra torvet i Kraków til det historiske museum.

Fig. 14. Szopka-figurer. Josef og Maria. Disse to figurer er nye – skåret i 1964 – men lignende eksemplarer kendes fra 1700-tallet. Nationalmuseet, 3. afd. mus. nr. 1369/1966, 1370/1966. Højde 18–20 cm.

standen hjem i god behold. I en del år har museer i og uden for Polen købt op af disse szopka'er, så de nu er ved at være „forsynet“. Byråd og ministerier aftager hvert år nogle eksemplarer, der senere kan benyttes som gaver til gæster på officielt besøg i landet. Szopka'erne opstilles også på steder, hvor de kan gøre reklame for det land, de repræsenterer, f. eks. i turistbureauer og skibe i inden- og udenrigsfart. I de senere år har en ny kunde meldt sig: den private samler. Efter hvad szopka-byggerne selv fortæller, er det især folk fra U.S.A., Vesttyskland og Italien, der er blevet grebet af denne samlerglæde. Alligevel synes afsætningsmulighederne ikke at være tilstrækkelig store. – I nogle år forsøgte enkelte af szopka-byggerne med udgangspunkt i de gamle teater-szopka'er at skabe en type, der kunne anvendes som dukketeater i børneklubber og

fritidshjem, men forsøget blev atter opgivet. Det viste sig hurtigt, at dette konkurrencebygværk med al sin pålmede filigranpynt ikke egnede sig til at komme i alt for nær berøring med ivrige barnefinger.

Det spørgsmål melder sig uvilkårligt, om ikke arrangørerne er lidt for snævre og traditionsbundne i deres bedømmelser. Hvis et arbejde afviger for meget fra de ting, som hidtil har været vist på udstillingen, bliver det uden videre forkastet. Szopka-byggerne får alt for ringe chancer for at være nyskabende. Man må formode, at hele foretagendet på denne måde alt for hurtigt kommer til at stivne i ganske bestemte former. Til en af konkurrencerne havde en deltager indsendt en bygning, der var indrettet således, at den kunne bruges som et skyggespilteater. Den fandt ikke nåde for dommernes øjne, fordi skyggespil var ukendte i Krakóws szopka-tradition. Et andet år havde nogle malere fra akademiet i Kraków indleveret nogle arbejder med deres opfattelse af, hvorledes en szopka skulle se ud. Et af arbejderne var en slags billedbog lavet af træplader, hvori var indfældet abstrakte malerier, som man kunne få at se ved at lukke op for små luger. Disse arbejder fik af dommerne ikke engang lov til at komme med på udstillingen.

I det hele taget kan man diskutere, hvilken berettigelse det har således kunstigt at holde liv i en speciel gren af folkekunsten. Kan disse nutidige Kraków-szopka'er overhovedet kaldes for folkekunst? For de fleste danske museumsfolk er dette konkurrencevæsen, som nogle lande anvender for at redde en døende folkekunst, en ganske besynderlig ting. Kan genstande, der er fremstillet med sådanne konkurrencer for øje, overhovedet have nogen berettigelse på et museum? De har jo aldrig været brugt! Netop i spørgsmålet om brug eller ikke brug synes der at herske en del uenighed mellem danske museumsfolk på den ene side og polske samt mange andre østeuropæiske museumsfolk på den anden side. I en stor del af de østeuropæiske museer foregår indsamling og køb af museumsgenstande endnu ud fra den forudsætning, at det er genstanden i sig selv, der er interessant. Man bedømmer dens kunstneriske værdi og kontrollerer, om den er rigtigt lavet. Rigtigt vil her sige: i overensstemmelse med traditionen. I Danmark er man nu blevet mere interesseret i at undersøge hvem der har brugt tingene, hvordan og under hvilke omstændigheder.

Som et forsvar for de polske museumsfolks forsøg på at videreføre den gamle szopka-tradition i Kraków kan man på den anden side stille følgende spørgsmål: Hvorfor kan stat eller byråd ikke optræde som „arbejdsgiver“ for szopka-mageren, sådan som tidligere kirken og private folk gjorde det? Hvorfor er vi straks så tilbøjelige til at stemple disse nyere frembringelser som uægte? Det er dog til syvende og sidst befolkningens interesse for sagen, der holder liv i szopka'erne. Måske ser vi bare sådan på det, fordi vor egen folkekunst ligger så langt tilbage i tiden, at hverken konkurrencer eller andre former for genoplivningsforsøg ville give noget resultat!

En byhøj i Thyland

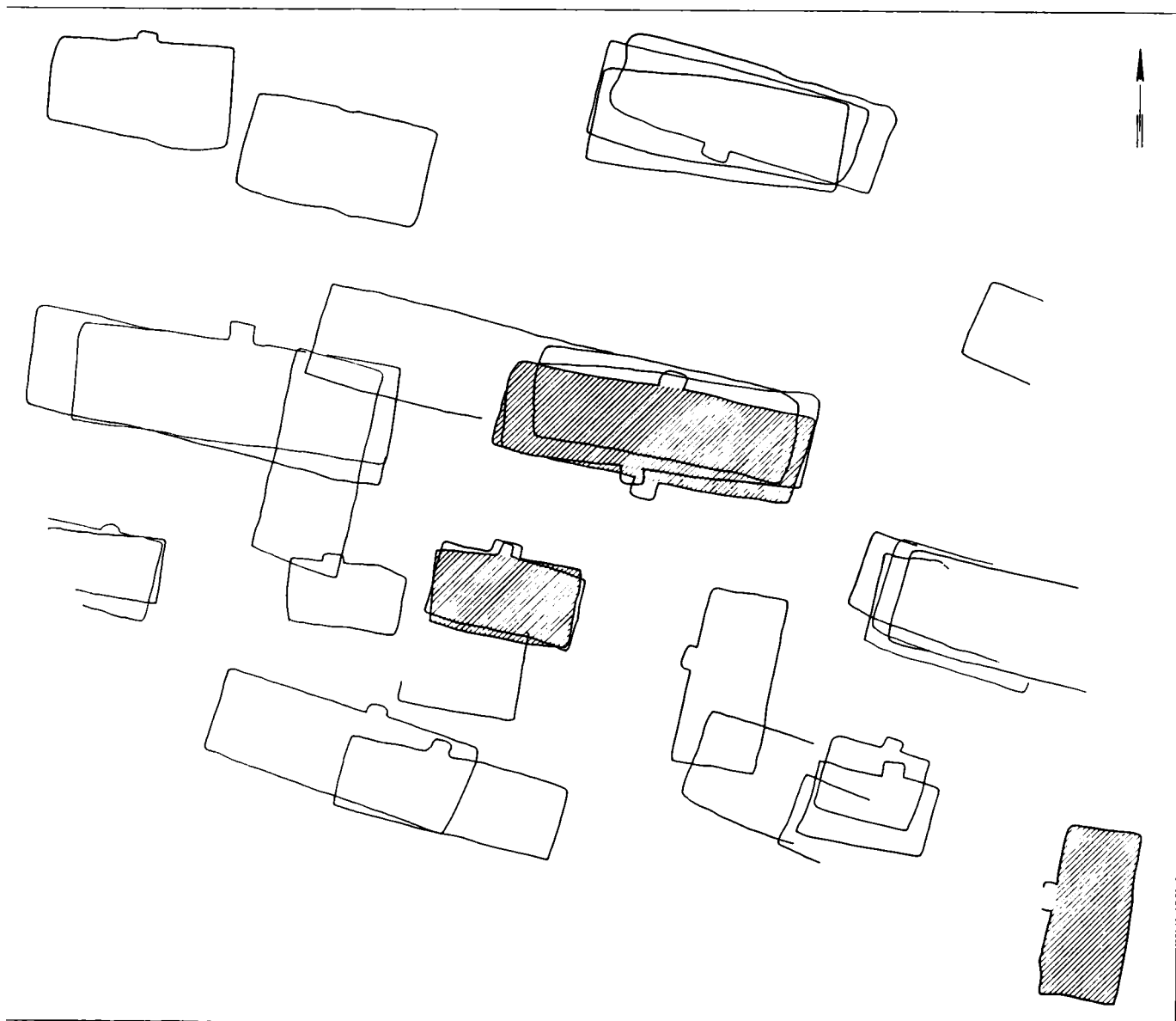
Af AINO KANN RASMUSSEN

Det frugtbare og milde Thy – det fattige og blæsende Thy – overdådigt mange facetter rummer denne del af Danmark, hvor store mængder gravhøje endnu er bevarede på bakkedragene. De er så mange i landskabets bølger, at man let overser jævne krusninger og kun tilfældet afslører, at også nogle af disse er mere end morænebakker.

I syv år gravede Nationalmuseet for foden af Vestervig kirke, Thy på en højning som blev Danmarks første, erkendte byhøj, da der i sommeren 1965, hvor sidste kampagne på stedet var indledt, kom meddelelse om fund af endnu en byhøj kun seks kilometer fra kirken, ved stationsbyen Hurup.

Det var udgraveren af Vestervig, inspektør C. L. Vebæk og hans medarbejder mag. art. K. Salewicz, der med de nu indvundne erfaringer straks erkendte fundets karakter. Allerede samme sommer påbegyndtes

Fig. 1. Snit gennem græstørvæg og lergulv ved et hjørne af huset.

den første udgravningssæson i Hurup, da hele arealet stod foran udjævning som led i anlæggelse af en kommuneskole med tilhørende sportsplads og bulldozere havde allerede fjernet yderkanterne af oldtidsbebyggelsen. Ved Hurup kommunes bistand såvel i økonomisk som forståelsesmæssig henseende er der nu undersøgt 36 hustomter i årene 1965–67 fortrinsvis i byhøjens centrale del, hvor den når en højde af knapt 2 meter med ialt 5 bygninger liggende oven på hinanden.

Dannelsen af en byhøj er betinget af en vedvarende bebyggelse på et snævert område, i Hurup omkring 100 meter i omkreds. Når et hus forfaldt eller nedbrændte blev tomterne og disses omgivelser jævned og nye huse opført oven på dette. Umærkeligt blev byggeniveauet derved hævet og når udgravningen af en byhøj begynder, står arkæologen over-

Fig. 2. Plan over udgravede huse i Hurup med brandtomterne skraverede.

Fig. 3. Græstørvæggen i fladeafgravning. Selve hjørnet er dannet af tørv lagt i vifteform.

for en kompakt høj af kulturlag, der rummer husrester, affaldslag, gader og stier. Det er da arkæologens opgave at få så meget som muligt at vide om hver enkelt husrest og dens omgivelser og at konstatere hvilke huse der har været beboet samtidigt, i et forsøg på at genskabe et billede af landsbyens udvikling og historie. Herud over ønsker man også om muligt at finde frem til den byggemetode, der blev brugt ved opførelsen af husene i jernalderen, og der blev derfor i Hurup både gravet lange snit gennem hele byhøjen, mindre snit mellem de enkelte huse og små detail-snit, hvor vægge og gulve var særligt velbevarede. Desuden blev mange af husene afdækket ved fladeafgravning og her koncentrerede man sig især om de huse der var blevet forladt efter en brand. Erfaringen viser, at der her i ulykkens spor, for os er bevaret et øjebliksbillede af boligens dagligliv. – Byhøjen i Hurup rummede to slags huse: langhuse og småhuse begge opført efter samme byggeprincipper, og begge tilhørende den type huse, der gennem Gudmund Hatt's gravninger før og under sidste verdenskrig af ældre romersk jernalder bopladser (fra omkring år 0 til 200 efter Kr.) er velkendte – man kan sige klassiske i dansk arkæologi.

Langhusene er mellem 10–18 meter lange i indvendigt mål, omkring fem meter brede og opdelt i en stue og en stald. Væggene har været

Fig. 4. Et snit gennem 2 huse liggende oven på hinanden. Lergulvene ses som lyse bælter til venstre. Midt i billedet ses lerpanelerne som skrånende striber. Det sorte lag mellem disse paneler er brændte rester fra det underste hus.

græstørvægge fra 1 meter til 1.50 meter brede, gulvet i stuen er stam-
pet ler af varierende tykkelse, mens staldens gulv er af jord og ligger ofte
lavere end stuens gulv. Nogen særlig kraftig skillevæg mellem husets to
dele var der ikke tale om, en tynd væg eller blot en træplanke har som
regel været alt. Taget blev båret af to rækker parallelle stolper stående
inde i huset. Væggene var forsynet med et panel af slemmet ler og i
stuedelen ligger arnen, en firkantet, hårdt brændt lerplade, hyppigt de-
koreret med indridsede mønstre. Husets indgang er anbragt midt for
langsiden; hvis der er to ligger de over for hinanden.

De små huse er kun godt syv meter lange, men med samme bredde
som de store huse og har lergulv over det hele, således at en opdeling i
stue og stald ikke er sandsynlig. Både de store og de små huse var i
Hurup almindeligvis orienteret øst-vest, men enkelte huse vendte nord-
syd uden at man kan give nogen anden begrundelse for dette end plads-
hensyn.

Således som husene så ud i Hurup, således har de også set ud i Vester-
vig og andre steder i Thy, selvom lokaltraditioner til stadighed giver
variation i detaillerne. I Vestervig har flere af husene stenlagte afløbs-
render og på et tidspunkt har der mellem husene været brede, brolagte
stier. I Hurup kendes ingen afløbsrender og kun gruslagte stier.

Hvor græstørvæggene var særlig velbevarede lykkedes det at påvise,
at de bestod af lange (1–1,50 m) og smalle (0,30–0,40 m) tørv stablet
oven på hinanden (fig. 1). I husets hjørner er tørvne skåret til som en
trekant, der vender spidsen ind mod huset således at den ydre del af
hjørnet bliver afrundet og der op til gulvet dannes en ret vinkel (fig. 3).
En del tyder på, at man først har lagt et enkelt skifte af græstørv i hu-
sets omrids på stedet, hvor der skulde bygges. Derefter er leret stampet til
gulv inden for denne ramme, således at fladen var plan og derpå har
man gravet tagstolperne ned og ført væggene op til en passende højde.
Hvor højt dette var ved vi ikke, men sandsynligvis mellem 1–1,50 me-
ter. Græstørvæggene har indvendigt været forsynet med et panel af

Fig. 5. Træredskab af uvis brug.

ler og selvom dette ikke synes at være praktisk må man ud fra fundene indtil videre acceptere dette. I nogle af hustomterne er der spor af fletværk på den side af panelet, som vender ind mod rummet og det har måske fungeret både som støtte for panelet og som et lunende tapet for beboerne.

Det er ovenfor nævnt at udgravningerne i særlig grad koncentrerede sig omkring pladsens brandtomter. Ialt ved vi at 4 huse nedbrændte dog ikke alle på een gang. To huse – liggende nær hinanden er formodentlig gået til grunde samtidigt. Det ene, et langhus, er hurtigt blevet genopbygget efter branden. Omhyggeligt er tomten blevet ryddet ned til gulvet som var uskadt, tørvevæggene er blevet pløjet ud og et nyt hus genopbygget, idet man lagde et nyt lergulv direkte oven på det gamle (fig. 4). Også indgange og arnen i det nye hus blev placeret, hvor de havde ligget i det nedbrændte hus, og vi kan med god grund tænke os, at det er den samme familie, som hurtigt er kommet under tag igen. Den omhyggelige rydning af brandtomten levnede os ikke mange fund, men enkelte giver os et indtryk af, hvor varieret et husgeråd man havde, men som sjældent er bevaret på grund af materialernes forgængelighed. I et hjørne af ruinen, under det nyopførte hus lå et 0,30 meter langt træredskab med to udskårne håndtag for enderne af en halvcylinder (fig. 5). Om det har været anvendt som beholder, mål eller grynske eller noget helt andet ved vi ikke. Også et ornamenteret træstykke og enden af et udskåret håndtag (fig. 6) blev fundet – ting som giver os en anelse om hvad husets beboere formåede med en kniv og et stykke træ.

Fig. 6. Dekorerede træstykker. Stykket til højre er udskåret i karvsnit på alle fire sider.

Flammernes andet bytte den samme dag blev et af de små huse, der lå godt 2 meter fra det nedbrændte langhus. Her havde man ikke forsøgt en genopbygning med det samme. Alt i tomten lå urørt. Arnen og gulvet omkring den var fuldstændig sammenbrændt og måske var det her ilden opstod. Den har haft mulighed for hurtigt at fænge i en let trævæg som skilte husets østlige trediedel af fra det øvrige rum umiddelbart bag ved ildstedet. Tæt op til denne væg havde der stået en række mindre krukker

og et par større forrådskar. De stod der stadigvæk da huset blev udgravet og i forrådskarrene lå kornet endnu (fig. 7). Rundt om på husets gulv lå store dynger af korn i rester af flettede kurve sandsynligvis faldet ned fra loftet, for havde også de stået på gulvet ville man vanskeligt kunne færdes i huset (fig. 8). I det østlige, mindre rum lå 9 runde kager af ler med iblandet strå og hakkelse. Før husets brand var leret i kagerne friskt, men ilden hærkede dem, så de er blevet bevaret. Et enkelt jernredskab, det eneste som er fundet i Hurup, lå sammen med karrene på gulvet. Engang har det været en spydspids, men det var der åbenbart ikke brug for og i stedet er spyddet blevet slebet gang på gang og anvendt som kniv så der nu kun er en lille stump tilbage af det oprindelige spydblade. Men at denne nedslidte jerngenstand var det eneste metalredskab i Hurup siger også noget om den fattigdom, der herskede på de områder, hvor man ikke var selvforsynende. Ikke en perle eller et smykke er i tidens løb tabt og fundet igen af arkæologerne og intet nok så dårligt stykke jern er blevet kasseret. Under branden har man også forsøgt at redde det kostbare bohøve og i skyndingen tabt et kar på indgangsbrolægningens sten.

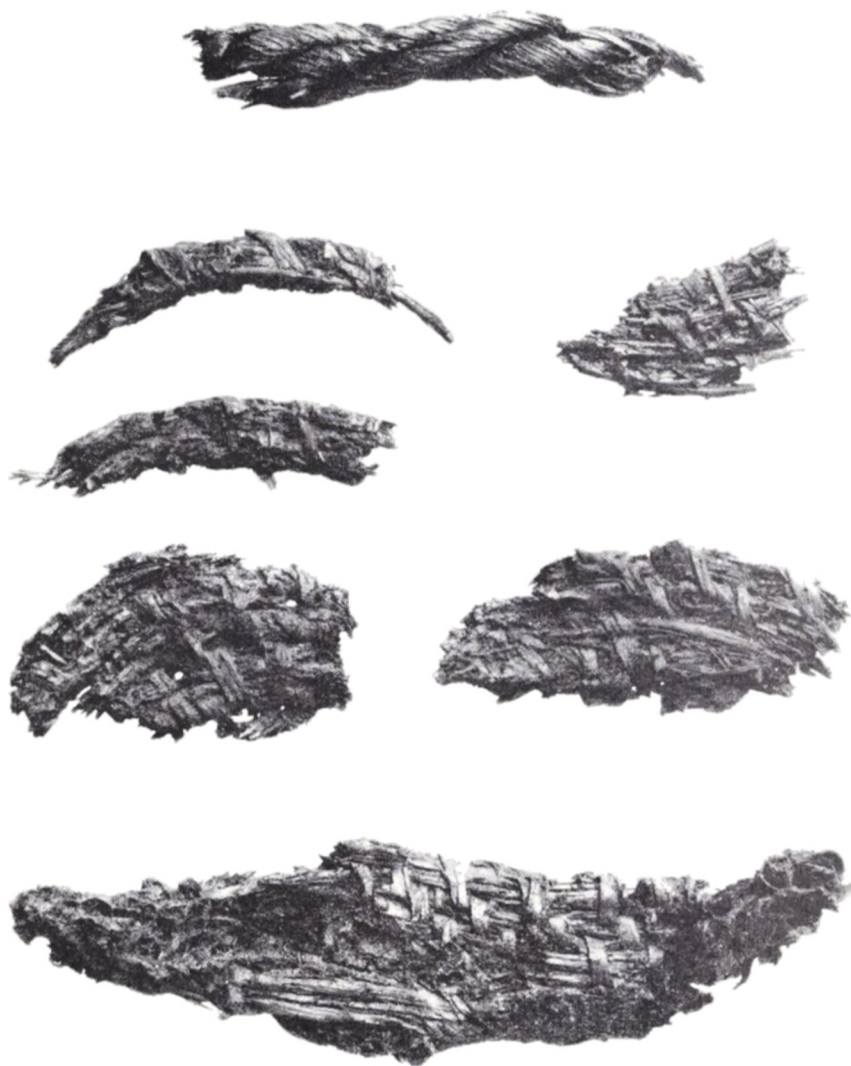
En analyse af lerkagerne i huset synes at vise, at deres blanding af

Fig. 7. Række af lerkar under udgravning.

Fig. 8. Forkullede rester af flettede kurve og reb.

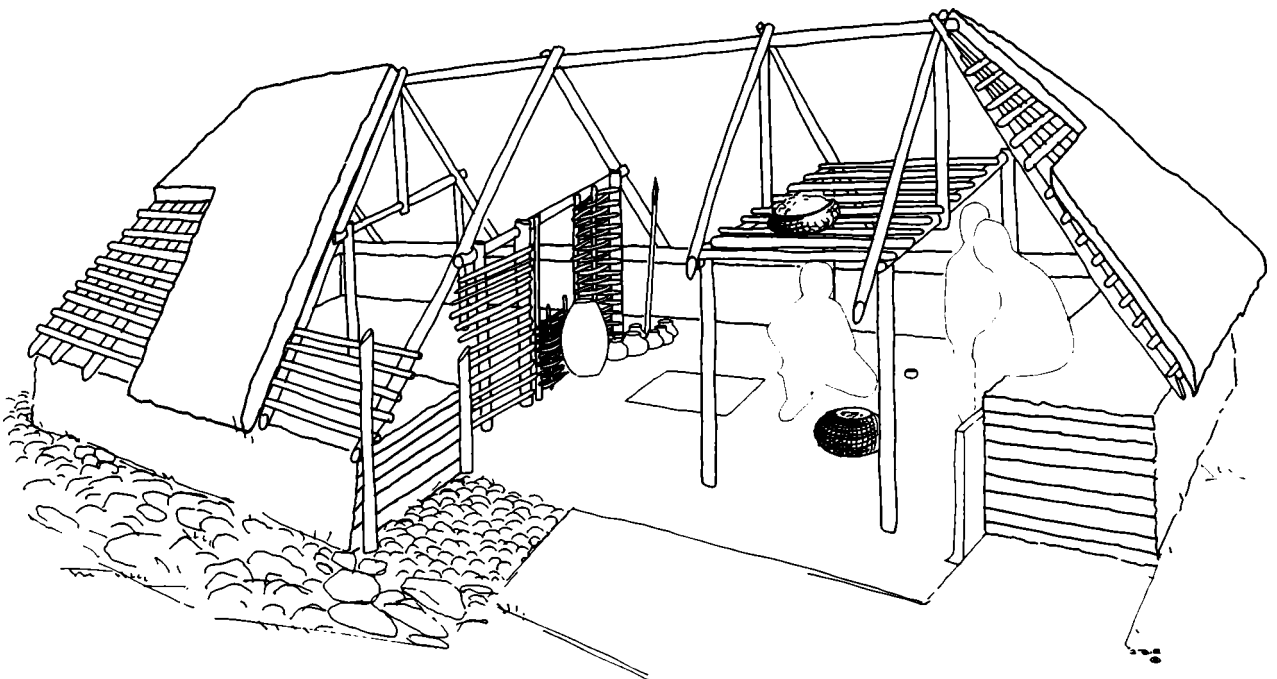
strå og ler er den samme som ses i de færdige forrådskar. Sandsynligvis har disse kager udgjort et lager af tilberedt ler til fremstilling af kar. Dette sammenholdt med husets størrelse og manglen på stald åbner mulighed for den tolkning, at beboerne i huset har været nok så meget håndværkere som bønder. Men hvordan samfundet iøvrigt har været opbygget og den organisation, som stod bag ved arbejdet med at bygge husene og fastholdelsen af at husene skulle ligge netop dér, er det stadig umuligt at sige noget om.

1967-sæsonens gravninger i Hurup viste, at de dybest liggende lag var rester efter en spredt bebyggelse i førromersk jernalders midterste og yngre del (ca. 150 f. Kr. til år 0) og det samme forhold synes at gøre sig gældende i Vestervig. Men den egentlige byhøjsdannelse er først be-

gyndt i løbet af ældre romersk jernalder og ved overgangen til yngre romersk jernalder (200–400 e. Kr.) ophører beboelsen i Hurup, mens Vestervig landsbyen først forlades noget senere.

Vi kender nu husene og byggeskikken i disse byhøje relativt godt, vi har endda på enkelte punkter en rig detailviden, men tilbage bliver alligevel så mange centrale spørgsmål, der i første række er sociologisk betonedede. Sammen med andre landsbyudgravninger i egnene langs den jyske vestkyst peger det frem mod ønsket om et udvidet kendskab til jernalderens samfund og dets opbygning, drivkraften bag disse landsbyer og deres byggeaktivitet, som den afspejler sig i husresterne. Det må have været en fællesopgave at opføre disse huse med deres kolosale forbrug af græstørv, ler og tømmer. Naturligvis vil fundenes art altid sætte en grænse for det endelige resultat, men i Thy, hvor Ginderup, Hurup, Vestervig og Mariesminde er fire samtidige byhøje inden for en radius af 10 kilometer, ligger der andre byhøje, som der snart må blive tid til at udgrave fuldstændigt så det bliver muligt at sammenknytte de spredte tråde til et større og rigere mønster.

Fig. 9. Et rekonstruktionsforslag til det mindste af de nedbrændte huse. To forskellige højder af græstørvsvæggen er vist – den rigtige højde kender vi ikke –. Tegneren antyder muligheden af, at væggene har været anvendt som siddepladser. Dog kan det tænkes, at græstørvene er smaltet til op mod taget og dér dannet en naturlig overgang mod bjælkerne. (Tegning: Jørn Bie).

Fyrstebørn på mønter og medailler

Af KIRSTEN BENDIXEN

At understrege det kongelige eller kejserlige hus' frugtbarhed og den sikrede arvefølge har lige siden oldtiden været en vigtig mission for mønter og medailler. For at tilkendegive kongens guddommelige oprindelse fremstilles det nyfødte kongebarn som sendt fra himlen, bragt af en engel eller et andet overnaturligt væsen. Denne symbolske fremstilling kendes bl. a. i fransk medaillekunst, og på dansk grund møder vi den første gang på den medaille, Anton Meybusch udførte 1697 i anledning af Frederik IV's søn prins Christians fødsel (fig. 2). På en medaille fra 1723 (fig. 3) modtager det knælende Danmark og Norge prins Frederik af engelens hænder, medens det på Arbiens medaille 1745 er selveste Guds hånd, der fra en sky rækker et lillebitte prinsebarn ned til Mor Danmark.

Fig. 1. Carl XII.

Fig. 2. Prinsfødsel 1697.

Fig. 5. Kongen af Rom.

Fig. 3. Prinsfødsel 1723.

Et fyrstebarn må udstyres med overnaturlige kræfter og allerede i vuggen besejre det onde, der truer landet. Derfor vælger man at fremstille ham som Herculesbarnet, der kvæler slanger. Skikken går tilbage til den klassiske oldtid. Motivet kan findes i højst forskellige udførelser. En renaissancefremstilling finder vi på barnehertugen Alfons af Estes medaille 1477 (fig. 4) en klassicistisk fra Napoleonstiden. Den lille konge af Rom ser her mildest talt lidt komisk ud som slangetæmmer med sit meget velfriserede hår og buttede fremtoning (fig. 5).

Jo flere børn man kunne anbringe på en medaille, des bedre demonstrerede man naturligvis kongehusets livskraft. Morsom og tidstypisk, men kunstnerisk ikke særlig fremragende er således den store danske guldmedaille af Jeremias Hercules, som biskop Hans Swane lod fremstille 1666 for at hædre den nu enevældige Frederik III og hans hus (fig. 6). Kønnere er den medaille Meybusch lavede med Christian V's børn (fig. 7), selvom hans portrætter ikke er så charmerende og yndefulde som hans franske forbillede: Roussels medaille over Ludvig XIV's sønner. Af en fransk ættemedaille over Louis Philippes efterkommere i en ramme af engle og havfolk udførte den svenske medaillør Lundgreen en tro kopi med Bernadotteslægtsens portrætter indsat (fig. 8). Den nye kongefamilie havde brug for også ad denne vej at sikre sin position.

Motivet mor og barn, som så ofte møder os i maler- og billedhuggerkunsten på grund af sin umiddelbare charme og menneskelighed, kender numismatikken også, men her er det som regel sagligt begrundet: den unge regerende fyrste har været umyndig og har haft sin mor som formynder. Af stor kunstnerisk værdi er den pragtfulde medaille med dronning Anna af Frankrig med sin lille søn, barnekongen Ludvig XIV, på skødet (fig. 9). Medailløren har ikke blot ladet sig nøje med at afbilde personerne, men skabt en henrivende lille scene med fin kontakt mellem mor og barn, og med et muntert lille træk som barnets pillen ved moderens kvaster givet.

Fig. 4. Alfons af Este 1477.

Fig. 6. Frederik III's børn: fra v.: Christian (f. 1646), Georg (f. 1653), Ulrica Eleonora (f. 1656), Wilhelmine Ernestine (f. 1650), Frederikke Amalie (f. 1649), Anne Sophie (f. 1647).

Fig. 7. Christian V's børn: Frederik (f. 1671), Christian (f. 1675), Sophie Hedvig (f. 1677), Carl (f. 1680), Wilhelm (f. 1687).

Fig. 9. Anna af Frankrig med Ludvig XIV.

Fig. 8. Bernadottætten.

Fig. 10. Antiochos af Syrien.

Fig. 11. Antiochos V.

Fig. 12. Antiochos VI.

Fig. 13. Tiberius' sønnesønner.

Fig. 14. Nero.

Fig. 15. Caracalla.

Foruden som led i symbolske kongehusmedailler møder vi også fyrstebørnsportrætter som selvstændig udsmykning. En lang række barnehoveder er fremstillet i mønters og medaillers lille runde format, tit med aldeles fortræffeligt resultat. Stor kunst har nemlig ikke noget med kvadratmeter at gøre. Det er klart, at børn først og fremmest kommer på mønter, når der er behov for det, nemlig når tronen går i arv til et barn. Det kan man finde eksempler på lige fra hellenistisk og romersk oldtid.

Ældst i rækken af de indtagende små barnehoveder er en smuk serie mønter, slået for en lille seleukidisk fyrste, Antiochos (fig. 10), søn af Seleuchos IV. Kun fire-fem år gammel blev han i 175 f. Chr. ved faderens død konge over det syriske rige under sin moder Laodikes formynderskab. Farbroderen Antiochos IV benyttede barnet i sit intrigespil for at vinde tronen selv og endte med at lade ham dræbe. Den smukke lille dreng afbildes på mønterne med et bånd om håret, med lange nedhængende ender – tegnet på hans høje rang. Antiochos IV's egen søn og efterfølger Antiochos V (164–162 f. Chr.) (fig. 11) blev konge kun ni år gammel, men på hans mønter er det ikke lykkedes stempelskæreren så godt at lave et barnebillede, drengen ser ud som en ung mand. Måske spiller der her en i kunsten ofte konstateret tendens ind til bevidst at gøre fyrstebarnet ældre. I det politiske spil om den seleukidiske trone brugtes også den lille Antiochos VI (fig. 12) i årene 145–142 f. Chr. I Antiochia blev der slået pragtfulde mønter med den lille barnekonges billede. På det krøllede hår bærer han som magtens symbol solguden Helios' strålekroner.

På romerske mønter bliver børneportrætter først aktuelle med kejser-tiden, men er da til gengæld ikke sjældne. Kejser Augustus' dattersønner, af hvilke vi kender andre barnebilleder, afbildes på mønter først som unge mænd. Fra hans stedsøn og efterfølger Tiberius derimod stammer en smukt komponeret bronzemønt med to barnehoveder over korslagte overflødhedshorn (fig. 13). De to smådrengene er kejser Tiberius' søn Drusus' tvillingesønner. Den senere så berygtede og grusomme kejser Nero var endnu kun en køn og kvik lille dreng, da han ved sin mors rænkespil adopteredes af kejser Claudius og udnævntes til princeps juventutis, kejserprinsens særlige titel som ungdommens fører (fig. 14). I denne anledning blev der slået mønter med den purunge Neros portræt. Mange andre romerske tronarvinger og barnekejsere kom i tidens løb på mønter, således nogle af Marcus Aurelius' børn og Septimus Severus' smådrengene: Caracalla og Geta. Septimus Severus (der regerede Romerriget 193–211) var en ny mand på tronen uden kejserlige aner, og det er nok for at slå sin position fast, at han ved at lade præge mønter med sønnerne demonstrerede, at arvefølgen var sikret. Den kønne lille Caracalla (fig. 15) bærer på møntbilledet som tegn på sin værdighed laurbærkrans med nakkesløjfe. Da Septimus Severus lå for døden, indskærpede han kraftigt sønnerne at holde sammen og i fællesskab styre Romerriget. Caracalla fulgte ikke rådet, men lod broderen Geta (fig. 16)

Fig. 16. Geta.

Fig. 17. Diadumenian.

Fig. 18. Elagabal.

Fig. 19. Gordianus.

Fig. 20. Romulus.

Fig. 21. Caracalla.

myrde i moderens arme, hvor den dødsskræmte unge mand havde søgt tilflugt.

I det barske og urolige tredie århundrede, hvor oprør og kejsermord hørte til dagens orden, gik tronen flere gange i arv til purunge prinser, hvis portrætter derfor kom på mønter, således den 10-årige Diadumenian (fig. 17) og den 14-årige Elagabal (fig. 18). Begge berømmes i antikke kilder for deres smukke ydre. „For at være en god regent mangler han ikke andet end alder“, skrev man om den unge afholdte Gordianus, der blev kejser 238, og som på møntbilledet bærer Helioskronen (fig. 19). Det lokkebrus, der smykkede lille Caracallas hoved, er borte. Nu var det i de strenge tider mode at være militærisk kortklippet. Den sidste romerske fyrste, der blev erklæret for divus, gud, var Constantin den Stores modstander Maxentius' søn Romulus, der døde 310. Hans portræt findes på en mønt, der på bagsiden har det endnu bevarede rundtempel, der byggedes til hans minde på Forum Romanum (fig. 20).

I middelalderen møder vi kun få mønter, der har egentlige portrætter, man lader sig oftest nøje med symbolske herskerfremstillinger, og vi træffer ingen børnebilleder. Den italienske renaissance skaber den pragtfulde store portrætmedaille, men det er uhyre sjældent, vi her finder børn fremstillet, ligesom kun få kan findes blandt tyske renaissance-medaille. Et vidunderligt barnehoved er dog skabt til medaillens lille format, der kunstnerisk står meget højt, et portræt af Caracalla (fig. 21) med den antikke guld mønt som forbillede. Det elskelige og vindende, der efter sigende var over hans person, før vanviddet greb ham, er henri-

Fig. 22. Edward VI.

Fig. 23. Christian IV.

Fig. 24. Sachsisk brøredaler.

vende udtrykt i Giovanni Boldus' mesterværk, lavet mange hundrede år efter kejserens død, men i den genfødte klassiske ånd.

De ældste mønter fra nyere tid med barneportrætter finder vi i England, de bærer barnekongen Edward VI's billede (fig. 22). Da Henrik VIII døde 1547 var den 10-årige prins Edward nærmeste arving til tronen. Møntbillederne viser ham som en køn lille dreng med et sørgmodigt og gammelklogt udtryk, og nemt har han da heller ikke haft det. Hoffet var fuldt af intriger, og stærke kræfter søgte at påvirke det unge barn. Edward var overbevist protestant og skrev trods sin ringe alder et skrift mod paven. Han var intelligent og sig sin høje stilling bevidst, som stempelskæreren har prøvet at udtrykke det på en stor mønt, hvor han holder sværd og rigsæble som magtens symboler.

En af Danmarks få barnekonger er Christian IV, han var kun 11 år gammel, da Frederik II døde, og han tiltrådte regeringen under formynderskab. En forgyldt medaille med sirligt rankeværk udenom er udført 1590, da kongen var 13 år gammel. Det kortklippede drengehoved er virkningsfuldt indrammet af tidens pompøse pibekrave (fig. 23). Medailen er udført af medailleur Victor Kejser. Sådanne contrafejer brugtes af fyrsterne som belønning eller gave, ofte hængende i gyldne kæder.

Blandt Christian IV's samtidige regenter var der forbavsende mange tyske prinser, der arvede fyrstedømmer som børn. Så længe børnene var umyndige, deltes de forskellige hertugdømmer og grevskaber ikke iblandt dem, og det er derfor ikke sjældent, man finder flere barnehoveder på samme mønt – på en sachsisk Taler endda ikke mindre end otte små brødre (fig. 24). Portrætligheden er det nok så som så med, men charmerende og morsomme er mønterne alligevel, og de er ikke ualmindelige i danske 1600-tals skattefund. At barneportrætter på 1600-tals medailler kan være så fremragende udført, at de tåler at sidestilles med malerier, viser derimod Pieter van Abeeles sølvmedaille over den

Fig. 25. Wilhelm af Oranien.

Fig. 26. Dauphinen Frans.

Fig. 27. Ludvig XIII.

Fig. 28. Ludvig XIV.

Fig. 29. Ludvig XV.

Fig. 30. Carl XI af Sverige.

lille hollandske prins Wilhelm af Oranien, født 1650, få dage efter sin fars død (fig. 25). Medaillen viser ham som fireårig i en symbolsk krans af orangegrene med fin fjerbaret på hovedet. På bagsiden ses den buttede lille prins i romerdragt med laurbærkrans og feltherrestav, stående foran Pallas Athene, visdommens gudinde, der giver ham valg-sproget: „Time Deum“ (Frygt Gud).

Frankrig er det land i Europa, der har flest barnekonger i sin kongerække og følgelig mange mønter og medailler med deres portrætter. Da man i Frankrig var overordentlig interesseret i medaillekunst, finder vi også mange fine små kunstværker derimellem. Det ældste barnebillede – fra 1504 – er lavet af den italienske medaillør Giovanni Candida, og det forestiller dauphinen Frans, hertug af Valois (fig. 26). Portrættet af den lille fyrste med renaissancetidens typiske frisure for drenge og unge mænd, det halvlange glatte pagehår er vel udført, men det er ikke helt barnligt nok, når man betænker drengens kun 10 år. Både Frans II og Carl IX blev konger som store drenge, og mønter og medailler prægedes med deres billede. I 1610 blev atter en barnekonge Frankrigs regent. Henrik IV af Navarra var blevet myrdet, og hans knapt 9-årige søn besteg som Ludvig XIII tronen under moderen Maria af Medicis formynderskab. En medaille udført til minde om tronbestigelsen af Guillaume Dupré viser den lille konge i pragtfuld fyrstedragt med hermelin, ordener og gyldne kæder og krone på det krøllede hår – en rigtig lille eventyrprins, som prinser bør se ud (fig. 27). Hans søn, Ludvig XIV, en af de navnkundigste af Frankrigs konger, var kun 5 år, da han 1643 kom på tronen. Der findes talrige mønter og medailler med forskellige barneportrætter. Under hans lange regeringstid tog medailleprægningen et stærkt opsving. Alle kongens bedrifter skulle mindes på denne måde. Nogle af medaillerne med barnebillederne er lavet senere i kongens regeringstid, for at rækken kunne blive fuldstændig. Særlig kønt er medaillebilledet af ham som halvstor dreng med det lange lokkede hår, der vælder ned over brynjen og kniplingskraven (fig. 28). Hans sønnesøn, Ludvig XV, var også kun 5 år, da han i 1715 arvede tronen. En køn medaille med drengen i romersk antræk mindes denne begivenhed (fig. 29). Den lille Ludvig var et sart og svageligt barn, men vågen, velbevaget og ærgerrig, og fik en glimrende opdragelse. Han var meget afholdt, „le bien-aimé“ var hans kælenavn blandt folk.

Fra Frankrig bredte glæden ved medailler sig til Europas andre fyrstehoffer, og mange smukke ting skabtes i 16- og 1700-tallet. Med Carl XI fik Sverige i 1660 et femårs barn på tronen, søn af Danmarks dødsfjende Carl X Gustav, der kort før havde belejret København. På J. G. Breuers medaille (fig. 30) ser vi kongen som 11–12-årig i harnisk og med laurbærkrans på det lange lokkede hår. Ligheden med de franske fyrstebørnsmedailler er iøjnefaldende. Prinsen øvedes tidligt i al slags idræt foruden i boglige studier. Hvis Carl fandt sine studier for kedsommelige, havde han en ret, som mangan en skoledreng ville misunde

Fig. 31. Carl XII.

Fig. 32. Carl XII.

Fig. 33. Kronprins Frederik.

Fig. 34. Prins Christian.

Fig. 35. William.

Fig. 36. Johanna Gabriella.

ham. Han kunne give læreren fri! En bevaret egenhændig seddel har følgende ordlyd: „Hrr. Preceptor. Idagh ähr Lögerdagh tij gifwer jagh eder låf både för och eftermiddagen farawel. Carolus.“ Den 17. juni 1682 fik Carl X og hans gemalinde Ulrica Eleonora, Frederik III af Danmarks datter, en søn, den senere så berømte krigerkonge Carl XII, og mindemedaille blev slået i anledning af kronprinsens fødsel (fig 31 og og fig. 1). Året efter 4. juni 1683 fødtes prins Gustav. Den meget dygtige medaillør Arvid Karlsten udførte en køn medaille med den yndige lille nøgne prins hvilende på et skjold. Samme medaillør lavede 1688 et portræt af den nu 6-årige kronprins Carl med antik hjelm og brynje (fig. 32). Der findes kun to 1700-tals medailleportrætter af danske prinser. Det ene udførtes af Georg Wilh. Wahl 1732, da Kronprins Frederik optrådte som regimentschef kun 10 år gammel (fig. 33). Portrættet forekommer lidt for voksent. På bagsiden er en klassisk fremstilling af Frederik som princeps juvenutis mellem Håbet og Minerva, som man kan finde den på romerske kejsertidsmønter. Det andet prinseportræt er lavet af Arbien i anledning af, at lille Christian – søn af den senere Frederik V – blev ét år i 1746. For at understrege drengens kongelige rang, er kappekanten overdrysses med små kroner (fig. 34). Et meget fornøjeligt prinsebillede stammer fra England. Det er Georg II's fireårige søn William, udstyret med ordensdragt for the Knights of the Bath, med kårde og kæder og fjerprydet hat (1725) (fig. 35).

Blandt Europas 1700-tals hoffer var det østrigske særlig børnerigt, ikke mindre end 16 børn fødtes i ægteskabet mellem Maria Theresia og Franz I. Af disse børn kendes foruden mange malerier og tegninger også medaillebilleder. Henrivende er blandt disse Wiedmans portræt af lille prinsesse Johanna Gabriella, der kun blev 12 år gammel (fig. 36). På medaillens bagside ses hun fare til himmels båret af Jupiters ørn i efterligning af romerske kejsrerinders dødsmonter.

Efter den franske revolutions virvar samledes magten som bekendt i Napoleons hånd. Forbilledet for hans kejserdømme hentedes i Rom, og kunsten prægedes deraf. Empiretidens medaillekunstnere øste naturligt af den romerske numismatik's rige kilder, når der skulle udtænkes bag-

Fig. 37. Kongen af Rom.

Fig. 38. Kongen af Rom.

Fig. 39. Bernadotteprinsener.

Fig. 40. Kejserprinsen.

sider til Napoleons mange medailler. Da den længselsfuldt ventede tronarving, Napoleon Frans Joseph, der fik den pompøse titel: Konge af Rom, fødtes den 20. marts 1811, måtte denne vigtige begivenhed naturligvis også fejres med medailler. Særlig vellykket blandt disse fødselsmedailler er Andrieu's, der har et godt billede af den lille tykke og sunde dreng, der meget lignede Napoleon (fig. 37). Trods denne understregen af ligheden er der virkelig tale om et babyportræt. Med Napoleons fald mistede også hans 3-årige søn Frankrig. Han førtes til sin morfar, kejser Franz Joseph af Østrig, og fik hele sin opdragelse her. Ganske vist udråbte bonapartisterne ham 1815 til kejser under navnet Napoleon II, men tanken måtte opgives. Man nåede dog så langt, at man fik præget prøvemønter med hans billede. Planen om helt at gøre ham til østrigsk prins lykkedes ikke, han glemte aldrig, hvem han var, og så snart han blev stor nok til det, slugte han al den litteratur, han kunne få fat i om Napoleon. Som den drømmende, tragiske ørneunge, der stækket sidder i det gyldne østrigske bur, kender vi ham fra Lawrences dejlige maleri. Caqués posthume medaille, der viser ham som stor dreng, har det samme vemodige og drømmende (fig. 38). Kun 21 år gammel døde han af tuberkulose, ensom og ulykkelig.

Napoleons general, marskal Bernadotte, der blev valgt til konge af Sverige, delte naturligt nok sine gamle landsmænds medailleglæde. Adskillige medailler stammer fra hans regeringstid, deriblandt det smukke arbejde af Frumeri med kronprins Oscars og Josephines 3 små sønner, Carl, Gustav og Oscar, Aucta Regia Domus, kongehusets tilvækst (fig. 39). Bernadotteslægten var jo ny på Sveriges trone, man måtte slå fast, at arvefølgen var grundigt sikret. Om de tre drenge fortælles det, at Carl med sit ravnsorte hår og markerede ansigtstræk var farfaderens udtrykte billede. Han var gammelklog og præget af sin egen værdighed, men med udpræget sans for humor, eftertænsksom og kritisk. Han havde

Fig. 41. Alfons XIII.

Fig. 42. Wilhelmina.

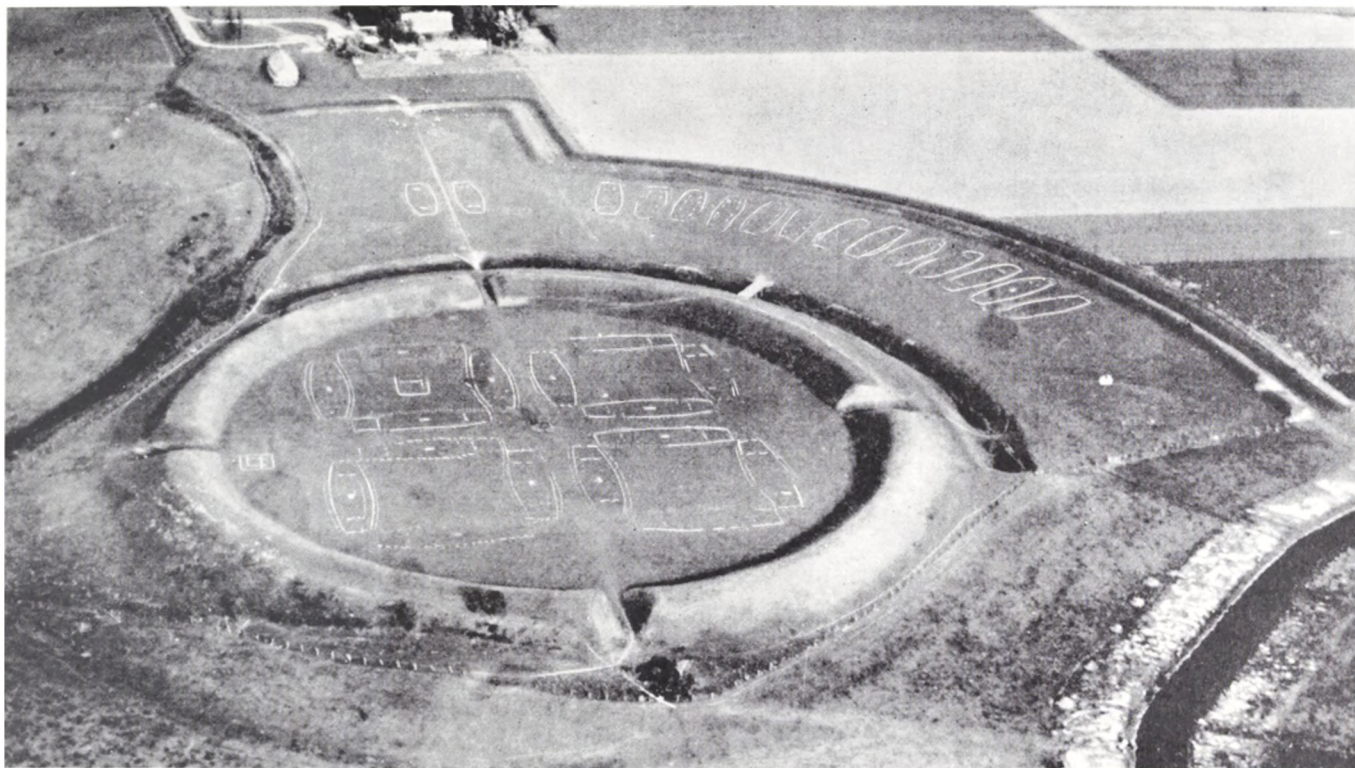
Fig. 43. Ærkehertug Otto.

let ved matematik og elskede historie. Når han havde fri for undervisningen, legede han helst soldat. Gustav var hans udprægede modsætning. Blid, lidt tankeløs og let at begejstre. Han var kunstnerisk begavet, spillede klaver og havde udpræget tegnetalent. Lille Oscar var den bedst begavede af dem alle, men vild og trodsig. Han gjorde helst det modsatte af, hvad man sagde til ham, men var så charmerende, at han var alles yndling. Børnene lærte både svensk, norsk og fransk i deres private skole. De var elskværdige, kønne og kunne meget tidligt som små kavallerer uden generthed konversere forældrenes gæster.

Da Frankrig med Napoleon III igen fik en kejser 1852, satte det naturligvis kraftige spor i medaillekunsten. Da Napoleon III på mange måder søgte at efterligne Napoleon I, kan vi ligefrem finde paralleller i medailleproduktionen. Det gælder således i høj grad, da man skulle fejre kejserprinsen: Napoleon Eugène Louis Jean Joseph's fødsel 16. marts 1856 og dåb 14. juni. En medaille skildrer en scene fra kongen af Roms dåb, hvor Napoleon I stående ved døbefonten løfter barnet højt i sine arme for at vise drengen til folket. Napoleon III kopierede scenen – og medaillen ved sin søns dåb. I anledning af Verdensudstillingen i Paris 1867 prægedes blandt andre medailler en stor medaille med et meget smukt portræt af kejserprinsen (fig. 40). Den viser et barn, der svarer til de litterære beskrivelser af ham, køn, charmerende, men lidt sart. Kejseren forkælede ham grænseløst, men Eugenie ville gøre ham til et mandfolk. At det lykkedes hende at få en tapper lille fyr ud af ham, viser en episode fra en rotur, hvor båden kæntrede, og han og hans mor måtte hjælpes i land af matroserne. Vandet slog flere gange op over ham, og kejserinden råbte: „Vær ikke bange Loulou!“ Kækt svarede han: „Man er ikke bange, når man hedder Napoleon.“

Det 19. århundrede havde flere barnekonger, således Alfons XIII af Spanien, der fødtes som konge, idet hans fødsel 1886 indtraf $\frac{1}{2}$ år efter hans fars død. Der findes derfor mønter med ham både som baby, som lille dreng med krøllet pagehår, og som større dreng (fig. 41). Wilhelmina af Holland var kun en lille pige, da hun blev dronning 1890. Hendes søde lille ansigt med det lange hår prydede i nogle år de hollandske mønter (fig. 42). Også fra nyeste tid kendes mønter med barnekonger, således Michael af Rumænien, Peter af Jugoslavien, Ananda af Siam og Feisal II af Iraq. På medailleportrætter med fyrstebørn er der derimod ikke så mange eksempler fra nyere tid. De tyske kejserbørn er dog afbildet på denne måde, og der findes et vellykket portræt udført af Kautsch af ærkehertug Otto af Østrig, den sidste habsburgske arveprins. Medaillen er udført 1916 i anledning af faderens kroning. Drengen var da fire år gammel (fig. 43).

Måske den opblomstring, der i vore dage spores i medaillekunsten, også vil give sig udslag i nye kongebørnsmedailler, men regerende fyrstehuse er jo ved at blive en mangelvare; så rig en arbejdsmark for kunstnere, som dette emne bød i gamle dage, findes ikke længere.

Om at udgrave stolpehuller

Af OLAF OLSEN

Nichts ist dauerhafter als ein ordentliches Loch – intet er mere holdbart end et ordentligt hul. Dette paradoks, som enhver nutidig arkæolog vil nikke bifaldende til, er tillagt den navnkundige preussiske arkæolog Carl Schuchhardt, der i 1908 gjorde den vigtige iagttagelse, at længst forsvundne stolper, som har været forankret i jorden, stadig kan erkendes ved sporene af deres nedgravningshuller.

Ved denne iagttagelse åbnedes et nyt og meget givtigt arbejdsfelt for alverdens arkæologer. Særlig betydning fik erkendelsen af stolpehullet for studiet af fortidens træbygninger. I oldtidens og middelalderens huse var det lodretstillede tømmer nemlig i vid udstrækning fastholdt ved jordgravning. Dette gælder især for de bærende konstruktioner, som det var vigtigt at anbringe så solidt, at huset ikke skred ud eller væltede, men mange gange har også ikke-bærende tømmer, f. eks. vægudfyldning og skillerum, været forankret i jorden.

Inden opdagelsen af stolpehullet kunne sådanne huse kun påvises arkæologisk, når der endnu var bevaret tømmer derfra. Dette kan være tilfældet, når jordbunden er så fugtig, at stolpeenderne ikke har kunnet

Fig. 1. Trelleborg voldsted.

rådne helt bort nede i jorden. I gamle byer, hvor hustomterne kan være overlejret af metertykke lag af møddinger, affald og opfyldning, vil kulturlagene ofte ligefrem have konserveret det gamle tømmer, så det ved udgravning fremtræder frisk og velbevaret.

Hvor disse gunstige forhold ikke råder, er træhusene imidlertid forsvundet fra jordoverfladen uden at have efterladt sig synlige spor. Her er det, at stolpehullerne kommer ind i billedet. Thi uanset om tømmeret er brændt, taget op eller rådnet på stedet, kan de jordgravede stolper i reglen lokaliseres ved deres huller. Hvis tomten har fået lov til at ligge i fred, uforstyrret af senere nedgravninger, kan man af hullernes mønster rekonstruere husenes planer og hyppigt tillige udlede vigtige træk af deres konstruktive opbygning.

Et godt eksempel herpå er Trelleborg. I denne sjællandske vikingelejr har så at sige alt været af træ: husene, gaderne, voldenes façader og brystværn, porttunnellerne etc. Med kun ubetydelige undtagelser er dette tømmer borte, men stolpehuller er der i tusindvis, og ved at finde og udgrave disse kunne Poul Nørlund og hans medarbejdere i årene 1934–43 afsløre anlæggets særprægede grundplan og påvise de mange store og små huse, der har ligget i borgen.

Det er næppe for meget sagt, at Trelleborg-udgravningen var den største begivenhed i dansk arkæologi i dette århundrede. Alt var nyt og mærkeligt her. Anlæggets formål var gådefuldt, borgens geometriske planløsning uden paralleller, borgtypen var ukendt og dimensionerne imponerende. Fundet måtte sætte fantasien i sving, og i kølvandet på Poul Nørlunds store bog om Trelleborg, som udkom i 1948, fulgte livlige meningsudvekslinger. Stormen er såmænd ikke stilnet helt af endnu.

Blandt de mange spørgsmål, som udgravningen af Trelleborg rejste, er det problemerne omkring husenes udformning, som har affødt den livligste debat. I borgen fandtes nemlig et enestående materiale til belysning af vikingetidens husbygningskunst. Inden for ringvolden har der ligget 16 ensartede langhuse, der hver var næsten 30 meter lange. De var anbragt i karéer, fire og fire omkring en lukket gård. 15 tilsvarende huse har haft plads i borgens forborg. Så mange identiske huse fra vikingetiden havde man ikke set før. Arkæologisk supplerede de hinanden glimrende. Hvad der manglede i ét hus, var bevaret i andre, og det var derfor muligt at tegne grundplanen af et standard-Trelleborghus med stor nøjagtighed.

Herfra var kun et kort skridt til at forsøge at genskabe dette hus. Selvfølgelig måtte der en god portion gætterier til, når man skulle rejse en bygning, der kun kendtes fra stolpespor i jorden. Men man havde dog også andet at støtte sig til. Således findes der et ganske anseligt antal afbildninger af huse fra samtiden, og i de bevarede norske stavkirker fra 1100-tallet kan man studere tømmerkonstruktioner, som meget vel kan have deres rod i vikingetidens byggeri. I 1942 skred man til arbejdet og byggede det forsøgshus i fuld størrelse, som endnu står på Trelleborg

(fig. 2). Husets arkitekt var C. G. Schultz, som havde været Poul Nørlunds nære medarbejder ved udgravningen af Trelleborg. Han ejede et indtrængende kendskab til middelalderens træbygningskunst, og næppe nogen anden kunne på det foreliggende grundlag have skabt en mere sandsynlig rekonstruktion.

Forsøgshuset havde to formål. Det ene var at give offentligheden et indtryk af, hvorledes vikingerne på Trelleborg havde bygget og boet. Det andet at gøre praktiske erfaringer under byggeriet for derved at komme på nært hold af de problemer, som vikingetidens bygmestre sloges med.

I begge henseender må forsøget siges at have været vellykket. Huset har gjort Trelleborg lettere forståeligt for de besøgende, og det har givet den faglige debat om vikingernes huse et nyttigt studiemateriale og håndgribeligt udgangspunkt.

Kritikken af Trelleborghuset har i alt væsentligt koncentreret sig om den svalegang, som var rejst omkring huset. Ved udgravningen havde man konstateret, at husenes vægge udvendigt på alle sider fulgtes af en stolperække, der løb nogenlunde parallelt med væggene i en afstand af godt og vel en meter. Stolperne havde øjensynligt været lodrette, og det var den vigtigste årsag til, at C. G. Schultz tolkede dem som spor af en åben svale af samme art som den, der findes på de fornemste af de norske stavkirker. Husets kritikere har haft svært ved at forlige sig med denne svalegang, men det var heller ikke let for dem at finde mere rimelige løsninger at sætte i stedet. Forslagene skal ikke refereres her – interesserede henvises til en oversigt i tidsskriftet *Skalk* nr. 4, 1965 – thi fornyede udgravninger på Trelleborg har bragt helt nye perspektiver ind i debatten om yderstolperne.

Før sin død i 1958 nåede C. G. Schultz ikke at give en skriftlig redegørelse for sit syn på kritikken af huset. Men det var dog Schultz selv,

som ledte arbejdet ind på et nyt spor. Det faldt nemlig i hans lod at påvise og undersøge tre andre borge af Trelleborgtypen – Aggersborg ved Limfjorden, Fyrkat ved Hobro og lejren på Nonnebakken i Odense. I de to jydsk borge fandt han huse, som i alle væsentlige træk svarede til langhusene på Trelleborg. Men under udgravningerne på Fyrkat i 1953 kom overraskelsen: husenes yderstolper syntes her at have stået skråt op mod væggene; de har ikke dannet svalegange, men fungerer som skrånede til støtte for vægge og tagflader.

På Fyrkat var stolpehullerne ofte vanskelige at erkende, og det var først ved udgravninger, som denne artikels forfatter foretog i 1960 og 1961 i samarbejde med arkitekt Holger Schmidt, at der opnåedes fuld sikkerhed for, at yderstolperne overalt i denne borgs huse har haft skråretning.

Denne erkendelse måtte give anledning til kætterske overvejelser. Såvel i sine hovedtræk som i de vigtigste enkeltheder af konstruktiv betydning svarede grundplanen af Fyrkathusene så nøje til Trelleborghusets plan, at man vanskeligt kunne forestille sig, at de to huse ville afvige fra hinanden på et så væsentligt punkt som den ydre stolperækkes funktion. Hvis husene har været bygget efter det samme forlæg, burde yderstolperne på Trelleborg også have stået skråt.

Rent umiddelbart måtte man være tilbøjelig til at forkaste denne mulighed. På Trelleborg var der jo udgravet mere end to tusinde huller fra husenes yderstolper, og disse havde alle været lodrette. Det store antal skulle yde tilstrækkelig garanti for observationens rigtighed. Når vi alligevel ikke kunne slå os til tåls hermed, var årsagen først og fremmest den, at også på Fyrkat havde man til en begyndelse anset disse huller for lodrette. I de fire først udgravne hustomter blev der overhovedet ikke konstateret skråretning i yderhullerne. Først da man – inspireret af undersøgelser af beslægtede huse i Tyskland – tog en anden udgravningsmetode i brug, kom skråretningen for dagen.

Sagen er den, at stolpehuller populært sagt kan udgraves på to måder: ved *tømning* og ved *snitgravning*. På Trelleborg – og altså også i den første tid på Fyrkat – anvendtes udelukkende den første metode ved udgravningen af hustomterne. I praksis foregår tømning af stolpehuller på den måde, at man fjerner overjorden (muldlaget) og dernæst retter undergrundens overflade af. I den afrensede flade viser stolpehullerne sig som mere eller mindre klart afgrænsede pletter, der som regel er mørkere end den omgivende ler- eller sandjord. Med en graveske fjernes derefter forsigtigt al fyldjorden i hullerne, hvorved man får et negativt aftryk af de forsvundne stolper.

Om denne metode er der adskilligt godt at sige. For det første er den hurtig. En rutineret udgraver vil kunne tømme adskillige stolpehuller på en dag, og når man undersøger store objekter med tusinder af stolpehuller, vil man i realiteten være tvunget til at gribe til denne fremgangsmåde, hvis man skal gennemføre en totaludgravning inden for en be-

grænset tid og for begrænsede pengemidler. Dernæst har metoden den meget betydelige fordel, at hustomterne efter udgravningen fremtræder særdeles anskueligt (fig. 3).

Til gengæld giver metoden ikke sikkerhed for, at man opnår et blot nogenlunde nøjagtigt indtryk af de stolper, som har stået i hullerne. Dette sker kun under særlig gunstige omstændigheder, f. eks. når stolpehullet udelukkende er fyldt med muld, som er sunket ned i det ovenfra, efter at stolpen er taget op eller er rådnet bort i jorden. I sådanne tilfælde kan man erhverve et pålideligt billede af stolpen ved tømning af hullet. Men i gamle stolpehuller kan muldindholdet være reduceret så meget ved udvaskning, at hulfylden ikke har bevaret sin fra omgivelserne stærkt afvigende mørke farve. Dette gør udgravningen mere usikker. Hertil kommer, at overjorden sjældent er ene om at have leveret fyldjord til stolpehullet. Ofte er der tillige sket en indskridning eller indsivning af undergrundsmateriale fra hullets sider, og det kan da være overordentlig svært at fastslå dets oprindelige udstrækning. Når hullet tømmes, vil den forsigtige udgraver måske nøjes med at fjerne den nedsunkne muld; i så fald kan hullet blive for lille. Hyppigere vil udgraveren dog lade sig lede af forskellen i jordens fasthed i og uden for hullet. Han vil søge at følge skellet mellem den løsere fyldjord i hullet

Fig. 3. Hustomt på Trelleborg, udgravet ved tømning af stolpehullerne. Metoden giver et klart helhedsindtryk af hustomten, men mange enkeltheder er usikre.

Fig. 4. Hul fra skræstolpe ved hus 1 V på Fyrkat, udgravet ved snitning fra siden. Hullet er usædvanligt for Fyrkat ved sit betydelige indhold af muld og trækul, der afgrænser det klart fra den omgivende lyse undergrund.

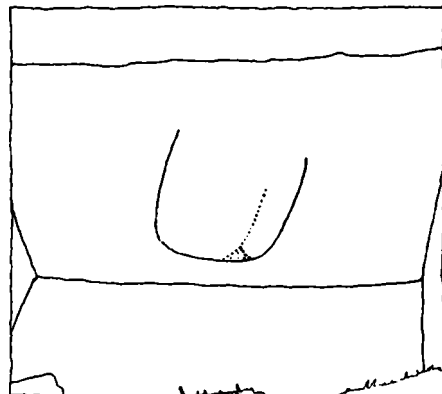
og den mere kompakte jord omkring det, og det siger sig selv, at det tømte hul vil blive større, end stolpen var, når en del af den løse jord i virkeligheden er løsnet undergrundsmateriale fra hullets omgivelser.

Disse problemer accentueres af en anden og langt alvorligere fejlkilde, der er betinget af fremgangsmåden ved husets opførelse. I huse med jordgravede stolper har man kun undtagelsesvis rammet tømmeret ned i jorden. Almindeligvis gravede man et hul, satte stolpen i det og stampede jord ned omkring den. Af rent praktiske årsager gjorde man gerne nedgravningshullet en hel del større end tværsnittet på den stolpe, som skulle anbringes i det. Et stolpehul består derfor i reglen af to dele: det større nedgravningshul, inden for hvilket stolpen har efterladt et mindre hul. I arkæolog-jargon taler man om „det gravede hul“ og „det anvendte hul“. Ved tømningen vil man selvsagt bestræbe sig for at nøjes med det anvendte hul, som jo gengiver stolpens dimensioner. Men eftersom den jord, som er stampet ned omkring stolpen, ikke nødvendigvis består af undergrundsmateriale alene, men også kan indeholde muld og blandet fyldjord, er der risiko for, at udgraveren bliver forledt til at grave for meget bort, når han tømmer stolpehullet.

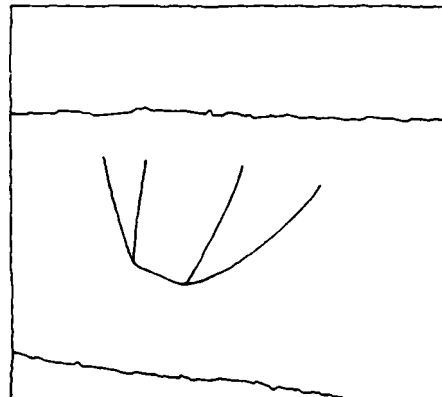
Det er mit indtryk, at man ved udgravningen af Trelleborg ikke har været tilstrækkelig opmærksom på denne fejlkilde, og at hustomternes stolpehuller derfor i mange tilfælde er blevet for store – en fejl der har fundet sit synlige udtryk i for svære tømmerdimensioner i det rekonstruerede Trelleborghus.

Svaghederne ved tømningemetoden træder dog klarest frem i de tilfælde, hvor stolpen har stået skråt. I et sådant hul vil der nemlig ikke blot ske den sædvanlige nedsynkning af overjord fra oven og indskridning af jord fra hullets sider, men der kan også ske nedskridning fra oven af den jord, der ved stolpens anbringelse er stampet ned mod dens øvre skræside. En sådan nedskridning vil efterfølges af en nedsynkning af muldjord, og resultatet kan blive så forvirrende, at man – som vi så det på Fyrkat – end ikke erkender hullets skråretning, når det tømmes.

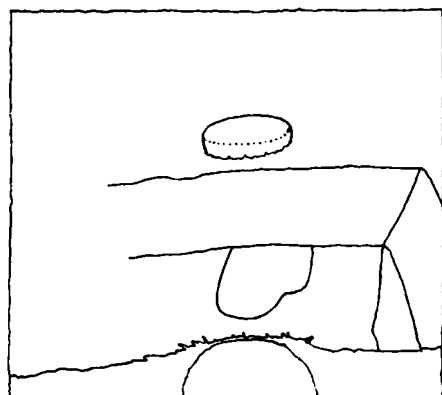
A. Snit i skråstolpehul i hus 1 Ø på Fyrkat 1961. Hullets konturer er vanskelige at følge, men i dets bund ses en lille mørkviolet plet, der skyldes nedsvøvet trækul.

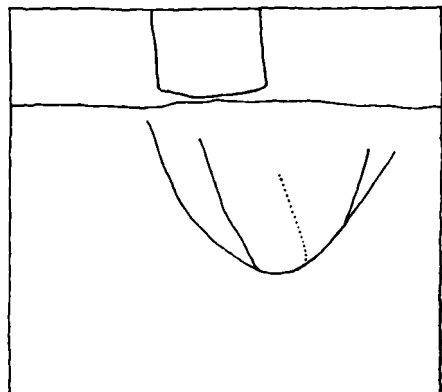
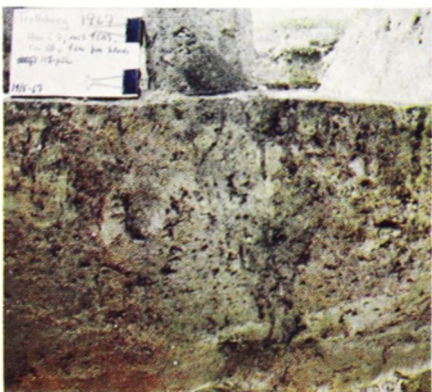
B. Snit i skråstolpehul i hus 1 Ø på Fyrkat 1961. Selv om fylden i stolpehullet ikke afviger meget fra omgivelserne, ses stolpens afgrænsning dog klart i snitvæggen.

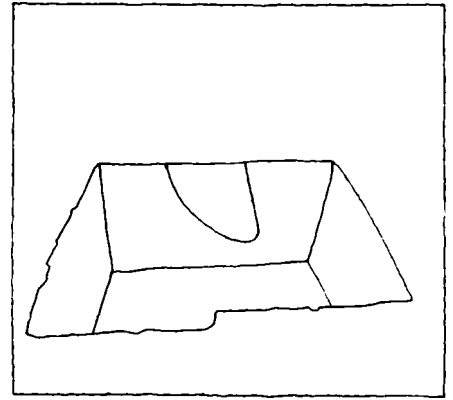
C. Genudgravning af yderstolpehul i hus 3 N på Trelleborg 1963. Hullet er ved den første udgravning opfattet som lodret, men viser i snittet tydelig skråretning.

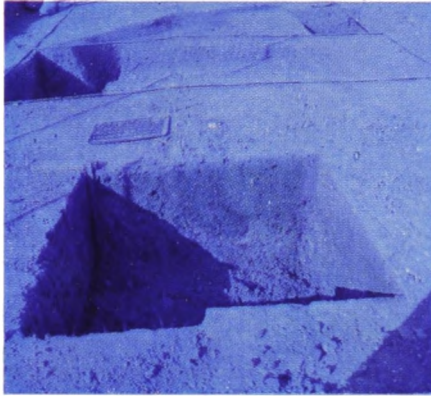
D. Genudgravning af yderstolpehul i hus 2 S på Trelleborg 1967. I den spættede jordbund, der præges af orme- og muldvarpegange, kan man kun vanskeligt følge hullets konturer.

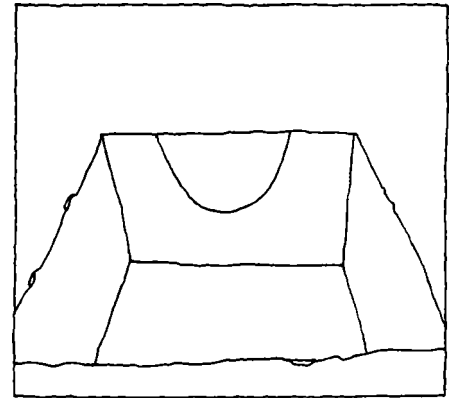
E. Snitgravning af stolpe i gårdhus i Fyrkats nordøstre karré 1967.

F. Samme snit fotograferet med blåfilter, der viser stolpehullet som en mørkere plet i snittet.

G. Snit i stolpehul ved hus 1 V på Trelleborg 1967. Hullet, der kan skimtes svagt i snittet, stammer antagelig fra et bislag foran indgangsdøren i husets østre langvæg.

H. Samme snit efter behandling med saltsyre og kaliumrhodanid. Hullet har nu antaget en mørkerød farve.

Her giver den anden metode, snitgravningen, langt bedre muligheder for erkendelse af de virkelige forhold. Ved snitgravning tømmer man ikke stolpehullet, men graver sig ned ved siden af det. Fra denne nedgravning anlægges et lodret snit gennem stolpehullet, som herved kan studeres fra siden, i sammenhæng med den omgivende jord (fig 4). I det lodrette tværsnit gennem stolpehullet, som snitgravningen frembringer, vil man kunne sammenligne hulfylden med den omgivende jord og derved afgøre, hvorfra fylden er kommet. Dette gør det muligt at afgrænse hullet nogenlunde nøjagtigt, og i reglen vil man også i snittet kunne se, om stolpen har stået lodret eller skråt.

Ved udgravningen af ukomplicerede og mindre betydningsfulde stolpehuller vil man hyppigt lægge snittet tværs gennem hullet, hvis ene halvdel herved graves bort. Hvis hullet derimod er uklart, vil man i reglen søge at „fange“ det allerede ved dets yderkant og derefter følge det ved at rykke snittet få centimeter frem ad gangen. Til tider kan det være formålstjenligt at anlægge et retvinklet snit med vinkelspidsen i hullets midte; kun en fjerdedel af hullet graves da bort, og det kan studeres fra to sider. I store stolpehuller kan man med fordel lægge to retvinklede snit over for hinanden. Endelig kan det under særlige omstændigheder være mest givende at lægge vandrette snit gennem stolpehullerne og deres omgivelser. Der er således mange variationsmuligheder.

Både med hensyn til forståelsen af stolpehullerne og til iagttagelsens nøjagtighed er snitgravningen utvivlsomt den af de to udgravningsmetoder, der yder de bedste resultater. Hertil kommer, at metoden giver eftertidens arkæologer gode muligheder for at efterprøve udgraverens konklusioner. Medens man ved at tømme et stolpehul fjerner hele dets indhold af fyldjord og derved tilintetgør bevismaterialet, vil man ved snitgravning efterlade en del af fyldjorden uforstyrret nede i hullet som varig dokumentation af de opnåede resultater. I betragtning af den stærke udvikling, som foregår inden for arkæologisk udgravningsteknik, må dette anses for meget betydningsfuldt. Vi kan nemlig trygt regne med, at vore efterkommere vil kunne tolke stolpehullerne med langt større sikkerhed, end vi er i stand til i dag.

Snitgravningsmetoden har dog også sine minussider. For det første er fremgangsmåden omstændelig og tidrøvende. Når stolpesporene er svage, kan man komme ud for at måtte tilbringe dag efter dag med udgravning af et og samme stolpehul. Dernæst er det en alvorlig ulempe, at de store snitgravningshuller afstedkommer brutale indgreb i udgravningsfeltet. Den overskuelighed, som præger de hustomter, hvis stolpehuller er udgravet ved tømning, findes overhovedet ikke i det snitgravede felt. Man sammenligne blot fig. 3 og fig. 6.

Endelig må det fremhæves, at snitgravningen ikke slår til over for alle slags stolpehuller. Hvor hulfylden kun afviger svagt i konsistens og farve fra den omgivende jord, kan stolpehullet være så at sige usynligt i snittet. For den rutinerede udgraver kan det under sådanne omstændig-

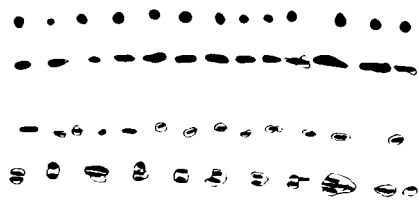

Fig. 5. Vægforløbet i vikingborgens huse. Plan-detailler 1:200. Øverst stavvæg i Trelleborghus med runde yderstolper. Derunder væg i Fyrkathus med dobbelte vægstolper og plankeformede yderstolper.

heder være det mest givtige at udgrave hullet ved tømning, idet man i så fald kan lade sig vejlede af forskellen i jordens fasthed inden og uden for hullet.

Af denne redegørelse for de to udgravningsmetoders fortrin og svagheder vil det være fremgået, hvorfor det måtte anses for ønskeligt at praktisere snitgravning i nogle af Trelleborghusenes yderhuller. Dette var imidlertid lettere sagt end gjort. Trelleborg var i sin tid udgravet i sin helhed. Hver eneste hustomt var undersøgt til bunds. Alle fundne stolpehuller var tømt, og til overmål havde man derefter støbt dem ud med beton for at markere hustomterne i terrænet. At der skulle kunne gøres nye observationer af betydning i huller, som havde været underkastet denne behandling, syntes ikke meget sandsynligt. Ved nye udgravninger på Trelleborg måtte opmærksomheden derfor i første række rettes mod de stolpehuller, som ikke var lokaliseret ved den første udgravning og desårsag stadig var intakte.

Denne eftersøgning, som indledtes i beskeden målestok i sommeren 1963, blev ingeniørlunde let. Trods et begrænset erfaringsgrundlag havde Poul Nørlund og hans medarbejdere fundet frem til det overvejende flertal af husenes stolpehuller. Af de manglende var sporene yderst svage, og selv om vi betjente os af snitgravning og udfoldede al den kunst, der var lært ved mange års arbejde på Fyrkat, måtte også vi mange gange erkende vor magtesløshed.

Arbejdet blev til en begyndelse koncentreret om hustomt F9 i forborgen, ved hvilken der overhovedet ikke var fundet yderstolpehuller ved den første udgravning. Man havde dengang konkluderet, at huset ikke havde haft svalegang, og dette var i diskussionen om Trelleborghuset fremhævet som et vidnesbyrd om, at den ydre stolperække ikke havde haft nogen betydning for husets stabilitet. Efter Fyrkat måtte der sættes et spørgsmålstegn ved denne argumentation, og ved genudgravningen blev det da også hurtigt konstateret, at der faktisk havde været yderstolper ved det pågældende hus.

At disse huller havde gemt sig for Trelleborgs første udgravere, var ikke mærkeligt. De kunne knapt nok anes i overfladen, de var så at sige uden muldindhold, og i snittene var deres afgrænsning mod den omgivende lerjord uklar eller flydende. Om stolperne havde stået lodret eller skråt, var det ikke muligt at afgøre. De nyfundne stolpehuller, som skulle have været genudgravningens største aktiv, nægtede således at besvare det vigtigste af de spørgsmål, der blev stillet til dem. Dette var uægtelig en stor skuffelse.

Vi greb da til den udvej at lægge snit i nogle af de yderhuller, som var udstøbt med beton. At søge spørgsmålet om skråretningen løst her, var ikke så halsløs gerning, som man umiddelbart skulle tro. Ved udgravningerne på Fyrkat havde det nemlig været påfaldende, at husenes yderstolpehuller var lige så dybe som de egentlige væghuller, ja somme tider endda dybere end dem. På Trelleborg havde det derimod altid væ-

Fig. 6. Rektangulært hus på Fyrkat (gårdhuset i nordøstre karré), udgravet ved afdækning i fladen med påfølgende snitning af udvalgte stolpehuller. De mange snithuller gør hustomten ret uoverskuelig, men til gengæld er hovedparten af de arkæologiske levn intakte efter udgravningen.

ret husvæggene, der frembragte de dybeste huller. Forskellen kunne skyldes, at man ved udgravningen af yderhullerne på Trelleborg ikke var nået til bunds i dem. Tømningen af stolpehullerne var i reglen foretaget med prisværdig forsigtighed, og det var muligt, at der i det mindste i en del af dem ville være levnet en del af fyldjorden. En anden karakteristisk forskel mellem husene i de to borge vedrørte de ydre stolpehullers form. På Trelleborg var de opfattet som runde, medens de på Fyrkat fremtrådte som huller efter smalle planker, som har stået med bredden parallelt med husvæggen (fig. 5). Såfremt denne forskel var fiktiv og blot skyldtes den mere usikre udgravningsmetode, der var anvendt på Trelleborg, skulle det ved snitgravning være muligt at finde uforstyrrede partier af stolpehullerne på begge sider af deres udgravede og betonstøbte midtpartier.

Disse forhåbninger blev ikke gjort til skamme. Hullerne efter husenes yderstolper på Trelleborg viste sig at have været både dybere og mere langstrakte end tidligere antaget, og i nogle af dem kunne der stadig gøres værdifulde iagttagelser. Ved den lille undersøgelse i 1963 lagdes snit ved fire tidligere udgravede stolpehuller. I to af dem var sporene for svage til at tillade slutninger af nogen art. I det tredje kunne man måske fornemme en svag skræretning. Men i det fjerde og sidste snit tegnede der sig lige uden for betonklodsen et utvetydigt billede af en stolpe, som har stået med en skræretning på ca. 70° ind mod huset

(fig. C på farveplanchen) – i et og alt svarende til yderstolpehullerne i Fyrkats hustomter.

Dette fund var opmuntrende, men selvsagt ikke tilstrækkeligt som bevis for en almindelig skrånstilling i Trelleborghusets yderstolper. Hertil måtte fordres tilsvarende resultater i adskillige snit i flere af borgens hustomter. Til dette foretagende var der ikke midler i Nationalmuseets udgravningskasse, men takket være prompte og redbon støtte fra Carlsbergfondet gennemførtes opgaven ved sammenlagt otte ugers udgravninger i årene 1965–67, således at vi i dag står med en efter min opfattelse fuldgyldig dokumentation for hullernes skrånretning. I arbejdet deltog fortrinsvis „veteraner“ fra Fyrkat, hvis erfaringer kom udgravningen til god nytte. Lad mig fremhæve arkitekt Holger Schmidt, som Carlsbergfondet også har bevilget midler til nytolkning af Trelleborghuset, bestyrer Svend Søndergård, hvis død i 1967 var et smerteligt tab for os alle, museumsassistent Birgit Als Hansen, registrator Viggo Kjær Larsen og blandt de forhenværende og nuværende studenter Willy Johannsen, Maurice Jones Mortimer og Else Roesdahl.

Det tidspres, der gør mange arkæologiske udgravninger til en blandet fornøjelse, forekom ikke ved genudgravningerne på Trelleborg. Vi havde det privilegium at kunne grave roligt og forsigtigt og overveje problemerne grundigt, efterhånden som de dukkede op. Jævnside med snitgravningerne kunne der afses tid til udgravningstekniske eksperimenter af forskellig art. For dem skal der redegøres i det følgende.

Det var udgravningens hovedproblem at få stolpehullerne til at fremtræde tilstrækkelig tydeligt i snittene. Et blik på farveplanchens fig. D vil vise dette. Det pågældende snit er lagt kun 1 cm uden for den betonpæl, der markerer det tidligere udgravede hul, og gennemskærer som følge heraf såvel stolpens nedgravningshul som den yderste del af det anvendte hul. Det ville være synd at sige, at hullets konturer er umiddelbart anskuelige i snittet. Dette har flere årsager. For det første er der en urolig lagfølge i undergrundens sandede ler, og udfældning af humusrester og mineralsalte fra de øvre jordlag, som regnvandet har ført herved, giver lerjorden talrige farvenuancer, som besværliggør observationerne. Hertil kommer, at snittets væg er plettet af muldholdige orme-gange og af spor af muldvarpehuller. Regnorme søger – som forøvrigt også planterødder – med forkærlighed ned i stolpehullerne, hvor jorden er mindre kompakt end i den omgivende undergrund. Og hvor der er regnorme, følger muldvarpene efter.

I det afbildede snit går regnormenes gange dybest i partiet umiddelbart til højre for betonpælen, og netop i denne del af snittet vil man da også bemærke en svag mørkfarvning i undergrundsleret. Dette er fylden i stolpehullet. Allerede hulfyldens forskydning i forhold til betonpælen indicerer, at stolpen har stået skråt, med hældning mod venstre side, hvor husvæggen har været. Derimod kan det selv for den trænede iagttager være svært at følge stolpehullets skråkant med det blotte øje,

Fig. 7. Genudgravning af yderstolpehuller ved hus 2 S på Trelleborg i 1965. Snittene er lagt op mod de tidligere udgravede stolpehuller, som er udstøbt med betonklodser for at markere huse-
ne i terrænet.

og indtrykket af huller fortegnes af ormegangene, som bl. a. gennembrøder stolpehullets bund og kan forlede udgraveren til at tilskrive huller for stor dybde.

Vore bestræbelser måtte da gå ud på at forbedre synsindtrykket af stolpehullerne. Mange arkæologer har gjort den erfaring, at man kan opfatte svage farvenuancer i jorden bedre ved at betragte udgravningen gennem solbriller. Ansporet heraf havde vi under arbejdet på Fyrkat ladet fremstille tre par briller, i hvilke der var indkapslet henholdsvis røde, grønne og blå fotografiske filtre i glassene. De grønne briller viste sig at være værdiløse, men såvel i de røde som i de blå briller trådte stolpesporene i adskillige tilfælde tydeligere frem. På Trelleborg videreførtes disse forsøg, idet vi efter forslag fra dr. techn. Bent Buchmann, H. C. Ørsted Institutet, afprøvede henved 80 forskellige farvede specialglas fra Zeiss Jena. Blandt disse udvalgte nogle mørkerøde, mørkviolette og mørkeblå glas – betegnet RG2, RG5, UG2, BG2 og BG5 – som havde givet særlig gode resultater.

I fig. E og F er gengivet et snit i et hjørnestolpehul på Fyrkat, således som det fremtræder med og uden anvendelse af blåfilter. Det vil ses, hvorledes blåfilteret gør stolpehullets fyld mere ensartet mørk og giver huller en klarere afgrænsning mod den omgivende jord. Men samtidig vil man ved sammenligning med det andet billede fornemme, at der ikke

Fig. 8. Fra to sider er der lagt snit op mod det tidligere udgravede og udstøbte stolpehul, og den skråstilling af stolpen, som nu kan iagttages, markeres med tommestokke. Trelleborg 1965.

tilføjes noget, som ikke kunne erkendes i forvejen. De farvede briller er ikke et tryllemiddel. De kalder ikke usynlige træk frem, men ved at udslutte nogle farveforskelle og accentuere andre tegner de en karikatur af snittet, der kan være en fortræffelig hjælp ved lokaliseringen af svage stolpespor.

Med aktiv bistand af dr. Buchmann foretoges i fortsættelse af disse forsøg også eksperimenter med infrarød fotografering. Her fik vi tillige hjælp fra Forsvaret, idet major P. Pepke, ingeniør Jürgen Hørk og kaptajn J. H. Olsen opstillede infrarøde projektører og kikkerter til observationer i udgravningen ved nattetid. Resultaterne af disse forsøg var beskedne, men de bør givetvis videreføres, og det er muligt, at metoden vil vise sig værdifuld, når den engang er indarbejdet ordentligt.

Ingen arkæologisk udgravning er objektiv. Mellem udgravningsobjektet og publikum står udgraveren, som afdækker sporene i jorden og tolker dem, idet han søger at skelne mellem væsentligt og uvæsentligt. Når sporene er svage og tvetydige, risikerer man, at han overser vigtige enkeltheder og ud fra forudfattede meninger tolker objektet forkert.

Denne fare var i høj grad til stede ved genudgravningen på Trelleborg, hvor de usikre stolpespor gav det subjektive skøn et stort råderum, og hvor vi i forvejen havde gjort os bestemte tanker om det, som skulle findes. Det gjaldt derfor om at holde hovedet koldt under arbejdet. Engang imellem kunne man blive grebet af tvivl og mismod, fordi der var så mange pletter og linier i jorden i snitvæggene, at der bestod en åben-

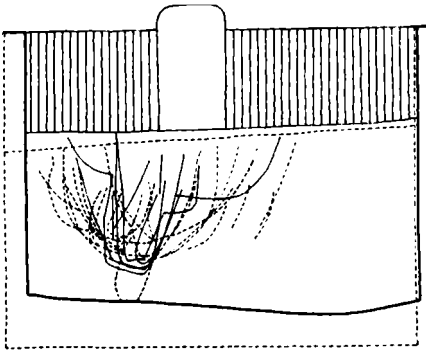

Fig. 9. Sammentegning 1:20 af 11 snitfaser i samme stolpehul på Trelleborg (Hus 2 S, snit 1 og 1A, 1965 og 1967).

lys fare for ønsketænkning; man havde tit fornemmelsen af at kunne argumentere for tilstedeværelsen af stolpehuller med hvilken som helst skråretning hvor som helst i snittet. Bedre blev det ikke, at fagfæller, som besøgte udgravningen, ofte fandt det svært at erkende de stolpehuller, vi udpegede for dem i snittene. Det er ganske vist en kendt sag, at det selv for den erfarne arkæolog kan tage lang tid at blive fortrolig med en „fremmed“ udgravning, men det var bestemt ikke opmuntrende at se højt agtede kolleger og venner stå og se helt forkerter ud i ansigtet under forevisningen.

Alt dette bevirkede, at vi måtte lægge megen vægt på at undertrykke det subjektive element i iagttagelserne og søge at finde frem til en dokumentationsform, der var så objektiv som overhovedet muligt.

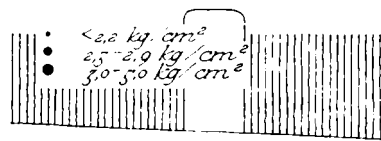
En vis sikkerhed opnåedes ved at undersøge stolpehullerne fra to sider. Fremgangsmåden var den, at der anlagdes et snit helt ude ved hullets periferi, hvorefter man langsomt gravede sig ind mod betonpælen i hulmidten. For hver eller hver anden centimeter snittet blev rykket frem, rettedes snitvæggen af, og stolpesporene blev undersøgt og opmålt. Et tilsvarende snit blev derefter anlagt ved hullets modsatte side, og dette førtes på samme måde ind mod betonpælen, således at denne til sidst stod i en smal jordbænk mellem to dybe nedgravninger (fig. 7). Ved at sammenligne de to snitflader kunne man nu umiddelbart kontrollere, om sporene af stolpen fremkom entydigt på dem, hvad de naturligvis burde, hvis de var tolket korrekt. I fig. 8 demonstrerer to udgravere uafhængigt af hinanden den skråretning, der kan iagttages i de to modstående sider af samme snit. Her er overensstemmelsen særdeles god.

Fig. 10. Måling af trykmodstand i jorden med penetrometer.

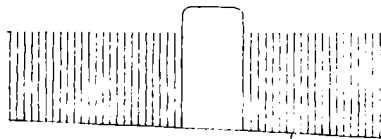

Af større objektiv værdi end denne prøve var det dog at sammentegne de mange opmålinger, der var foretaget under snittenes fremrykning mod hulmidten. I fig. 9 er samlet ikke mindre end 11 snitmålinger fra samme stolpehul. Fire af disse er registreret på den ene side af hullet, medens de resterende syv stammer fra snittet ved hullets anden side og derfor er gengivet spejlvendt. Sammentegningen giver et klart indtryk af, hvor usikre de enkelte observationer kan være, men udviser samtidig en slående overensstemmelse i hovedtrækkene. Man kan – og bør – betragte de fleste af de viste skrålinier i snittene med skepsis, men må til gengæld acceptere, at stolpehullets bund øjensynligt er forskudt ret betydeligt i forhold til betonpælen, og dermed til den tidligere udgravede øvre del af hullet. Netop i dette træk, som er overordentlig karakteristisk for de genudgravede yderstolpehuller på Trelleborg, ligger et væsentligt indicium for skråretningen.

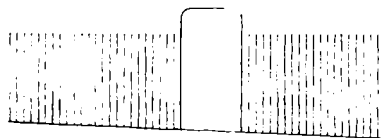
Det stolpehul, som er sammentegnet i fig. 9, er genudgravet i to tempi. Det blev snittet fra vest i 1965, medens partiet øst for betonpælen først blev undersøgt i 1967. For at undgå at resultaterne fra 1965 skulle smitte af på tolkningen af snittets anden side to år senere, blev de gamle opmålingsblade først taget frem efter arbejdets afslutning, og der er

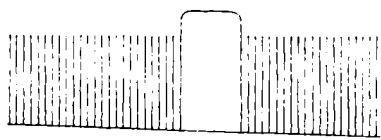
1. 11 cm fra betonudstøbning

2. 9 cm fra betonudstøbning

3. 7 cm fra betonudstøbning

4. 5 cm fra betonudstøbning

Fig. 11. Trykmodstandsmåling i stolpehulssnit. Trelleborg 1967.

derfor god beviskraft i den smukke overensstemmelse mellem stolpe-sporene i de to snitflader.

Det er tidligere nævnt, at stolpehullernes fyldjord i almindelighed er løsere end den omgivende jord. Denne konsistensforskel kan ofte ligefrem føles med graveskeen, og ved eftersøgning af stolpehuller i vanskelig jordbund er det et gammelt trick at banke på jorden med graveskeen og lytte til den frembragte lyd. Når man rammer et stolpehul, bliver bankelyden mere hul og dump. Det måtte være en nærliggende tanke at søge at få denne forskel i jordens fasthed registreret på en objektiv måde. Vi forelagde problemet for en lille studiegruppe af bygningsingeniører, som som amare beskæftiger sig med Trelleborghusets konstruktioner, og erfarede da, at man ved vej- og dæmningsbyggeri kender til en instrument, kaldet penetrometer, med hvilket man kan kontrollere, om påfyldte jordlag har opnået den fornødne fasthed. Dette lød lovende, og ved henvendelse til Geoteknisk Institut fik vi beredvilligt stillet et penetrometer til rådighed.

Instrumentet (fig. 10) er ganske enkelt udformet. Det består af en lille pind af hårdt stål, som er monteret på en kraftig metalfjeder i et fjederhus. På stålpinde sidder der ca. 1 cm fra den stumppe endeflade et lille mærke, og fremgangsmåden er den, at man trykker pinden mod jordvæggen, indtil den er trængt så langt ind, at mærket kun lige er synligt. På en skala på fjederhuset kan man da aflæse trykmodstanden i jorden, angivet i kg/cm^2 .

Penetrometeret blev taget i brug på Trelleborg i 1967. I en række snit blev der indtegnet målenet, ud fra hvilke der foretoges målinger af trykmodstanden i snitvæggene for hver femte centimeter. Sammenlagt blev der foretaget henved 5500 enkeltmålinger med penetrometeret, og herved opnåedes et ganske godt grundlag for vurdering af instrumentets anvendelighed til arkæologiske formål.

Det skal straks siges, at penetrometermålingen er så at sige værdiløs for stolpehuller, der står i løs undergrund som f. eks. groft sand og grus. Sådanne steder vil man ikke kunne registrere repræsentative forskelle i trykmodstanden inden og uden for stolpehullet. Derimod yder den stive lerbund, der findes mange steder på Trelleborg, gode betingelser for målingerne, omend der også her forekommer væsentlige fejlkilder. Således vil regnormenes travle aktivitet i undergrundens øverste parti ofte have bevirket, at trykmodstanden i de øverste 10–20 cm er lige så ringe som i stolpehullerne. Også muldvarpegangene, som jo i det hele taget hører til den hjemlige arkæologiske svøber, vil fortegne måleresultaterne. Det samme gælder de lunger af sand, der hyppigt optræder i lerbunden; de vil give meget lave tal på penetrometeret. Omvendt kan tilstedeværelsen af småsten o. l. i moræneleret bevirke, at man kun med besvær kan trykke målepinden ind i snitvæggene, og de registrerede værdier bliver da for høje.

Anvendt med omtanke og skyldig hensyntagen til fejlkilderne kan

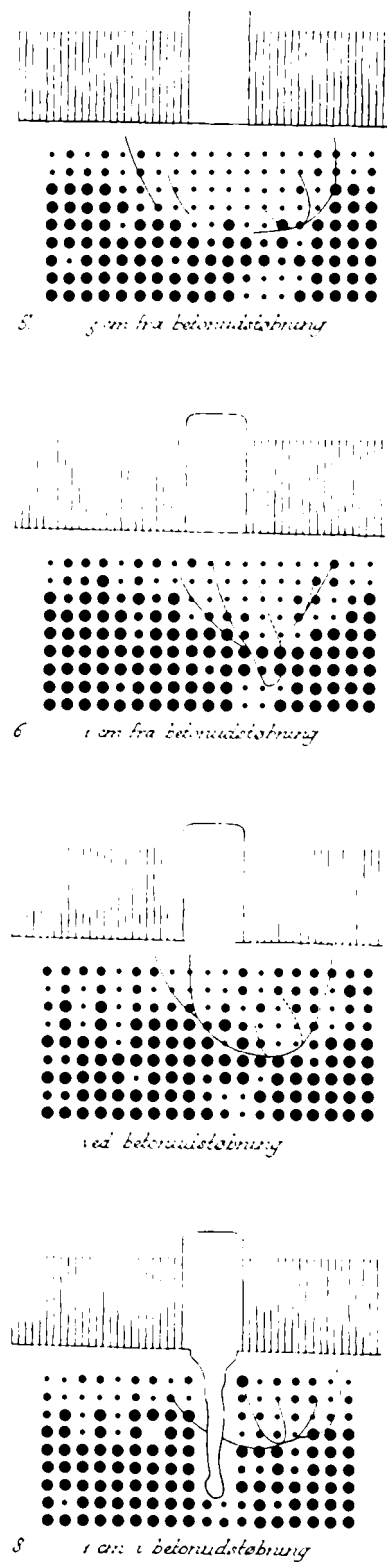

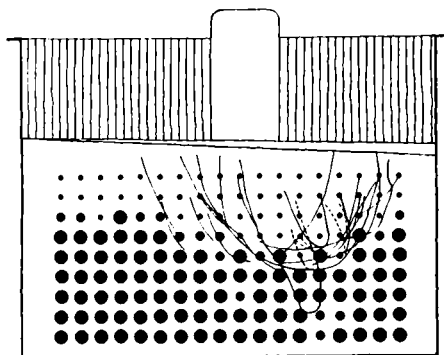
Fig. 12. Trykmodstandsmåling i stolpehulssnit. Trelleborg 1967.

metoden imidlertid give gode resultater. Som eksempel skal gengives en række målinger fra det stolpehul, som er behandlet ovenfor under redegørelsen for snitning af huller fra to sider (fig. 9). Ved fremrykningen af dette stolpehulssnit blev der otte gange foretaget trykmodstandsmåling med penetrometeret. Eftersom snitfladen kun blev rykket en eller to centimeter frem mellem målingerne, måtte penetrometerets målepunkter forskydes en smule fra gang til gang. Gjorde man ikke det, ville stålspindens ramme netop de punkter i snitvæggen, som trykmodstandsmålingen i den nærmest foregående snitfase havde gjort hårdere end omgivelserne.

Fig. 11 og 12 viser resultaterne af penetrometer-målingerne i otte faser af snitningen af dette stolpehul. Det første snit ligger helt ude ved det gravede hulls yderkant, det sidste så nær hulmidten, at den udstøbte betonpæls rod kom til syne i snittet. På de otte illustrationer er trykmodstanden angivet ved signaturer, af hvilke den mindste repræsenterer den laveste trykmodstand og altså den løseste jord. I de enkelte snitfaser præges måleresultaterne af fejkilderne, og helhedsindtrykket er ikke blot uklart, men ligefrem forvirrende. Man kan imidlertid i et vist omfang neutralisere de tilfældige udsving i tallene ved at betragte alle faser af snitgravningen under ét. Udregnes middeltallet for hvert af de 162 målepunkter i de otte faser, får man det billede af trykmodstanden i snittet, der er gengivet i fig. 13, hvor der til sammenligning også er indtegnet stolpehullets konturer, således som de fremtrådte i de forskellige snitfaser. Som det vil ses, er der en udmærket overensstemmelse mellem den visuelle iagttagelse og penetrometerets talangivelser.

Ved undersøgelsen af dette ene stolpehul er der foretaget ikke mindre end 1315 enkeltmålinger med penetrometeret. Metoden er således uhyre tidkrævende, og det siger sig selv, at det kun vil være formålstjenligt at benytte den, når der er tvivl om tolkningen af vigtige spor i en udgravning. På Trelleborg ville vi ikke gerne have undværet den bekræftelse, som penetrometerets objektive talværdier gav det subjektive synsindtryk af stolpehullerne.

Ved udgravningerne i 1967 blev der tillige foretaget forsøg med kemisk behandling af stolpehullerne til fremkaldelse af svage stolpespor – eksperimenter som nok vil vise sig at have større praktisk værdi end trykmålingerne. Inspirationen kom fra Holland, hvor dr. J. A. Brongers fra det arkæologiske rigsinstitut i Amersfoort har udviklet en metode til favning af stolpehuller. Hertil benyttes kaliumrhodanid, et stof som har den egenskab at antage en stærk rødlig farve, når det kommer i forbindelse med jern. Eftersom der i træ – som i andre organiske stoffer – er optaget små mængder jern, skulle det være muligt at lokalisere bortrådne stolper i jorden ved hjælp af de tilbageblevne jern-ioner. Disse vil dog først kunne påvirke kaliumrhodanid'en, når de er frigjort fra deres kemiske binding med andre stoffer i jorden. I praksis foregår undersøgelsen derfor på den måde, at man først frigør jernet ved på-

- $< 2,0 \text{ kg/cm}^2$
- $2,0 - 2,5 \text{ kg/cm}^2$
- $3,0 - 3,5 \text{ kg/cm}^2$

Fig. 13. Trykmodstanden i genudgravet stolpehul på Trelleborg (hus 2 S. snit 1A). Diagrammet angiver middeltallet for de otte snitfaser, der er vist i fig. 11 og 12.

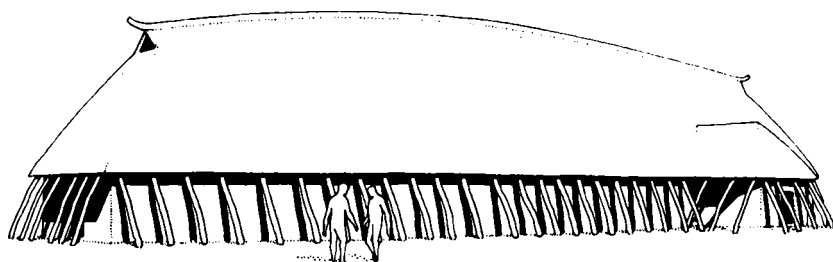
sprøjtning af feltet eller snittet med en 20 pct. opløsning af saltsyre. Derefter sprøjtes med en 1 pct. opløsning af kaliumrhodanid i destilleret vand.

Til en begyndelse var forsøgene skuffende. De fleste steder antog hele det behandlede område en dramatisk blodrød farve. Det så nærmest ud, som om der var slagtet en okse i udgravningen, og der var ingen forskel at se i den røde farve inden og uden for stolpehullerne. Øjensynligt var der så meget jern i de naturlige jordlag, at prøven var uden værdi. Andre steder var der overhovedet ingen farvereaktion.

Tre dage før udgravningens afslutning lykkedes det imidlertid at finde den rigtige fremgangsmåde. Medens vi tidligere havde påført kaliumrhodanid senest en halv time efter sprøjtningen med saltsyre, blev det – takket være en funktionsfejl i saltsyresprøjtten – nu klart, at der skulle hengå mindst et halvt døgn mellem behandlingerne. Overholdtes dette, antog stolpehullerne en mørkrød farve, medens omgivelserne forblev ganske upåvirkede. Et slående eksempel er vist i fig. G og H.

Da vi efter denne erkendelse kun havde et par dage til at efterprøve metoden, var det selvsagt begrænset, hvor meget der kunne nås, og det er endnu for tidligt at fremkomme med teoretiske betragtninger og forklaringer. Forsøgene med kaliumrhodanid vil blive fortsat andetsteds i de kommende år. Det må dog fremhæves, at det langt fra var alle stolpehuller, som reagerede på den beskrevne måde. Således lykkedes det kun at fremkalde den røde farve i et enkelt af husenes yderstolpehuller, og dette endda svagt. Den stærkeste farvning fremkom i stolpehuller af ringe dybde, som formentlig stammer fra våbenhuse foran husenes sidedøre – en bygningsdel der kendes fra Fyrkat, og som altså nu synes at skulle genfindes på Trelleborg.

I denne beretning om stolpehullernes problemer må vi ikke glemme vort udgangspunkt: rekonstruktionen af Trelleborghuset, for hvis skyld de mangeartede eksperimenter er blevet foretaget. Vi kan ikke forlade emnet uden til slut at give et indtryk af de følger, som genudgravningens resultater må have for tolkningen af dette spændende bygningsværk. Det sker ved hjælp af nedenstående vignet, i hvilken arkitekt Holger Schmidt har skitseret sin opfattelse af vikingeborgenes langhus. Men det må understreges, at det store materiale fra udgravningerne endnu ikke er fuldt gennemarbejdet, og at rekonstruktionen derfor meget vel kan komme til at se en del anderledes ud om et par år.

Sangen om »det menneskegjorte fjeld«

Af JENS ROSING

Fig. 1. Kistelågsbillede, til indklæbning i dragkistelæg. Viser POQ og QIPE-ROQ, der fører an for en vældig regatta af chalupper og småbåde sejlede gennem Frederiksholms Kanal – og blev tagne i Øjesyn af det Højkongelige Herskab saavel som af en stor mængde Tilskuere.“

I sommeren 1961 berejste komponisten Poul Roving-Olsen og undertegnede Angmagssalik distriktet som et led i Nationalmuseets årlige Grønlandsundersøgelser. Fra disse undersøgelser er der efterhånden hjemført et rigt og varieret materiale til belysning af ældre tiders grønlandske kultur – arkæologiske fund, etnografiske genstande, optegnelser om livet i fortid og nutid. I 1961 gjaldt det navnlig sagn og sange, og rejsen var da også kommet i stand ved et samarbejde mellem Nationalmuseet og Dansk Folkemindesamling.

I dette års høst indgik bl. a. et langt sagn om grønlænderen Kílíka,

der rejste til Europa, og sagnet sluttede på en mærkelig måde i en sang, som Kílíka selv skal have digtet. Den kendes nu i fem versioner. Kílíka fortæller om sine oplevelser i det fremmede og om „det menneskegjorte fjeld“. Det er ikke for meget sagt, at vi spidsede øren. Dels hænger sagnet og sangen tydeligvis sammen med andre, tidligere nedskrevne litterære overleveringer i Grønland, dels er det muligt bag Kílíkas oplevelser at skimte en konkret historisk baggrund.

Den „historiske“ Kílíka var ganske vist ikke én, men to personer, der levede med et århundredes mellemrum; og „det menneskegjorte fjeld“ er Rundetårn i København!

For det danske og grønlandske postvæsen har jeg i år tegnet et frimærke. Som motiv valgte jeg to grønlændere i snelegangen i Rundetårn. Det er en i sig selv ubetydelig episode, der her er skildret – alle turister i København skal jo se Rundetårn; men episoden har særlig værdi, fordi den gennem et par hundrede år skulle leve videre i grønlandsk folkløse og bære vidnesbyrd om et møde mellem to kulturer og to folk, der så hinanden an – og undredes sår.

Efter at englænderen Sir Martin Frobisher havde genopdaget Grønland i 1578, og John Davis i årene 1585–87 havde foretaget tre rejser dertil, vågnede Christan IV op til dåd. Han måtte forhindre, at andre magter sejlede ham hans gamle besiddelse af hænde, en besiddelse, der var fulgt med, da Norge i 1389 trådte i union med Danmark.

Den 2. maj 1605 stod da tre skibe mod nord under dansk flag til „Vort land“, som Christian IV frejdigt kaldte Grønland. Som pilot, navigatør for ekspeditionen, sås en gammel grønlandsfarer, englænderen James Hall, som synes at have været med Davis på hans anden rejse.

Den øverste chef for ekspeditionen var skotten, admiral John Cunningham. Han og Hall var ombord på „Trost“. Den danske admiral Godske Lindenow førte „Den røde Løve“, medens englænderen John Knight var chef på det tredje skib „Marekatten“.

Da Lindenow som den første kom tilbage til København den 28. juli, medbragte han to grønlændere, som han simpelthen havde bortført. De vakte stor opsigt i byen. Den 10. august vendte Trost tilbage – med tre bortførte grønlændere. Hall har nedtegnet deres navne:

Oxa = Oqa eller Oqaq, d. v. s. tunge,

Omeg = Umik, d. v. s. skæg – og endelig

Judecha, hvis navn tydes Kigutíkâ eller Kigutíkâq, d. v. s. ham med de store tænder.

To samtidige poeter beretter om hele ekspeditionens forløb, om Grønland og det drama, der her blev udspillet under bortførelsen af grønlænderne. Men her skal kun citeres de vers, hvormed præsten og historikografen Claus Lyschander besynger „Trost“s ankomst med sin „last“ af grønlændere:

Fig. 2. Ideskitse til fælles-frimærket for det danske- og Grønlandske postvæsen, der udsendtes den 12. september 1968. Tillægget på 10 øre er til fordel for børnesagen i Grønland.

II

Førformål,
 være mere
 fri og åben.
 Give mulighed
 for præsentation
 af ledelse

"Jeg betragter det menneskebegjorte
 fjeld og igennem snøet tålbæring
 og igennem rørelse."

Den Hoffuitzmand triner hen ud for Boerd
 och gaff de Grønlændder Tegn og Oerd;
 de skuldde hannem effterfølge.

De treente her for, komme ud paa Ree
 tre unge Geseller, som mand vildde see,
 holdt sig beskeden oc stille . . .

De nicked oc tegned med Haand oc Fod,
 naar nogen til dennem vilde tale,
 och mæled oc snacked med Stømme klarr,
 aldt huad deris Vilie oc Mening varr,
 oc mand dem vildde befale.

De næffned hin anden klarligt oc reed:
 Oxa – Judecha – oc huad de heed;
 meer kundde Mand ey begriffue,
 men kundde dog mercke aff Factor oc Tegn,
 aff Siun oc Nicken oc andden slig Legn,
 huad de tilkiændde vild' giffue . . .

De første vaare groffue i ald deris Færd,
 men disse lætsindig oc vennekær.

Sætningen „de første vaare groffue i ald deris Færd“ hentyder til de to først ankomne grønlandere, hvorom det andetsteds siges: „... thi dhe beed folck szom andhre Hundhe, ...“

Året efter står en ny ekspedition på fem skibe mod nord, og man

„medgav tre af de vilde, for at de i nogen grad kunne hjælpe til med Tolkning og Handel, hvortil de vare villige.“

Lyschander istemmer:

De Grønlændder glæddis end meest der ved,
at de maatte følge hæn hiem paa Leed
oc see, huor Vænnerr derr lide.

Desværre, glæden varede kun kort. Den 4. juni skriver Hall: „Denne eftermiddag døde en af vore grønlændere ved navn Oxo“. Oxo – eller Oqaq – var ombord på „Ørnen“. Under den 10. juni står der atter et sørgeligt budskab: „Denne nat ved midnat døde grønlænderen Omeg, som vi havde ombord hos os.“ – Hall var ombord på Trost.

Ved disse efterretninger brød Lyschander ud i klage:

Dend ene Grønlænder hand bleef der suag,
døde hæn oc kastis ud samme Dag.
Gud veed, huor hand monne landde.

Men hvad blev der af Judecha – Kigutikâq, der formentlig var ombord på „Den røde Løve“? Hans skæbne kendes ikke. Nåede han hjem? Noget kunne tyde på det. I Vestgrønland levede der nemlig længe efter et sagn om en vis Kigutikâq, der blev bortført til qavdlunakernes land, men siden vendte hjem. Sagnet blev optegnet i forrige århundrede og lyder således i kort resumé:

To brødre, den ene Kigutikak, handlede med hvalfangere, som var „ildesindede“; de blev taget med på skibet, der sejlede bort med dem.

Ved ankomsten til qavdlunakernes land vakte de to brødre vældig opsigt, og folk stimlede sammen som mygsværme om dem. En soldat måtte bane vej for dem – men alligevel gik Kigutikaks ældre bror „tabt“ ved at træffe en stor herre, som han blev hos.

Brødrene mødtes en dag, Kigutikak var på rypejagt.

Da brødrene mødtes igen senere, slog de deres skillinger sammen for at købe skib. De lod derefter håndværkere bygge skibet. Da masterne skulle skaffes, fik man den besked, at „her søndenfor ere der ranke Træer, som vi pleie at bruge til Master.“

Kigutikak gik derefter ind i skoven for at fælde træer. Mens han holdt på med skovarbejdet, rørte et træ sig – og enden på det blev, at Kigutikak smed økse og sav og løb, skarpt forfulgt af et „fælt Dyr“ ud af skoven.

Kigutikak søgte tilflugt i en klippe, der imidlertid åbnede sig. „Da han kom ind, traf han mange Quinder, alle løsagtige; hos dem blev han og brød sig ikke om at komme hjem“. Da han endelig skulle hjem, forlod han kvinderne „med Lommen fuld af Penge til Betaling, fordi han havde ligget hos dem“.

Masterne til skibet blev hentet og skibet søsat. Med kun et besætnings-

Fig. 3. Skarpt forfulgt af et „fælt Dyr“ flygter Kigutikak ud af skoven, hvor han ellers var for at fælde træ til en skibsmast. Læg mærke til døren i klippen på billedets højre side. Døren, som førte Kigutikak ind til de „mange Qinder, alle løsagtige; --“ Træsnittet skyldes Aron fra Kangeq, der illustrerede „Eskimoiske eventyr og Sagn“ for H. Rink. Bogen udkom 1866.

medlem, en kok, var brødrene klar til hjemrejse. Men Kigutikaks bror dør, og i sorg opbrænder Kigutikak sit skib og sine sager.

Sagnet slutter med, at Kigutikak kommer hjem med et hvalfangerskib, og ved list stikker af fra matroserne under en rypejagt. Belæsset med jernsager genfinder Kigutikak sine efterladte, som helt havde opgivet ham.

Såvidt den vestgrønlandske tradition om Kigutikâq. Herfra vil vi begive os til Østgrønland, hvor sagnet om Kîlîka endnu lever. Det findes i to versioner. Den længste har jeg tidligere ladet trykke i „Sagn og Saga“ (1963), så den kan udelades her til fordel for en kortere version, der blev optegnet af min fader Otto Rosing i 1936. Hans kilde var kvinden Iarqa, der dengang var 56 år gammel:

„Engang kom et skib hertil. Nogen tid efter sagde Kîlîkas broder: „Når der igen anløber et skib, vil jeg rejse bort med det.“ Da der igen kom skib, rejste Kîlîka og hans yngre broder med det. Efter et års forløb vendte Kîlîka tilbage, men hans yngre broder var afgået ved døden i det fremmede land.

Kîlîka fortalte: „Jeg så soldater i kamp. Også så jeg, hvordan jern bliver til. Jernmagerne brugte en ild, hvis flamme var sort, blå og rød, og ved den blev jernet til. Han var meget vred, da man gjorde jern af

hans broders knogler. Endvidere så han mennesker stå på et langt bræt, som vippede op og ned, og fra dets frie ende foretage spring. Han blev søvrig og kom ind i et kæmpestort rum; der var meget varmt, og han lagde sig på noget, som var blødt og eftergivende. Da han vågnede, løb han for at nå et skib, der var ved at lette anker. Netop som fortøjningen blev taget, landede han på skibets høje agterdæk efter et spring.“

Til sagnet følger sig en gammel vise, som Kílíka sang:

aleratángivaringa Pámín tsúlisa pisian
erserujúnguardiva Kángermin nunâníde . . .

Jeg synger fjordmundingsfolkets forfædres vise
jeg skjalv noget af angst, da jeg kom til Kángeqfolkets land
folk bar drabelige våben – var bevæbnet med skydevåben
da jeg kom iblandt dem.

Det er fordi det meget fornemme menneske, det storsindede menneske (kongen)

ikke selv skulle benytte det –

fjordmundingsfolkets forfædres vise.

Jeg besteg det menneskejorte fjeld

op igennem snoet hulning, op igennem røret.

Han blev anmeldt – et spejlbillede – som var på vej

gad vide, om han kommer, han med den fremskudte underkæbe.

At et sådant sagn og en sådan sang overhovedet forekommer på Grønlands østkyst, kan forekomme ejendommeligt, eftersom østgrønlænderne først kom i forbindelse med Europa i slutningen af forrige århundrede. Traditionen må da hidrøre fra Vestgrønland og må være overført langs kysten syd om Kap Farvel. Visse ord og vendinger tyder da også på, at det forholder sig således. I visen tales der om „Kángermin-folkets land“. Østgrønlænderne kunne ikke forklare meningen. Sandsynligvis er der tale om en omdannelse af „Kúngermin“ – d. v. s. landet, hvor man har en konge. At visen er kommet til Angmagssalik sydfra fremgår af, at en af versionerne anvender ordet „qimia“, hvilket er det gamle vestgrønlandske ord for „tekst“ (vise).

Visen i sig selv synes på et eller andet tidspunkt at have været benyttet under en sangkamp. Ja, der er endog meget, der tyder på, at brudstykker af begge sangkæmperes tekster er smeltet sammen i den foreliggende version.

Vi forudsætter, at digteren under sangkampen har brystet sig af sin vældige rejse, at sit besøg hos kongen og bestigningen af „det menneskejorte fjeld“, der efter beskrivelsen at dømme minder så stærkt om Rundetårn, at det næppe kan være andet end Rundetårn – „op igennem snoet hulning, op igennem røret.“ Endvidere må man formode, at han på rigtig eskimovis har karakteriseret Hans Majestæt ved et af oldenborgernes fornemste kendetegn: „han med den fremskudte underkæbe.“

Fig. 4. QIPEROQ og PÔQ, malet af Bernhard Grottschilling 1724. Maleriet findes på Nationalmuseet.

Så træder modparten frem, og man kan ligefrem høre ham synge:
Pral du bare om ham – han er kun et „luftkastel“ (spejlbillede)
han træder dig ikke til undsætning
gad vide, om han kommer, han med den fremskudte underkæbe
En anden version af visen, der står den ovenanførte nær, slutter end-
og med at sige:

Fig. 5. Pôq og Qiperoq går undrende rundt i København og ser på husene – „herlige og store –“ Træsnittet som er en af illustrationerne i bogen „Pok“ trykt 1837 i Godthåb, udført af Rasmus Berthelsen.

Anmeldte, han med den fremskudte underkæbe
anmeldte, som dog ikke kommer
til et muntert sangkampstævne.

Hvem var den oprindelige digter til visen? Ja, selv om den vidtberejste Kilíka er identisk med den vestgrønlandske sagnhelt Kigutikâq og hvis denne – som antaget – er identisk med den historiske Kigutikâq eller Judecha, kan man ikke tillægge Kigutikâq forfatterskabet, eftersom hans ophold i Danmark faldt i årene 1605–06 – en lille menneskealder før Rundetårn stod færdigbygget. Vi må altså lede efter en grønlander, der har været i Rundetårn, og vi behøver ikke at lede længe. Han hed Pôq.

Der findes flere – både samtidige og senere nedskrevne – beretninger om hans liv, så vi er særdeles vel underrettede både om hans rejse og om, hvorledes han selv oplevede forholdene.

I 1723 traf Hans Egede aftale med en ung, endnu ikke døbt grønlander om, at han skulle rejse ned til Danmark „for at bese voris Lands Beskaffenhed.“ Dette er vort første bekendtskab med Pôq. Hans Egede ønskede herigennem at knytte en kontakt mellem sin grønlandske menighed og Danmark – en kontakt, der ville få større værdi ved at blive formidlet af en indfødt grønlander. I 1724 tiltrådte Pôq rejsen ledsaget af sin kammerat Qiperoq.

Det er ingen overdrivelse, at de i Danmark fik en stormende modtagelse. Fra Helsingør blev de hentet til Fredensborg, hvor de dumpede ned i et kongeligt fødselsdagsselskab. Siden kom de til København og blev her hovedpersoner i et storslået reklamefremstød arrangeret af det Bergenske Grønlandskompagni. Det faktum at kompagniet ikke svarede regning havde fået direktørerne til at bestemme sig for utraditionelle

salgsfremmende foranstaltninger. En vældig regatta af chalupper og småbåde sejlede gennem Københavns kanaler under orkestermusik. Bagest i optoget kom både fyldt med grønlandske varer, men højdepunktet var Pôq og Qiperoq, der roede frem i deres kajaker og fangede ænder med deres fuglepile under københavnernes øredøvende jubel. Der ville blive en del at fortælle, når de kom hjem igen.

Desværre døde Qiperoq under hjemrejsen, men Pôq nåede velbeholden til Grønland, og det ser ud til, at munden ikke stod stille på ham. Hans Egede havde i fuldt mål opnået, hvad han ville med Pôqs rejse. Både i Danmark og Grønland var der opstået en stemning af gensidig velvilje omkring den unge grønlander.

I 1857 udsendte bogtrykkeren og litografen Lars Møller en bog under titlen: „Pok . . . Efter gamle håndskrifter fundne hos Grønlændere ved Godthaab“, hvor Pôq udspurgt af videbegærlige landsmænd bl. a. fortæller om besøget hos kongen. Han oplevede „bevæbnede“ soldater: „Sammen med alle de mange bevæbnede mennesker fra forstuen kom vi endelig ind i en stor stue, her var der en sådan raslen af de bevæbnede mænd, der gik ud, og af den mængde, der stod op, så man blev helt forskrækket af det.“ Dette må være virkelighedsgrundlaget for visens tekst:

Jeg skjaldv noget af angst, da jeg kom til Kángeq-folkets land
Folk bar drabelige våben – var bevæbnet med skydevåben
da jeg kom iblandt dem.

Et morsomt glimt af den fra det store udland hjemvendte Pôq giver Hans Egedes søn Poul Egede, der havde fået i „Commission“ at være

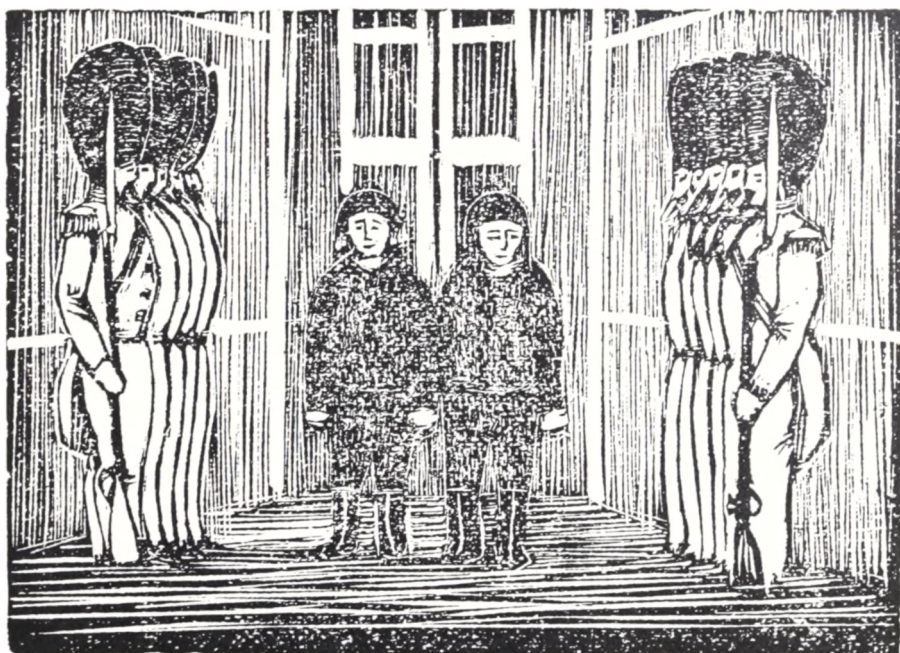

Fig. 6. Pôq og Qiperoq træder ind i kongens „forstue“. Illustration til bogen „Pok“. Træsnit af Rasmus Berthelsen.

mellemand ved Pôqs frierfærd. Ved denne lejlighed var Pôq „... i sin fulde Danske Dragt, Kaarde paa siden og Flindt – d. v. s. flintebøsse – i Haanden.“ Pigen skulle både se og høre, at frieren ikke var en hvem-som-helst. „Jeg har seet den store Overherre, Kongen,“ sagde Pôq. „Jeg har hørt de skækkelige Vaabens Lyd, uden og inden hans store Huus.“ Dette må ligge bag visens:

Det er fordi det meget fornemme menneske, det storsindede menneske
o. s. v.

Poul Egede, der stod Pôq meget nær, fortæller yderligere om ham: „Hans Reise til Kjøbenhavn havde han udført i Sang...“ Poul Egede gør sangens indhold op – først om rejsen over havet til Norge og „derfra til den store Herre Konges Land...“ Her berettes om husene „herlige og store og især det Runde-Tårn, som han kaldte et gjort Bjerg med en Snekkegang lige til det Øverste.“

Jeg besteg det menneskegjorte fjeld
op igennem snoet hulning, op igennem røret.

Stærkest indtryk gjorde dog nok mødet med kongen – Frederik IV. I bogen om Pôq fra 1857 siger hovedpersonen: „Til sidst kom vi ind i et stort Rum, der var tætpakket af Store Herrer, men disse blev meget smaa, da den allerstørste Herre kom ind, de lagde sig alle fladt ned paa Jorden eller rettere Gulvet og jeg selv med“. Her kunne man tænke sig, at Pôq kunne finde på at sige „han med den fremskudte underkæbe“, som der står i visen. Pôq blev udsat for en syndflod af spørgsmål om „den store overherre“ – hvor stor han var, om han havde fanget mange hvaler, og om han var en stor angekok? Hvortil Pôq måtte svare, at selv hvalfangerkaptajner var små mænd mod de store herrer i det land, og at selv de store herrer var små i forhold til den store overherre, kongen, „dog ærede han med de andre den allerstørste Herre, Himmels og Jordens Skaber, som de tilbede i de store Huuse, der er som Bjerge...“

Pôq kom kun til at virke i få år som kulturformidler mellem Grønland og Danmark. I 1728 rejste han med sin familie til København, som han genså med glæde, og hvor han kunne præsentere kone og børn for kongefamilien. Opholdet blev imidlertid skæbnesvangert for dem, da de blev smittet med kopper og døde.

Han blev ikke glemt. Hans beretninger overlevede i nedskrifter, og selv hans visekunst skulle overleve i sangen om det menneskegjorte fjeld. Efter den vidtberejste digters død, rejste hans sang endnu videre – til folk på fjerne bopladser, der beredvilligt synger for de lyttende tape-recordere:

Jeg synger fjordmundingsfolkets forfædres vise, ...
jeg besteg det menneskegjorte fjeld
op igennem snoet hulning, op igennem røret.

Fig. 7. Det særdige frimærke.

Glimt fra arbejdsmarken

Under udgravning til en parkeringsplads ved posthuset i Balle stødte arbejdsmand Marius Jensen og formand Charles Sørensen den 12. februar 1968 med bulldozer på en større sølvskat ca. 30 cm under jordoverfladen. Der blev sendt bud til Djurslands Museum, hvis formand, overlæge Ejnar Hovesen, samme dag bjergede skatten. Det, der først kom til syne, var en stor sølvkande indsvøbt i skind. I den ca. 30 cm høje kande fandtes et sølvbælte, en sølvkæde med et krucifiks, hægter og maller, et kerubbæger og en del sølvdalere. Ved omhyggelig gravning fremdroges desuden et træskrin fyldt med sølvmønter, og herunder adskillige sølvskeer indsvøbt i skind og en guldfingerring, hvori lå to emaillerede guldknapper. Kande og skrin stod på en tynd træbund.

Kande, bæger og skeer fra Balle-fundet. Kandens låg gaber, fordi den blev slået ud af facon, da bulldozeren ramte den. Lennart Larsen fot.

Efter at sølvtøj og mønter i et par dage havde været udstillet i Djurs-

Christian IV (1588-1648), speciedaler 1643.

Frederik III (1648-1670), speciedaler 1649.

Nordlige Nederlande, Geldern, daler 1655. Fundets yngste mønt.

Burgmilchlingen, Heinrich Hermann (1591-1649), meget sjælden daler fra 1605.

lands Museum, overtoges det som danefæ af Nationalmuseet, der udbetalte en klækkelig danefægødtgørelse og dusør til finderne og fordelte skatten mellem museets møntsamlings og 2. afdeling.

Selv om de mange sølvgenstande er det, man straks lægger mest mærke til i Balle-skatten, så er det dog mønterne, der udgør hovedparten af fundet. Ikke mindre end 29 kg, dels gode sølv mønter, dels kobberholdig småmønt, var gemt sammen med de andre værdigenstande. Lige som i tidligere kendte 1600-tals skatte er en stor part af mønterne udenlandske dalere, indkommet gennem studehandel og Øresundstold, og brugt i den hjemlige omsætning, fordi de danske konger i spekulationsøjemed slog alt for lidt af den gode store sølv mønt, men mængder af den dårlige småmønt. Mange af dalerne er fra tyske fyrstendømmer og stæder, en del er fra Østrig, nogle få stammer fra Polen, Schweiz, Holsten, Sverige, Frankrig og England.

Størsteparten kommer dog fra Nederlandene, flest fra de nordlige, hvad der var at vente, når man sammenligner med tidligere fund, men også en del fra de spanskstyrede sydlige Nederlande, hvad der er mere usædvanligt. Der er flere meget sjældne stykker i skatten, og bevarings-tilstanden er overordentlig god. Mange selv ret gamle mønter ser efter en let konservering ud som nyslåede. Måske kan det tydes i den retning, at grundbestanden i pengesummen er en opsparring over længere tid.

De danske mønter er slået af Christian IV og Frederik III. Nogle få er speciedalere, mange er krone-, mark- og skillingsmønt; størstedelen 2-skillinge. Af disse er der ikke mindre end 8½ kg, hvilket svarer til over 8000 stykker.

Konserveringen og finbestemmelsen af de mange tusinde mønter er endnu langt fra afsluttet, men det er konstateret, at der også blandt de danske mønter er flere sjældne stykker. Den yngste mønt bærer årstallet 1655. Dette placerer skattens nedgravning til de urolige år omkring opgøret med svenskekongen Karl Gustav, hvor så mange gemte deres sølv for at redde det fra de svenske soldaters plyndringer.

På grundlag af møntdateringen kunne skatten straks henføres til den kategori, der betegnes som „Svenskekrigsfund“, d. v. s. skatte bestående af mønter og/eller sølvtøj, som blev gemt i jorden i de urolige år i 1600-tallet, da svenske tropper drog hærgende op gennem Jylland efterfulgt af Danmarks allierede, der ikke gav svenskerne noget efter, når det gjaldt røven og plyndren. Navnlig i årene 1658-59 under Karl Gustav-krigen gik det hårdt til i Jylland og således også på Djursland, hvor en afdeling polske hjælpetropper hentede forsyninger.

Skatten bærer præg af at være omhyggeligt gemt hen, kanden indsvøbt i skind, og de sager, der ikke var anbragt i denne, var som omtalt nedlagt i et træskrin. Drikkekanden fik nogle slemme knubs, da den blev ramt af bulldozeren, og seks af de ialt ti sølvskeer har i tiden løb lidt under jordpresset, så at fire skafter er vredet skæve, og to skeblade er knækket ved overgangen til skafterne. Iøvrigt udmærker skatten sig

Detalje af sølvbæltet fra Balle-skatten. Man ser ringen til ophængning af kniv, pung etc.

– ligesom museets andre Svenskekrigsfund – ved, at sølvtøjet fremtræder som nyt med skarpe graveringer og uden spor af slitage.

Særlig velbevaret er sølvbæltet bestående af syv støbte reliefplader sat sammen med to rækker lænker. Mellem to af pladerne er anbragt en ring prydet med en kvindeskikkelse og en løvemask. Heri kunne husmoderen hænge sine nøgler, sin pung, kniv eller en af de lugtedåser „desmerknopper“, der også var på mode.

Af de øvrige smykker skal nævnes det ejendommelige dobbeltkrucifiks med den tilhørende næsten en meter lang kæde. Begge dele bærer spor af oprindelig forgyldning.

Lågkanden er gjort i København af sølvsmeden Albert Carstensen, hvis stempel ses i kandens bund. Formodentlig er det sket i 1630, idet dette årstal er indgraveret, såvel på låget som foran på korpus sammen med det for Christian IV's tid typiske vers „DRICK OC ÆD / GVD EY FORGÆD / TIE OC LID / HAAB OC BIE“. Kanden har sikkert været en bryllupsgave til det par, hvis initialer findes oven over det lille vers; dette er iøvrigt indrammet i en fin kartouche holdt af engle. De mandlige bogstaver er NA over et W i skjold, de kvindelige er MND over et skjold med Jesus-monogram. Kanden kan rumme 1½ liter og er indvendig forsynet med seks pæglemærker til angivelse af, hvor meget enhver burde drikke, når den gik på omgang.

På det smukke rørformede sølvbæger ses indgraverede frugtklaser og planteslyng samt initialerne MAD. Bægeret kan kun dateres efter stilen, der var almindelig i de første tre årtier af 1600-tallet.

Syv skeer er ens, det er „drueskeer“, kaldet så efter skafternes ornament, der ligner en drueklase. De bærer alle samme initialer MTS og årstallene 1634 eller 1635. Dette er et tidligt eksempel på, at en person, der ikke var adelig, har samlet på ensartede sølvskeer. En ottende noget større drueske har initialerne I H NL, medens en lille ske, måske en barneske, der ser ud til at have været flittigt brugt, bærer samme kvindeinitialer som kanden MND.

Medens der ikke synes at være nogen chance for at finde ud af, hvem der har ejet det sølvtøj, der kun er forsynet med ejerinitialer, kunne vi måske ved arkivstudier få oplyst, hvem den IENS IESPERSEN OG KARN KRISTENS D(atter) var, hvis navne er indgraverede i den tiende ske, som ifølge stempel er udført af sølvsmeden Simon i Æbeltoft ca. 1640–50. Men navnene er desværre meget almindelige; egnens kirkebøger fra den tid kender adskillige ved navnene Jens og Jesper. Det kunne være Jens Jespersen, der har gravet hele skatten ned; i påkommende tilfælde hvordan var han da kommet i besiddelse af sølvtøjet med de flere forskellige grupper initialer? Han kunne have fået det betroet af andre bønder i Balle, men sandsynligvis er der tale om een mands skat opsparet gennem længere tid. Man kan håbe på, at arkivstudier og en nøje gennemgang af mønterne vil bringe os nærmere til en løsning.

Dobbeltkrucifikset.

Møntfund fra Kirial

Møntfundet i Kirial på Djursland, 7. november 1967, har i det forløbne år givet meget arbejde til Møntsamlings- og Konserveringsanstalten for jordfund. Når dette læses, vil konserveringen sikkert være afsluttet, men det vil endnu tage nogen tid, inden hver enkelt af de 39,5 kg mønter (i antal vel 70.000) er endelig bestemt. En samlet oversigt vil så blive udarbejdet, og først da kan man placere fundet i en historisk sammenhæng. Men allerede nu kan man se, at møntskatten tidligst kan være nedlagt i de nærmeste år efter 1362 og måske endda lidt senere. Det er små variationer i engelske sterlinge fra Edward III.s tid, der giver så gode dateringsmuligheder. De engelske sterlinge var benyttet (og efterlignet) i Nord- og Nordvest-Europa i 1200- og første halvdel af 1300-tallet. Blandt fundets ældste mønter er enkelte, meget slidte sterlinge af en type, der blev anvendt til 1247.

Kirial-fundet blev i november 1967 udstillet på Nationalmuseet. Takket være finderens og udgraverens forsigtighed lå de fleste af mønterne endnu på plads i kedlerne, hvor den ukendte ejer for seks hundrede år siden anbragte dem. Lennart Larsen fot.

Græske Mønter

1

2

3

4

5

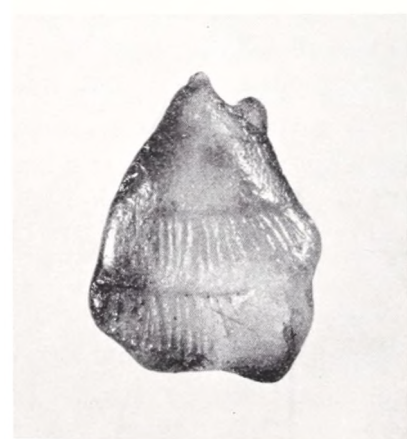
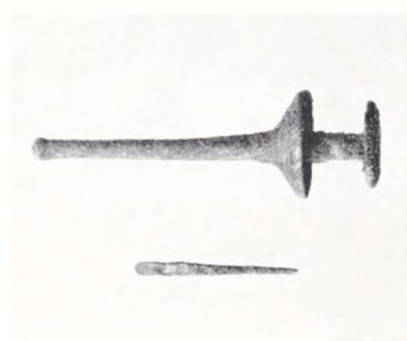
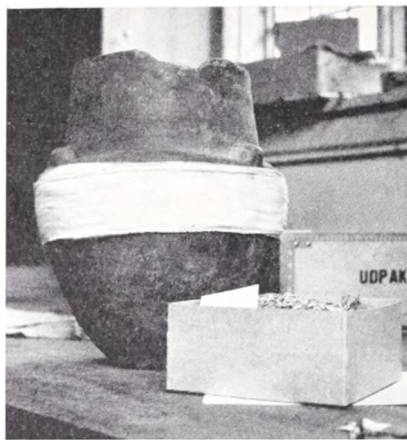
Ved sin død i 1966 efterlod professor dr. phil. Knud Fabricius en smuk møntsamling omfattende ca. 500 græske mønter. Ved forståelse fra arvingernes side og hjælp fra Carlsbergfondet og Ny Carlsbergfondet er det lykkedes at bevare denne samling i offentlig dansk eje, idet Den kgl. Mønt- og Medaillesamling erhvervede 109 mønter, mens resten blev overtaget af Århus Universitet.

Professor Fabricius nærrede en særlig interesse for de tidlige græske udmøntninger i Syditalien. I 6. årh. f. C. anvendtes her af en række bystater en egenartet prægeteknik, idet den positive forsidefremstilling blev gentaget i negativt relief på mønternes bagside, hvorved mønterne blev ganske tynde og ret store i omkreds. Eksemplarer af denne type fra Fabricius' samling er præget i Sybaris med en stående tyr (nr. 1), Kroton, som har en omhyggelig gengivelse af Apollons trefod (nr. 2), og Metapont, hvis frugtbare agerland blev symboliseret af et hvedeaks (nr. 3). 510 f. C. blev Sybaris, kendt for sin velstand og overflod, ødelagt af nabobyen Kroton, hvorved vi får et sikkert holdepunkt for dateringen af disse mønter.

Også udover Syditalien rummede professor Fabricius' samling mange smukke mønter. En afbildning af Alexander den Store som Indiens erobrere med hovedbeklædning fra en nedlagt elefant (nr. 4) er udført i Alexandria i Ægypten i årene umiddelbart efter Alexanders død i 323 f. C. Blandt de generaler, der kæmpede om magten i Alexanderriget, var statholderen i Ægypten Ptolemaios den, der mest konsekvent udbyggede sin lokale magtposition og derved i høj grad medvirkede til rigets deling. Dog slap han ikke straks forbindelsen tilbage til Alexander, men søgte tværtimod at opbygge et billede af sig selv som den store erobrerkonges værdige efterfølger.

Som et led i denne politik satte han sig i 322 f. C. ved et kup i besiddelse af Alexander den Stores lig. Da ligtoget var på vej til en fönikisk havneby for derfra at sejle til Makedonien, hvor Alexander skulle hvile blandt sine forfædre, tvang Ptolemaios' soldater det til at sætte kursen mod Ægypten under påskud af, at Alexander selv havde ønsket at blive begravet i Ammons oase i Libyen. Da det kom til stykket, blev han dog gravsat først i Memphis og senere i Alexandria, således at Ptolemaierne direkte kunne udnytte den prestige, som var knyttet til hans gravkult. Samtidig med kuppet mod Alexanders lig, indførte Ptolemaios den her afbildede mønttype, som anvendtes, indtil han selv tog kongenavn i 304 f. C. og erstattede den med sit eget portræt. Vi står tydeligvis over for en idealiseret fremstilling af den guddommeliggjorte hersker.

Mere realisme findes i det udmærkede portræt af Mithradates VI, konge af Pontos ca. 120–63 f. C., romernes sidste store modstander i kampen om verdensherredømmet (nr. 5). Denne konges orientalske afstamning er tydeligt angivet i hans ansigtstræk.

Urnegrav fra bronzealderen

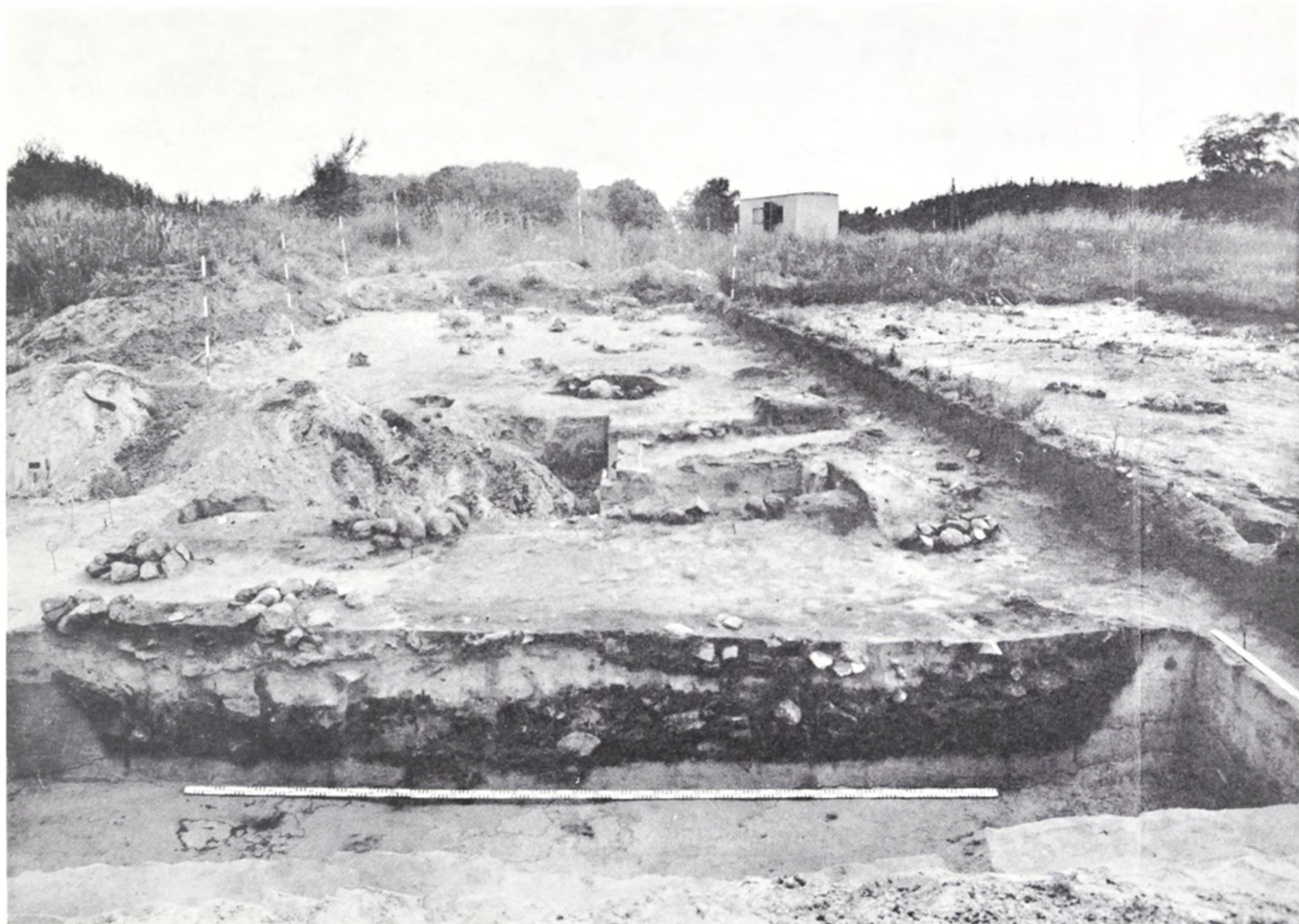
Nationalmuseet har mange gode medhjælpere rundt om i landet, og senest har en grævling meldt sig i geledderne. Lidt havde den dog misforstået situationen, for ingen havde bedt den om at foretage arkæologiske udgravninger i en fredet høj ved Venslev Huse i Odsherred. Men det havde den altså gjort, så en urne stod omtrent frit i en lodret væg i den omgivende stensætning, anvendelig til anskuelsesundervisning i yngre bronzealders måde at sætte gravurner ind i ældre høje.

Øverste halvdel af urnen var fyldt med fine jordlag, der i århundredernes løb var sivet ind med vand, og i den underste halvdel lå næsten jordfrit alle de brændte knogler, smukt rensede for rester af ligbålet, og næsten uden indsivet jord.

Men hvorledes kunne der ligge knoglestykker oppe i den indskyllede jord indtil 5 cm over det kompakte lag af brændte ben? Det afsløredes fordi disse knoglerester i jordlaget blev holdt for sig selv og af konservator Ulrik Møhl kunne identificeres som kranieknogler. Der var lidt af issen, øjenbrynsbuen, øreknoglen en af de store kindtænder, og et par af de øverste halshvirvler. Ligbegængelsen kan da rekonstrueres således: efter at bålet er brændt ned, har man samlet og rensede de brændte benstumper og hældt dem i urnen. Ovenpå dem har man lagt gravgaverne, en stangknep, der kan dateres til midten af yngre bronzealder og en lille tandstikker af bronze, hvis træskaft er gået til i ligbålet. Oven over gravgaverne har man derefter lagt et parti af kraniet, som har været nogenlunde helt efter brændingen, og så er urnen gravet ned i højen, omsat med sten og dækket af en flad flise, der hindrede jorden i umiddelbart at trænge ind. Det kunne altså kun ske ved det gennemstrømmende vand, og derved får man det indtryk, når urnen tømmes lagvis fra oven, at der forekommer spredte, brændte knogler i den indsivede jordfyld. Men der ligger altså en tanke bagved, at hovedet, som den vigtigste del af den døde, skulle dække over gravgodset.

Ravsmykke fra Fano

I ældre stenalder, den såkaldte maglemosetid (der slutter omkring 5000 før vor tidsregning) var landets omrids ganske anderledes end i vor tid. Østersøen var en ferskvandsindsø med afløb gennem Storebælt og Lillebælt, og store dele af Vesterhavet var tørt land med udbredte fyrreskove med flora og fauna som det øvrige territorium. Fra tid til anden får man mindelser om, at den nuværende havbund også var beboet af mennesker i hine fjerne tider. Lysterspidser og harpunspidser af ben driver undertiden i land på Jyllands vestkyst; senest er der fundet et ravsmykke på Fanøs vestkyst, hvor det fra en eller anden boplads er drevet i land. Som type er stykket velkendt, nærmest dråbeformet med et ophængningshul og kamformede, indridsede ornament. Men fundomstændighederne gør det ekstra værdifuldt.

Boplads fra bronzealderen

Ved Jyderup Skov i Odsherred udgraves i disse år en boplads fra yngre bronzealder. Det er den første større udgravning af en bebyggelse fra denne periode, der foretages for at få indblik i indretningen af et lille landsbysamfund – og for at finde ud af om der virkelig er tale om landsbyer eller spredtliggende gårde.

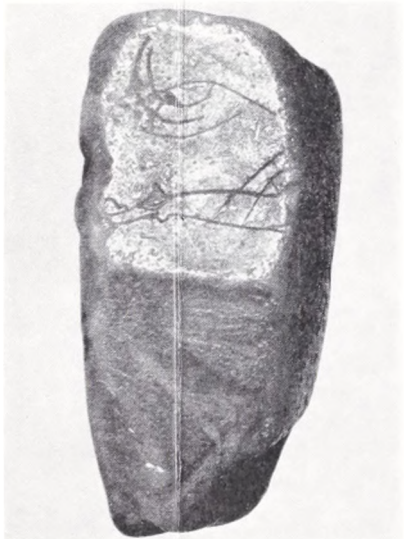
De ca. 60 stolpehuller, der hidtil er fundet på de undersøgte 1300 kvadratmeter, har ikke givet sikre husplaner. Derimod repræsenterer elleve af de udgravede 150 gruber en hidtil ukendt grubeform. Billedet viser en af disse gruber i gennemskåret tilstand. Gruberne er ca. en meter brede og lidt dybere og mellem fire og otte meter lange. I bunden ligger store stykker forkullet træ dækket af et tykt lag ildskørnede sten. Gruberne synes at have været dækket af en lerkappe, hvoraf brændte stumper findes øverst i gruberne. Formålet med disse mærkeligt formede „ovne“ er endnu ukendt, måske kan de sættes i forbindelse med den bronzestøbningsvirksomhed, som fund af støbeforme på bopladsen vidner om.

Udgravningspladsen ved Jyderup Skov i Odsherred. Udgravningen forestås af museumsinspektør Henrik Thrane.

Hængekar fra bronzealderen

I Nationalmuseets Arbejdsmark for 1967 omtaltes et smukt depot- eller votivfund fra bronzealderen. Det var kommet til syne ved gadearbejde i Bogense, hvor en årvågen mand, Hans Peter Jensen, Mejlskov, opdagede genstandene på et læs fyld, der skulle køres bort. Han reddede tingene og lagde dem til side for senere at vise dem til kyndige folk, men da han kom tilbage, var en af genstandene, en såkaldt bæltedåse også kaldet hængekar, forsvundet, og dermed et værdifuldt depotfund fra yngre bronzealder splittet og dets videnskabelige værdi stærkt forringet. Stykket blev efterlyst i dagspressen, men først i foråret 1968 blev stykket leveret tilbage til den oprindelige finder af en ikke navngiven mand, der havde fjernet det. Fundet er tilsyneladende nu komplet.

Ornamenteret ravstykke fra vikingetid

Elsehoved på Fyn har tidligere indskrevet sit navn i dansk arkæologi med en prægtig guldfibula fra germansk jernalder. Nu er der fra samme sted indkommet en lille ting fra vikingetid, hvad man sådan set skulle have ventet for lang tid siden, da stedet ligger ud til et vigtigt sejlled. Genstanden, der er fundet på stranden, er et lille ravstykke med forskellige ornamentprøver, der kan dateres til tiden omkring år 1000. Man ser et dyrehoved i den såkaldte Urnes-stil med den karakteristiske langt udtrukne snude. Det er en del af et fletværksmønster, som man genfinder på runestenene, og endelig er der en tegning af en skibsstævn. Det lille ravstykke synes ikke at være bestemt til andet formål end at have tjent som øvelse for kunstneren.

Guldfund fra jernalderen

Yngre jernalder var den guldrige tid, men samtidig en urolig periode, hvor man ofte så sig nødsaget til at gemme sine værdigenstande. Det er i tidens løb mange af disse nedgravede skatte, der er kommet for dagen, og nu er der kommet en til fra Havredal i Frederiks sogn. Det ligger i sagens natur, at skjulte skatte kommer for dagen ved tilfældigheder, og sådan også med dette. Den store spiralguldring fandtes i en plantefure, og kort tid senere fandtes to guldstumper otte meter længere ned af skrænten. Ingen tvivl, de to mindre guldstykker på hver 10 gram, og spiralringen på 153 gram danner tilsammen en gemt skat, et skattefund. Spiralringen har øjensynligt aldrig været båret som smykke; den har været ment som et stykke betalingsguld, som kunne hugges i mindre og passende stykker, når handel skulle gøres. Ringens overflade er ujævn og enderne er afhuggede. Det er fristende at forsøge at sætte dens vægt i relation til tidens gældende mønt- og vægtenhed en øre, der svarede til den romerske unze på 27,3 gram. Efter det vejer ringen $5\frac{1}{2}$ øre med en overvægt på 2,73 gram. Og det er en difference, der kan bortforklares med tidens vanskeligheder med at skaffe sig nøjagtigt justerede lodder. De små stykker stammer fra andre, tilsvarende ringe.

Rejsegilde på en gård fra Sdr. Sejerslev

På Frilandsmuseet i Sorgenfri har en væsentlig del af byggeaktiviteten været koncentreret om genopførelsen af en gård fra Sdr. Sejerslev i det vestlige Sønderjylland, som blev målt og hjemtaget i 1962. I juni 1968 var arbejdet så langt fremme, at der kunne holdes rejsegilde på stuehuset, og der fortsættes nu med opførelse af udlængerne.

Gården var oprindeligt en fæstegård under Ribe hospital, men kom i 1672 under Schackenborg. Den er en udmærket repræsentant for den frisisk påvirkede byggeskik i disse egne af landet. Gården domineres af en meget lang længe med stald i den ene og stuehus i den anden ende. Beboelsen er udvidet med en sidefløj, som bl. a. indeholder bryggers. Parallelt med stalden ligger en stor lade i højremskonstruktion. To korte sidefløje forbinder stald og lade og indeslutter en ganske lille gårdsplads.

Det siger sig selv, at man ved rejsegilder på Frilandsmuseet omhyggeligt iagttager de gamle skikke for ophængning af kranse osv.

Vævestuen i Lundagergården

Det er et gammelt programpunkt for Frilandsmuseet gennem demonstrationer at søge at anskueliggøre forskellige gamle arbejdsmetoder, f. eks. tekstiltilvirkning. Behovet herfor bliver stærkere år for år, fordi industrialiseringen bringer folk mere og mere på afstand af det gamle husflids- og håndværksarbejde. Samtidig bliver det imidlertid stadig vanskeligere at finde de rigtige folk til disse demonstrationer.

Demonstration af vævning har i mange år på udmærket måde været varetaget af foreningen Hjemmets Tarv. Der er nu indledt et samarbejde med Stoftrykker- og Væverlauget, som hver dag i sommersæsonen viser vævning og andre teknikker som sprang og slyng i en af stuerne i gården fra Lundager på Fyn. Der bliver også lejlighedsvis arbejdet på væve i andre af museets gårde og huse, således at disse væve på den måde bliver passet og vedligeholdt. I vævestuen på Lundagergården er der samtidig udsalg af håndvævede ting, som er udvalgt af væverlauget og museet i forening.

Børn prøver væven i Lundagergårdens vævestue.

Vedligeholdelse af Frilandsmuseets bygninger

Den livlige byggeaktivitet i de senere år har medført en støt stigning i antallet af bygninger på museet, således at det nu omfatter 40 gårde og huse. Flere af bygningerne har ligget på museet i mere end et halvt århundrede, og det er klart, at behovet for vedligeholdelse og reparation af husene gør sig stadig stærkere gældende. Navnlig kræver bindingsværksbygningerne megen vedligeholdelse.

I det gamle bondesamfund benyttede man pusterummet efter forårsarbejderne til at give gårdens længer en omgang kalk, tjære og maling hvert år.

På Frilandsmuseet er det vanskeligere at gennemføre dette ideale vedligeholdelsesprogram. Det koster mange penge, og det kræver arbejdskraft, som i reglen må trækkes bort fra igangværende nybyggeri.

Et lysthus fra Skovshoved

I forsommeren 1968 har Frilandsmuseet målt og hjemtaget et lysthus fra Skovshoved, som er en testamentarisk gave fra afdøde direktør L. Brahe Christensen. Lysthuset er en lille bygning på 3,30 × 2,70 m med vægge af svære vandrette fyrreplanker, som er indsat i not i vinkelformet tildannede hjørnestolper. Væggene har udvendigt været beklædt med rør. Over bygningen rejser sig et stort pyramideformet stråtag med udhæng på 1,80 m bredde.

Den ejendommelige lille bygning vil antagelig blive indpasset i den kommende herregårdshave på museet. Den hører hjemme i den romantiske haves epoke, men alder og herkomst søges nu nærmere fastslået ved undersøgelser i arkiverne.

Et komplet inventar fra en vestjysk gård

Når Frilandsmuseet overtager en gammel bygning til flytning, vil det altid være sådan, at der mangler lidt eller meget af det indbo, der har været der førhen. Det manglende søger man så at skaffe fra andre ejendomme i samme område. Gården fra Lønnestak var usædvanlig velforsynet med møbler og redskaber, men alligevel manglede der et og andet. Under arbejdet med at indsamle disse ting, fik Frilandsmuseet mulighed for at erhverve et komplet gårdsinventar fra et dødsbo i Lønborg sogn.

Gården havde været beboet af en ungkarl, og rummene stod i alt væsentligt sådan, som de var blevet indrettet under 1. verdenskrig. En del af det, der før den tid havde stået i stuerne, fandtes nu på loftet. Det var kun en lille del af gårdens inventar, der kunne finde anvendelse i gården fra Lønnestak; resten er foreløbig magasineret til studiebrug. Inden hjemtagningen blev gården målt og inventarets placering registreret med fotografier og møbleringsskitser.

Folkelige broderier

Som led i en landsomfattende undersøgelse blev der i august 1967 foretaget fotografering af henved 1200 sønderjyske broderier i privat eje. Arbejdet udførtes i tilslutning til den af foreningen „Danmarks folkelige Broderier“ afholdte udstilling „Gamle sønderjyske håndarbejder“ i Åbenrå. Udstillingen var den fjerde i rækken af landsdelsudstillinger, afholdt siden 1959, der har til formål at tilvejebringe en inventarisering af danske folkelige broderier fra tiden før omkring 1870, bevaret i privat dansk eje. Der er hidtil registreret 10–12.000 numre, væsentligst i landets østlige del, idet arbejdet efter planen skal fortsætte i de nærmeste år. Materialet udnyttes dels af foreningen som forlæg for nutidigt broderi, dels indgår det i Nationalmuseets 3. afdelings arkiv. Takket være bevillinger fra en række fonds er det blevet muligt for museet at give materialet videnskabelig værdi ved, at genstandene er blevet fotograferet, og ved traditionsoptegnelser i tilknytning dertil. Skønt det på nuværende tidspunkt er for tidligt at danne sig nogen mening om de resultater, der vil fremkomme ved udforskningen af det fremkomne materiale, kan det dog antydes, at broderi som folkelig kunst har nydt overordentlig yndest i Danmark, og at klarlæggelsen af dets historie og særpræg fra egn til egn derfor vil give et væsentligt bidrag til belysning af bondekulturen.

Udstillingshallen i Åbenrå, hvor de sønderjyske håndarbejder blev udstillet. Håndarbejdets Fremme. Kbhvn. fot.

Et konveks-spejl fra Dansk Vestindien

Sheraton siger i sin *Cabinet Dictionary* 1803 om konvekse spejle, at deres egenskaber består i, at de samler de reflekterende stråler på en sådan måde, at perspektivet i rummene, hvori de er ophængte, ses i spejlet og frembringer „an agreeable effect“. Derfor var de konvekse spejle i rigt udskårne rammer yndede i England og Amerika i beg. af 1800-årene. Det her afbildede spejl har en forgyldt ramme, hvis toppunkt dannes af en ørn med udbredte vinger, stående på en klippetop. I dens mund har den utvivlsomt, som på andre kendte eksemplarer, holdt en fin kæde med forgyldte kugler, hvis to løse ender har været fastgjort i munden på de sølvforgyldte havheste på rammens sider. Et par huller i yderkanten ved palmebladene indicerer, at spejlet også har haft lysearme. Spejlet har prydet en dansk embedsmands hjem under hans mangeårige tjeneste på de dansk-vestindiske øer.

3. afd. Mus. nr. 2503/68. H.: 1,20 m.

Udstillingen „Taskenspil og Tryllekunst“

De gamle folkelige forlystelser har gennem nogle år været emne for en særlig undersøgelse af Dansk Folkemuseum, og i den forbindelse har man også indsamlet genstande, der kan illustrere tryllekunstens kulturhistorie.

I foråret 1968 blev en del af dette materiale præsenteret for publikum på en lille særudstilling, der fik navnet „Taskenspil og Tryllekunst“.

Blandt tryllerekvisitterne var den såkaldte krystalpokal, som ses her. Den benyttes til at forvandle blæk til klart vand.

Fortunaspil fra Frieboes Hvile

Fra landstedet Frieboes Hvile i Kongens Lyngby har museet erhvervet en del møbler bl. a. en Louis XVI himmelseng af mahogni, som har tilhørt general F. C. C. Frieboe (1767–1846). Han erhvervede ejendommen 1795.

Andre af møblerne er fra senempiretiden, som det her afbildede fortunaspil, et selskabsspil for voksne. Det er udført i mahogni og har en kø med lyse indlægninger og elfenbenskugler, der rammer små klokker, når de går i hul. I langsiden på den tilhørende bordfod er udtræksplader til at føre spilleregnskabet på. Der er også en indbygget plade til at stille lystager på, når spillet bruges om aftenen. Det er udført i Danmark ca. 1830–50.

3. afd. Mus. nr. 1868/1968.

Et husapotek fra St. Thomas

Et husapotek, der i mange år har været brugt af købmand Peter Gumme Fangel på St. Thomas, er indgået i Nationalmuseet som testamentarisk gave fra hans datter, frøken Helene Fangel, f. 1878. Den fornemt forarbejdede mahognikasse har hele sit indhold af flasker og pilleæsker i behold, såvel som medicinvægt, pipette, morter m. m. En trykt etikette i skuffen fortæller, at den er lavet hos N.(athan) Starkey, 66 South Street, Philadelphia, der vides at have været virksom mellem 1831 og 1865 som „Manufacturer of Portable Desks, Dressing Cases, Medicine Chests and Ladies' Work Boxes“.

3. afd. Mus. nr. 4528/67. H.: 22,5 cm.

Empiretaburetter med canevas-broderi

Som testamentarisk gave fra frøken Franciska Grüner, Vemmetofte, har museet modtaget et par mahognitaburetter med korsstingsbroderede sæder. Sæderne på taburetterne var, før de blev kopierede af testator, broderet af „Gamlemu“, Amalie Ræder, født Baur, den berømte, velhavende Altona-familie, der så indtagende er skildret i Julie Grüners: „Minder fra mine Bedsteforældres Hjem i det gamle Altona“. Amalie Ræder var gift med oberst Jacob Thode Ræder, der tegnede taburetterne til hustruens broderier. Deres lykkelige ægteskab, der blev indgået i 1833, fik en brat og sørgelig ende, da oberst Ræder i 1853 blev offer for koleraepidemien i København.

3. afd. Mus. nr. 4772-73/1966, H.: 54,5 cm.

Dansk Folkemuseums samlinger af brudekjoler

I tilknytning til tronfølgerens bryllup afholdtes en udstilling i Nationalmuseets foredragssal over brudekjolen gennem tiderne. Forud herfor var gået en omfattende indsamling af brudekjoler, der sikrede museet en fyldig repræsentation fra de sidste 300 år, ofte suppleret med fyldige oplysninger om bryllupsfestlighederne. Efter udstillingens ophør er brudekjolerne blevet opstillet permanent i samlingen på 2. sal. Den her viste brudekjole fra 1770'erne er vist i opstillingen på særudstillingen. Den er af rosa-hvidstribet silkestof med agramaner og slyngede motiver udstoppede med vat. På dette tidspunkt var brudebuketten en brystbuket. Fra 1830'erne anbragtes buketter ofte i bæltet, og først i anden halvdel af 1800'årene blev håndbuketten moderne. Brudekjolen skal efter opgivelse have tilhørt et medlem af familien Maar i Hillerød.

Punche-bowle af kinesisk eksport-porcelain

At Danmark har venner i sine tidligere kolonier bevistes under den venskabsuge, der afholdtes på de dansk-vestindiske øer i marts 1967 i anledning af 50-året for øernes overdragelse til U.S.A. Fru Asta Flem-

ing, „La Grange“, skænkede to lergobletter til museets „Tre vestindiske Stuer“ og Mrs. Wenona Plaskett, Frederiksted, den her afbildede ost-indiske bowle med polykrom dekoration. Den har tilhørt giverens tip-oldemoder, Mary Allison Meyer, der i 1820 blev gift i Frederiksted med David Looley Finley.

3. afd. Mus. nr. 3886/1967. Diam.: 33 cm.

Linned fra „Lykkenssæde“

Detalje af damaskvævet hørgarnsserviet. Det broderede navnetræk HS betyder Henning Schroll (1838–1915), der blev født på høravlingsinstituttet „Lykkenssæde“ ved Brahetrolleborg og drev det som tredje generation i en årrække til 1904.

Servietten indgår i en samling bord- og sengelinned, der er forarbejdet af den fine kvalitet hør, som avledes på „Lykkenssæde“. Disse ting belyser de temmelig store resultater, der opnåedes på linnedtilvirkningens område i de fabrikker, der oprettedes i industrialiseringens barndom, for Danmarks vedkommende i slutningen af 1700- og den første halvdel af 1800-årene.

3. afd. Mus. nr. 637/1968.

Træsko med målepinde

Blandt landsbyhåndværkerne fandtes som regel en træskomand. Bortset fra Silkeborgegnen, hvor træsko fremstilledes i stor stil, blev træsko lavet på bestilling efter mål til kunder inden for sognets grænser. En datter af træskomand Niels Hansen, som virkede i Falsled på Sydfyn omkring århundredskiftet, har skænket Nationalmuseet en træsko med målepinde. Disse er med blyant mærket kundens navn og opbevarede i træsko, som hang på væggen i en ståltrådsbøjle. Pindens længde er lig fodens længde, første hak angiver vristhøjden, andet hak fodens bredde.

3. afd. Mus. nr. 1687–1700/1968.

Færøsk fiskerbåd, attamannafar

Bådmodellen, der er 100 cm lang, er fremstillet efter traditionel færøsk byggeskik og gengiver den almindelige type på de store, åbne både, der med en 8–10 mands besætning anvendtes til torskefiskeri med håndsnøre på det åbne hav. Modellen har komplet udstyr med sejl, årer, øsekar og vandtønde samt redskaber til fiskeri og grindefangst. Den er et kærkomment supplement til de samlinger fra Færøerne, som allerede findes på Dansk Folkemuseum.

Modellen er sandsynligvis udført i 1870erne til daværende sorenskriver i Thorshavn H. E. Høst, hvis barnebarn N. H. Høst, Gentofte, har skænket den til museet.

3. afd. Mus. nr. 4056/1966.

Helsingør Svaneapotek

Helsingør var efter København den første sjællandske by, der fik sit eget apotek. Begyndelsen til Helsingør Svaneapotek blev gjort i 1581, da Peiter Pester fik bevilling til at oprette „et godt Apotek med forstandige Svende og gode Varer“. Hvor dette apotek lå vides ikke, men det er derimod sikkert, at det siden 1692 har haft til huse i Strandgade, hvor det stadig findes.

Nationalmuseets købstadsundersøgelser har undersøgt bygningerne, fordi Svaneapoteket, et af de apoteker, der har virket længst i det samme hus, af dunkle årsager nedlægges om få år. Bygningerne er ligesom adskillige andre i denne husrække fredet; i klasse A. For bevaringen af gamle bygninger er det særdeles vigtigt, at de så vidt muligt udnyttes til en virksomhed, der ikke er i modstrid med deres oprindelige formål. At apotekervirksomhed passer til de bygninger, der her er tale om, bevises ikke blot af apotekets alder, men også af dets funktionsdygtighed og solide økonomi. Ingen ved endnu, hvordan bygningernes fremtid vil blive, men chancerne for deres fortsatte bevaring vil rimeligvis blive ringere. Man må derfor se på Svaneapotekets nedlæggelse med den største bekymring.

Interiør fra Helsingør Svaneapotek på hjørnet af Strandgade og Færgestræde.

Fra Bülow-Ravens samling

Da det første portugisiske skib i 1517 anløb Canton genoptoges ad søvejen den handelsforbindelse med Kina, der i oldtiden havde eksisteret ad Centralasiens såkaldte „silkevej“.

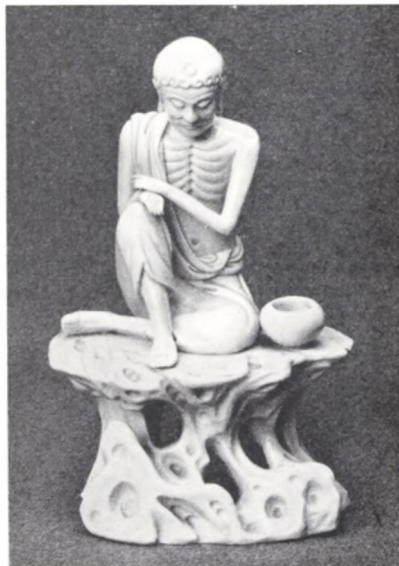
Kinesisk porcellæn og anden kunst blev i barokken samlerobjekter og er det den dag i dag. Igennem de sidste 30–40 år har en dansk privatsamling som den største i landet tiltrukket sig opmærksomheden, idet den har været repræsenteret på alle udstillinger af kinesisk kunst, der har været afholdt i denne periode. Genstandene er indsamlet i Kina i årene 1900–1935 af ingeniør Bülow-Ravens, der i disse år arbejdede for den kinesiske regering. Dengang var der endnu mulighed for samlere med tilstrækkelig viden for fornemmelse for kinesisk kunst at erhverve og hjembringe ganske enestående stykker.

I år har Nationalmuseets Etnografiske Samling som gave fra Ny Carlsbergfondet og ved første rate af en femårig bevilling fra Kulturministeriet fra den nuværende ejer, frk. Margarete Bülow-Ravens, kunnet erhverve en del af denne samling. Resten af samlingen, der ialt består af ca. 400 stykker, vil i kraft af den nævnte bevilling indgå i Nationalmuseet i de kommende år.

Samlingen kan med undtagelse af større skulptur siges at omfatte så godt som alle manifestationer af kinesisk kunst og kunstindustri, såsom bronzer, porcellæn, keramik, lakarbejder og arbejder i jade. Tidsmæssigt dækker samlingen perioden fra ca. 1700 f. v. t. til og med det 18. århundrede. Som eksempler på samlingens afvekslende indhold gengives her tre af de erhvervede stykker.

Den første er en trebenet røgelsesbrænder, en *chueh*, af bronze, udsoget i sin patinering og smykket med en plastisk udformet maske under hanken. Dette stykke stammer fra Shang-Yin-dynastiet (1726–1122 f. v. t.).

Det andet stykke er en „billikin“-figur af glaseret ler fra Kinas middelalder, fra Tang-dynastiet (618–906).

Det tredje stykke, det yngste, er en porcellænsfigur udført i „blanc de Chine“ og forestillende en udtæret siddende munk anbragt med sin tiggerskål ved siden af sig på et højt gennembrudt fodstykke. Figuren stammer fra tiden for Ming-dynastiet (1368–1644), det indfødte kinesiske dynasti, der skyder sig ind imellem den mongolske besættelse og den manchuriske erobring af Kina.

I forening med hvad Etnografisk Samling fra tidligere tid er i besiddelse af, og hvoriblandt de ældste stykker af kinesisk kunst stammer fra Det kgl. Kunstkammer, vil denne nye samling blive af største værdi som en righoldig og afvekslende repræsentation for Kinas kunst, der har haft en så afgørende indflydelse på Europas stiludvikling fra 1600-årene og helt op til vore dage.

Græsk hestehoved-amfora

Den tohankede krukke i sortfigursstil har sandsynligvis været anvendt som gravmonument omkring 580 f. C. i Athen. Størstedelen af karret er dækket af en sort glansfarve, der også er benyttet til bemalingen i et stort udsparet billedfelt på hver side. Begge billedfelter bærer en fremstilling af et hesteprotom, d. v. s. hoved og hals af en hest. Manken er fremhævet ved en mat, rød farve, der også er brugt til det store øje. Der er til vore dage bevaret ca. 50 af denne slags kar, der hører til i første halvdel af 6. årh. f. C. I Metropolitanmuseet i New York findes der et meget lignende stykke, der utvivlsomt er malet af samme kunstner, medens andre afviger en del og må stamme fra andre maleres hånd. Der kendes ligeledes kar med mands- eller kvindebuster i profil, sandsynligvis guddommelige væsener. Hesten er måske også af overjordisk race, den, der skal bære mennesket på den sidste rejse.

5. afd. Højde 36,0 cm. Inv. nr. 14933.

Græsk terrakottarelief

På Akropolis i Athen og mange andre steder i den græske verden blev der bygget store stentempler med skulpturudsmykning. Imidlertid havde man kun de færreste steder råd til så bekostelige foretagender og nøjedes med mere prunkløse tømmerkonstruktioner med terrakottaudsmykning. Fra en sådan bygning stammer dette relief, der viser et fabeldyr, en vinget grif, der går mod højre, fulgt af en hest, hvoraf kun hovedet er bevaret. Baggrunden er dækket af et rødt overtræk, og figurerne er bemalet med rød- og sortbrun farve. Bl. a. i Stockholm findes helt bevarede eksemplarer, og på dem ses det, at hesten med en bukseklædt rytter galoperer af sted i mærkelig kontrast til fabeldyrets adstadige gang. Denne kompositionsform og andre stilistiske kendetegn placerer stykket i den græske kulturs periferi, og gruppen antages at stamme fra det vestlige Lilleasien i det frygiske område. Relieffet kan dateres til tiden mellem 550–500 f. C.

5. afd. H.: 21,8 cm. Br.: 26,9 cm. Inv. nr. 14963.

Bronzekande fra Campanien i Syditalien

Metalkander af denne form har deres sidestykke i østgræsk keramik, der er dekoreret med figurfriser, hvor det vigtigste motiv er vildgeder, der har givet stilen navn. Man har længe antaget, at bronzekander af denne art måtte være eksporteret fra det østlige Grækenland til f. eks. Italien, men i nyeste tid har metalanalyser sandsynliggjort, at der er tale om etruskiske produkter. Graven, som denne vinkande er fundet i, indeholdt i øvrigt en etruskisk drikkeskål foruden en si, der gerne hører med til en vinkande. Desuden et stort bronzebækken, et bronzearmbånd samt forskellige mindre bronze- og keramikkar.

5. afd. Højde med hank 28 cm. Inv. nr. 14773.

Keramik fra Persien

I foråret 1968 afholdt Nationalmuseet en udstilling af „Skatte fra det gamle Persien“. Her blev man i stand til at fremvise Antiksamlingens persiske oldsager under mere gunstige forhold end dem, der er forundt dem til daglig. Hvad der dog især gav udstillingen en egen karakter var, at de to nederlandske privatsamlere J. van Lier og K. B. Kremer havde stillet righoldige udvalg af deres store privatsamlinger til rådighed for museet. Da udstillingen sluttede, fik Nationalmuseets antiksamling mulighed for at erhverve en række genstande fra de to private samlinger, deriblandt de her afbildede skåle, som fortjener særlig omtale.

Den ene er fundet ved byen Ismailabad vest for den persiske hovedstad Teheran. Den er en værdig repræsentant for den keramik, som i de senere år er blevet fremdraget på dette sted, og den kan dateres til tiden omkring 4500 f. C. Da man i dette område endnu ikke kendte pottemagerhjulet, er Ismailabad-lerkarrene håndlavede. Antiksamlingens skål er forsynet med et strålende rødbrunt blanktpoleret overtræk. Den sorte dekoration består af syv omløbende, skrånede bånd.

5. afdeling. Højde 13,5 cm. Inv. nr. 14966.

Den anden genstand er en trebenet krukke med to gennemborede hankfremspring. Den tilhører den ejendommelige Sakkizabadkeramik, som kan dateres til tiden mellem 1600 og 1200 f. C. Sakkizabad ligger ca. 215 km vest for Teheran.

5. afdeling. Højde 10,5 cm. Inv. nr. 14981.

„Røgelsesbrændere“ fra Nordsyrien

I Antiksamlingen er det nu muligt at studere tre typer af et kultredskab, hvis anvendelse forskerne har haft delte meninger om. Skålene er alle af steatit og er forsynet med et kort rør.

Den ene, som ses her, er prydet med et løvehoved på munden. Dyrrets poter omklammer skålen, hvis udvendige bund er forsynet med to korslagte bånd. Løvehovedet har haft indlagte øjne, som nu er gået tabt. Den anden har på bagsiden en plastisk gengivet, stærkt stiliseret hånd.

Den tredje skål er forsynet med en bladkrans neden for røret, og undersiden er dekoreret med et volutmotiv, som kendes fra fremstillinger af det såkaldte livstræ i den nær-orientalske kunst. Sådanne skåle, som også kan have været fremstillet i elfenben, er fundet over hele Den nære Orient, og man har først antaget, at de i templerne kulttjeneste har været anvendt som røgelsesbrændere, men da intet eksemplar af dem er brandsvættede, mener man nu, at de har været vievandskar. De kan dateres til 9. og 8. årh. f. C.

5. afd. Længde 11,5 cm. Inv. nr. 14420.

„Den hellige Mose“

Sommerens udstilling i Brede var koncentreret omkring jernalderens mosefund – potter, vogndelev, både, våben, smykker, plove, dragter, moselig, kort sagt: levn af datidens ofringsceremonier. For at sætte denne rent saglige del af udstillingen ind i et samlet perspektiv, havde man skabt tre store rekonstruktioner. Ved indgangen mødte de besøgende „de levendes land“ – dvs. en byggeplads, hvor medarbejdere fra Historisk-arkæologisk Forsøgscenter i Lejre byggede et jernalderhus i fuld størrelse. Som afslutning på udstillingen fandt man to store mosepanoramaer kaldet „de dødes land“, nemlig en lavmose og en højmose med henlagte ofre. I udstillingens biograf vistes den automatiske lysbilledserie „Mosen fortæller“. Her skildredes mosernes natur og udforskning. Et automatisk højttaleranlæg viste de besøgende rundt på udstillingen, og et stereofonisk anlæg gav mosepanoramaerne en stemningsfuld lydbaggrund.

Både det kraftigt udbyggede tekniske anlæg og den fornyede brug af illuderende virkemidler var et eksperiment; men det høje besøgstal – 63.000 gæster – viste, at eksperimentet lykkedes.

Panoramaet af højmosen. Foran den malede baggrund, udført af Preben Dalstrøm, var der opbygget en mosebund bestående af især tørvemos og lyng. I forgrunden ses et „moselig“ med overskåret strube. Bagtil ligger kopier af pladerne fra Gundestrupkedlen således, som de i sin tid blev fundet.

Bronzerne fra Luristan - og et dansk pionerarbejde

Der foreligger kun en sparsom litteratur på dansk om Luristan og Luristanbronzerne. P. Fossing: Nyerhvervelser fra Persien i Antiksamlingen, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1933.

Anon: Ekspeditioner til Luristan, Nationalmuseets Arbejdsmark 1963-65 s. 141-2.

P. Mortensen og K. V. Flannery: En af Verdens ældste landsbyer, Nationalmuseets Arbejdsmark 1966.

Korte beskrivelser i udstillingskataloget „Skatte fra det gamle Persien“, Nationalmuseet 1968.

Almindelig oversigt i E. Porada: Iran, Den førislamiske kunst, København 1963.

Luristanekspeditionerne er behandlet i foreløbige rapporter på engelsk i Acta Archaeologica XXXIV København 1964 og XXXV 1965 og Folk 8-9, København 1967.

De endelige publikationer vil blive trykt i Nationalmuseets arkæologisk-historiske skriftrække.

Ved denne lejlighed vil det være naturligt at takke Kampsax ved direktør Jørgen Saxild, og Carlsbergfondet for deres finansielle støtte, der muliggjorde ekspeditionerne. Vi takker også de iranske myndigheder for beredvillig assistance og udgravningstilladelser, samt alle enkeltpersoner, der hjalp os i Persien og i Danmark.

Det er i år 100 år siden Carlsbergfondet blev oprettet. Uden det var dansk arkæologi ikke nået langt. Lad dette være en symbolsk tak for de arbejdsmuligheder uden for Danmark, som Carlsbergfondet åbnede for os.

Freetown - de befriede negerslavers by

Litteratur:

Petrus Marinus Schmidt's erindringer udg. som Uddrag af „En jydys oplevelser fortalt af ham selv“ ved Chr. V. Christensen. Samlinger til jydsk historie og topografi III række, I. bind 1896-98 pag. 409-84.

Andreas Riegelsen Biørn: Tanker om slavehandelen. Resultater efter iagttagelser og mangeårig erfaring. Kjøbenhavn 1806. 24 p.

Leslie Bethell: The Mixed commissions for the suppression of the transatlantic slave trade in the 19th century. Journal of Afr. Hist. VII:1966 London pag. 79-93.

Bell, L.: Sierra Leone. Organization of National archives. UNESCO, Paris april 1966 (WS/0466.106-CUA) 25 p.

R. Meyer-Heiselberg: Rapport fra studierejse i Vestafrika 1965-66 with a special chapter concerning The Archives at Fourah Bay University College, Freetown - Sierra Leone. Copenhagen 1966. 50+XIX p. (dupl.).

R. Meyer-Heiselberg: Notes from Liberated African Department in the Archives at Fourah Bay College, Freetown, Sierra Leone. Scandinavian Institute of African studies. Research report no. 1. Uppsala 1967. XII+61 p.

Peterson, John: Independence and innovation in the 19th century colony village. Sierra Leone studies, New ser. no. 21. July 1967 pag. 2-11.

Skæbner og interiører fra rococo og empire

Vedrørende fig. 1-5:

Professor Chr. Elling gjorde for en del år siden venligst forf. opmærksom på de to omhandlede rocobilleder i privateje. Den her foretagne identifikation skyldes forfatteren.

Litteratur:

- Otto Andrup: Jacob og Johanna Fosie, Weilbachs kunstnerleks. I 1947 s. 326 f.
Gudmund Boesen: Joh. Hörner, Weilbachs Kunstnerleks. I 1947 s. 582.
A. Fr. Büsching: Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften u. Künste in den Königl. Dän. Reichen u. Ländern I, 1754 s. 438 ff.
Tove Clemmensen: Danske interiørtegninger, 1951 s. 11 ff.
Chr. Elling: Rokokoens Portrætmaleri, 1935.
Chr. Elling: Om nogle Arbejder af Johan Hörner, Kunstmus. Aarsskr. 1937 s. 46 ff.
Chr. Elling: Nye Hörner-Studier, Kunstmus. Aarsskr. 1942 s. 1 ff.
Chr. Elling: Kulturminster 1944 s. 144 ff.
Museum Klevenfeldianum. Auktionskat. 24. nov. 1777 s. 265 nr. 82.
E. F. S. Lund: Danske malede Portrætter. I 1895 s. 84 f og 171.
B. Chr. Sandvig: Collectanea til et dansk Kunstner Lex., Nye Saml. til den danske Hist. udg. af P. F. Suhm ved R. Nyerup, IV 1795 s. 76.
Else Kai Sass: Kvinden som skabende Kunstner, Kvinden i Danmark, 1942 s. 698 ff.
G. Valby: Johan Hörner, Tidskr. f. Konstvetenskap V 1920 s. 97 (det omhandl. natstykke med Fr. V og dron. Jul. Marie findes ikke, som meddelt i artiklen, på Fredensborg).
Ph. Weilbach: Nyt dansk Kunstnerlex. I 1896, s. 258 f og 473 f, II 1897 s. 628.
Bo G. Wennberg: Svenska målare i Danmark under 1700-talet, 1940 s. 260.
Otto Westengaard: Oplysninger om Familien Westengaard, 1889 s. 16 ff.

Arkivalier:

- Stadsarkivet. Kbh. Indkvarteringsmandtal.
Landsarkivet f. Sjæll.: Begravelsesprotokol, St. Petri kirke.
Landsarkivet f. Sjæll.: Orig. skiftebrev 1764/49 (Johan Hörner).

Vedrørende fig. 6-7:

Huset i Bredgade var nr. 196 (gade nr. 21) på v. hånd fra Kgs. Nytorv. Se Carré-Planer af Kjöbenhavn udf. af V. F. A. Berggreen. Sct. Annæ Ø. Plan No. 80. Udf. 1888.

Joh. Jac. Buntzen nævner selv sine evner som tegner i sine erindringer. På bagsiden af tegn. fig. 6 har hans datter Elisabeth, g. Hennings, senere noteret, at den er udført 1823 og forestiller Medea Buntzens stue.

Maleriet fig. 7 ejedes af frk. Magna Buntzen (d. 1960), datter af lægen prof. Andreas B. (d. 1880). Ikke sign. eller dat. På bagsiden de tre personers navne. Må være malet i Sct. Petersborg 1807.

Litteratur:

- C. F. Bricka: Dansk biogr. Lex. III 1889 s. 257 f (Th. Buntzen).
Poul Hennings: Kriminalretsass. Joh. Jac. Buntzens Barndomserindr. Pers. Tidsskr. 6 R. 4 Bd. 1913 s. 123 ff.
P. Hennings og H. Hjorth-Nielsen: Ahnetavle for fire Søskende Hennings. 1917 (med portr.).
Else Kai Sass: En grøn portefuille eller interiører fra danske borgerhjem omkr. 1814, Kulturminster 1945-47 s. 12 ff. (fra den Gyllembourg-Heibergske Kredse).

Arkivalier:

- Stadsarkivet: Indkvarteringsmandtal. 1809-11 (kun ejeren af Bredg. 196 nævnes). 1812. (lejer: Madme Buntzen).
Erindr. skrevet af Joh. Jac. Buntzen's datter Elisabeth, g. Hennings, moder til Louise Hennings.

Noter:

1. Det ene kort viser „La Grange“ 1759 og er bevaret i kopi på Det kgl. Bibl., det andet viser „Hemertsfryd“ 1779, det nuværende „Judith's Fancy“, og findes i Nationalmuseet. Kortene er gengivet henholdsvis i „The Danish-Westindies in Old Pictures“, Kbh. 1967 og „Vore gamle Tropekolonier“, 2. udg. 1966, bd. 2, s. 136.
2. Moth til direk. 17/7 1934 (Vestindisk-guinesisk kompagnis arkiv no. 99, Rigsarkivet). Se iøvrigt J. O. Bro-Jørgensen i Vore gamle Tropekolonier, 2. udg. 1966, bd. 1, s. 244 ff.
3. Landlister og matrikler 1734 ff. Rigsarkivet.
4. C. Elling: Christiansborg-Interiører. Kbh. 1944, s. 34.
5. Brev fra Sekrete-rådet til dir. 3/7 1744. Martfeldt MSS, vol. VI, s. 178 og landliste 1744. RA.
6. Brev fra Sekrete-rådet til dir. 7/10 1739. Martfeldt MSS, vol. VI, s. 124. Westergaard: The Danish-Westindies 1671–1917, New York 1917, s. 226 har fejlagtigt angivet Heyligers fornavn som Pieter, skønt der i MS tydeligt er anført Johannes.
7. L. Knappert: Geschiedenis van de Nederlandsche Bovenwindsche eilanden in de 18de eenv. s'Gravenhage 1932, s. 191. Elisabeth Heyliger døde i dec. 1779 på en rejse i Europa, se Christiansted Registreringsprotokol Litra E, 1780–87, fol. 7 b, hvor også navnene på ægteparrets 6 børn er anført. RA.
8. Den vest. Reg. Skiftedesignation. St. Croix. 1790.
9. Kay Larsen: Vestindiske og guinesiske Personalialia & Data. Ny kgl. sml. 2480.
10. Fru Viggo Wulff, der fra 1920–1932, har boet på Bethlehem, bringer jeg en tak for mange værdifulde oplysninger og for tilladelse til reproduktion af private fotografier.

INDHOLD

HENRIK THRANE:

BRONZERNE FRA LURISTAN – OG ET DANSK PIONERARBEJDE

BJARNE STOKLUND:

FRILANDSMUSEETS GÅRD FRA LØNNESTAK

HELLE SALS KOV ROBERTS:

HUN SAD I SIT HUS OG SPANDT ULD

MORTEN AAMAN SØRENSEN:

MIDDELALDERLIGE KRIDTSTENSGRAVE I HOLTUG

R. MEYER-HEISELBERG:

FREETOWN – DE BEFRIEDE NEGERSLAVERS BY

C. J. BECKER:

BRONZEALDERHUSE I VESTJYLLAND

TORBEN LUNDBÆK:

ASHANTI-VÆGTLODDER FRA CARL KJERSMEIERS SAMLING

TOVE CLEMMENSEN:

SKÆBNER OG INTERIØRER FRA ROCOCO OG EMPIRE

MERETE AAGAARD HENRIKSEN:

DEN FØRSTE HUSTOMT FRA THAILANDS STENALDER

INGE MEJER ANTONSEN:

PLANTAGEN BETHLEHEM PÅ ST. CROIX I DET ATTENDE ÅRHUNDREDE

BODIL WIETH-KNUDSEN:

POLSKE JULEKRYBBER

AINO KANN RASMUSSEN:

EN BYHØJ I THYLAND

KIRSTEN BENDIXEN:

FYRSTEBØRN PÅ MØNTER OG MEDAILLER

OLAF OLSEN:

OM AT UDGRAVE STOLPEHULLER

JENS ROSING:

SANGEN OM »DET MENNESKEGJORTE FJELD«

GLIMT FRA ARBEJDSMARKEN

NATIONALMUSEET